

Brottsoffermyndigheten

Brottsoffer i fokus 2024

De vinnande bidragen i Brottsoffermyndighetens
uppsatstävling

Förord

Brottsoffermyndigheten har som övergripande mål att främja brottsoffers rättigheter och uppmärksamma deras behov och intressen. Myndighetens huvuduppgifter är att besluta i ärenden om brottsskadeersättning och administrera Brottsofferfonden. Brottsoffermyndigheten fungerar även som ett kunskapscentrum i brottsofferfrågor och återkräver utbetald brottsskadeersättning av kända gärningspersoner.

Brottsofferfonden stödjer olika projekt och verksamheter som utvecklar och synliggör brottsofferarbetet i Sverige. Medel fördelas till brottsofferinriktade verksamheter i ideell, privat och offentlig regi samt till viktimologisk forskning.

För att väcka intresse för brottsofferfrågor hos studenter på universitets- och högskolenivå, har Rådet för Brottsofferfonden sedan 1997 utlyst en uppsatstävling kallad Brottsoffer i fokus. Sammanlagt har över 800 uppsatser skickats in sedan tävlingens första omgång. De har belyst brottsoffer inom ett flertal olika ämnen såsom juridik, psykologi, socialt arbete, kriminologi, statsvetenskap, folkhälsovetenskap och sociologi. Tävlingen har bidragit till att många studenter för med sig ett brottsofferperspektiv i sina kommande yrkesliv. Ett flertal av deltagarna har dessutom gått vidare med forskning inom det viktimologiska området. Förhoppningen är att tävlingen bidrar till en fortsatt gynnsam utveckling av brottsofferarbetet samt en ökad och fördjupad kunskap inom området.

Den artonde omgången av tävlingen avslutades i januari 2024. Intresset för tävlingen har varit fortsatt stort och nästan 30 olika uppsatser har deltagit. I denna antologi publiceras de uppsatser som tilldelats första, andra och tredje pris. Vi hoppas att de ska inbjuda till läsning och väcka intresse för de frågor som de behandlar.

Umeå oktober 2024

Anders Alenskär
Generaldirektör

Innehåll

Att hjälpa utan att stjälpa – Ofrivillighetsbedömningen vid våldtäktsbrott när målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning

Sara Pedersen
Juridiska fakulteten, Lunds universitet..... 4

”Jag tror viljan finns, men jag tror inte att förutsättningarna alltid finns” – En kvalitativ undersökning om socialtjänstens och tandvårdens samverkan gällande våldsutsatta barn

Andreea Corbei och Serife Erdal
Institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola.....79

Manipulerade nakenbilder i svensk straffrätt – Förtal och olaga integritetsintrång i ljuset av artikel 8 Europakonventionen

Sara Strömstedt
Juridiska institutionen, Umeå universitetet 149

JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Sara Pedersen

Att hjälpa utan att stjälpa

Ofrivillighetsbedömningen vid våldtäktsbrott när målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Linnea Wegerstad

Termin: VT2023

Innehåll

Summary	7
Sammanfattning	9
Förord	11
Förkortningar	12
1 Inledning	13
1.1 Bakgrund och problembeskrivning	13
1.2 Syfte och frågeställningar	14
1.3 Avgränsningar	15
1.4 Metod och material	15
1.4.1 Den rättsdogmatiska delen	16
1.4.2 Den empiriska delen	16
1.4.2.1 Tillvägagångssätt och urval	17
1.4.2.2 Metod för presentation och analys	19
1.4.3 Etiska överväganden	20
1.5 Teoretiska perspektiv	21
1.6 Terminologi och begreppsdefinitioner	22
1.7 Personer med psykiska funktionsnedsättningar	24
1.7.1 Intellektuell funktionsnedsättning/utvecklingsstörning	24
1.7.2 Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar	24
1.7.3 Rätten till likabehandling	25
1.8 Forskningsläget	26
1.9 Disposition	28
2 Ofrivillighet som utgångspunkt i sexualbrottslagstiftningen	29
2.1 Utvecklingen av sexualbrotten	29
2.2 Ofrivillighetsbegreppet	30
2.3 Otillbörligt utnyttjande av en särskilt utsatt situation	32
2.3.1 Psykisk störning och särskilt utsatt situation	33
2.3.2 Otillbörligt utnyttjande	35
2.4 Uppsåt eller grov oaktsamhet	37
2.4.1 Uppsåt	37
2.4.2 Grov oaktsamhet	38
3 Ofrivillighetsbedömningen i rättstillämpningen när målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning	39
3.1 Den ordinära ofrivillighetsbedömningen	40
3.2 Den särskilda ofrivillighetsbedömningen	44
3.2.1 Den särskilt utsatta situationen	44

3.2.1.1	Målsägandens person och agerande utreds och diskuteras i varierad utsträckning	45
3.2.1.2	I vissa fall beaktas även yttre omständigheter	49
3.2.2	Det otillbörliga utnyttjandet har en oklar innebörd i rättstillämpningen	50
3.2.2.1	Den tilltalades person och relationen till målsäganden beaktas när de är speciella	51
3.2.2.2	Resonemang om orsakssamband mellan målsägandens situation och deltagandet.....	52
3.2.2.3	Målsägandens initiativtagande och uttryckta frivillighet beaktas olika	54
3.3	Ofrivillighet – en bevis- eller rättsfråga?.....	56
3.4	Uppsåts- och oaktsamhetsbedömningen	58
4	Att hjälpa utan att stjälpa	60
4.1	Sexuell självbestämmanderätt, skydd och likabehandling..	60
4.2	Förhållandet mellan sexuell självbestämmanderätt och skyddet mot oönskade sexuella handlingar i sexualbrotten.....	61
4.3	Intresseavvägningens genomslag i ofrivillighetsbedömningarna	61
4.3.1	Den ordinära ofrivillighetsbedömningen	62
4.3.2	Den särskilda ofrivillighetsbedömningen	63
4.4	Brister i ofrivillighetsbedömningarna ur ett större perspektiv.	65
5	Slutsatser.....	67
	Källförteckning	72
	Rättsfallsförteckning	77
	Rättsfall i rättsfallsstudien	77

Summary

This essay examines the legal framework and the legal assessments regarding involuntary sexual acts in rape cases when the plaintiff has a mental disability. People with mental disabilities (here: intellectual- and neuropsychological disabilities) have greater difficulties expressing themselves and understanding other people, which puts them at greater risk of being sexually abused. Both Swedish and international studies show that people with mental disabilities often experience desexualisation from their surroundings, despite having just as real and profound desire of intimacy and sexual relations as any other person. People with mental disabilities have the right to enjoy legal capacity on an equal basis with others and to have their will and preferences respected. Hence, it is important that the legal framework and the enforcement of it provide equal protection for people with mental disabilities against unwanted sexual interactions, at the same time as the right to sexual self-determination is respected.

Consequently, this essay examines how involuntariness should be assessed according to the law, and is being assessed in court, in rape cases when the plaintiff has a mental disability. With this focus, I aim to identify potential problems in this remark attributed to the interest of protection against unwanted sexual interactions and the right to self-determination. The essay is concentrated on the assessment of involuntariness in the first sentence of the first section in chapter six of the Swedish Criminal Code, and the assessment of improper exploitation of a vulnerable situation in the second part of the fourth sentence in the same section. The essay is based on a legal dogmatic method regarding the examination of the legal framework, and an empirical method regarding the examination of the assessments in court. The empirical part contains a thematic content analysis of court rulings in Tingsrätter (District Courts) and Hovrätter (Courts of Appeal) since HD (the Supreme Court) has not yet made a prejudicial ruling in the matter.

In conclusion, the legal framework regarding how the assessment of involuntariness should be made, is relatively unclear. I conclude that this is a contributing factor to why the assessments in courts appear somewhat uncertain, both regarding the meaning of the law and how the different assessments relate to each other. In general, the courts show some awareness of the difficult balance between protection and the right to self-determination in these cases. Nevertheless, many rulings lack the assessment of the plaintiff's mental disability and how this has affected the actions and the situation. Additionally, there are some structural problems regarding how questions about evidence and guilt are being managed, which furthermore affect the assessment of involuntariness. Overall, deficiencies in these regards affect the possibility to consider the individual right of self-determination in these cases, which affects people with these types of disabilities' ability to

have legal sexual interactions, and further how they are portrayed by society and those around them.

Sammanfattning

Aktuell uppsats undersöker de rättsliga utgångspunkterna och bedömningarna av ett ofrivilligt deltagande i våldtäktsfall där målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning. Målsäganden som har psykiska funktionsnedsättningar (i uppsatsen: intellektuell- och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar) har större svårigheter att uttrycka sig och förstå andra människors kommunikationer, vilket gör att de löper större risk att utsättas för oönskade sexuella handlingar. Samtidigt visar både svensk och internationell forskning att personer med funktionsnedsättningar ofta behandlas av omgivningen som om de inte har ett verkligt intresse av sexuell närhet och relationer. Personer med funktionsnedsättningar har lika rätt som alla andra att erkännas rättskapacitet och få sina önskningar och viljor beaktade. Det är således av vikt att rätten och tillämpningen av densamma ger personer med psykiska funktionsnedsättningar samma skydd mot oönskade sexuella handlingar som alla andra åtnjuter, samtidigt som den sexuella självbestämmanderätten respekteras.

I uppsatsen undersöks således hur ofrivillighetsbedömningen enligt våldtäktslagstiftningen ska göras och hur bedömningen av ofrivillighet görs i domstol i fall där målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning. Detta görs i syfte att belysa om det finns några problem hänförliga till intressena om skydd för oönskade sexuella handlingar och sexuell självbestämmanderätt. Fokus ligger på ofrivillighetsrekvisitet i första meningen i 6 kap. 1 § första stycket brottsbalken, samt bedömningen av ett otillbörligt utnyttjande av en särskilt utsatt situation i styckets fjärde mening andra punkten. Uppsatsen utgår dels från en rättsdogmatisk metod vad gäller utredningen av gällande rätt, dels från en empirisk metod vad gäller undersökningen av ofrivillighetsbedömningar i domstol. Den empiriska delen utgörs av en tematisk innehållsanalys av underrättsavgöranden, då det saknas praxis från HD i dessa frågor.

Jag konstaterar vissa rättssäkerhetsproblem då gällande rätt är förhållandevis otydlig och oklar avseende hur ofrivillighetsbedömningen ska göras. Detta bedöms vara en bidragande faktor till osäkerheten i rättstillämpningen både vad gäller rekvisitens innebörd och deras förhållande till varandra. Domstolarna påvisar generellt en medvetenhet om intresseavvägningen som behöver göras. Däremot vid bedömningar av frivillighet enligt lagrummets första mening saknas ofta ett resonemang om målsägandens psykiska funktionsnedsättning och hur den påverkat denne. Vad gäller bedömningen av ett otillbörligt utnyttjande av en särskilt utsatt situation, föreligger också skillnader i vilken utsträckning målsägandens psykiska funktionsnedsättning relateras till dennes förmåga att värna sin sexuella integritet. Vidare finns vissa strukturella problem gällande hur uppsåts- och bevisfrågor hanteras i dessa mål, som också indirekt påverkar ofrivillighetsbedömningen. Brister i dessa hänseenden påverkar möjligheten att beakta den sexuella

självbestämmanderätten i fall där målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning, vilket kan påverka omgivningens syn på dem och deras möjlighet att ha lagligt sexuellt umgänge.

Förord

Först vill jag rikta ett otroligt tack till min handledare Linnea Wegerstad som lugnat, peppat och styrt upp mig och mina tankar denna termin mot resultatet av denna uppsats. Du har varit allt jag behövt i en handledare.

Näst vill jag rikta ett stort tack till mina vänner, såväl nya som äldre, för att ni har underlättat dessa fyra år och gjort denna tid både lättare och minnesvärd. Ett särskilt tack vill jag också rikta till min sambo som lyssnat på mina beräkningar av kvotdelar av arv, historiska presentationer av gamla lagar och kungar, och som varit uppe till fyra på natten för att försöka hjälpa mig att förstå balansräkningar. Jag tror att du har längtat (minst) lika mycket som jag till att dessa fyra år ska vara över.

Jag vill också tacka min familj som alltid trott på mig. Mina föräldrar har alltid sagt att jag kommer studera livet ut, vilket arbetet som jurist förutsätter. Men med ungefär tio år av olika studier vid universitet tycker de nog nu att det är dags att jag börjar omsätta all erhållen kunskap för att göra skillnad för någon. Juristprogrammet har gjort mig mer eftertänksam och reflekterande. Alla perspektiv och alla besluts för- och nackdelar övervägs numera i en ändlös spiral av självaffirmerande kaos. Att fatta såväl banala beslut som att välja tandkräm, som beslut om vad man ska arbeta med resten av livet, har aldrig varit svårare. Så, avslutningsvis, ett rungande tack till juristprogrammet för att allting för alltid numera kommer ”bero på”.

Lund, maj 2023

Sara Pedersen

Förkortningar

ASD	Autism Spectrum Disorder
CRPD	United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities
DSM	Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders
FN	Förenta nationerna
HD	Högsta domstolen
ICD	International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems
LPT	Lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård
LSS	Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade
NJA	Nytt juridiskt arkiv
NPF	Neuropsykiatrisk funktionsnedsättning
Prop.	Proposition
PTSD	Post Traumatic Stress Disorder
RFSU	Riksförbundet för sexuell upplysning
SOU	Statens offentliga utredning
SvjT	Svensk juristtidning
SÖ	Sveriges internationella överenskommelser
WHO	World Health Organization

1 Inledning

1.1 Bakgrund och problembeskrivning

Sexuell självbestämmanderätt är ett grundläggande intresse för många människor beaktat dels önskan av närhet och relationer till andra, dels rätten att bestämma över den egna kroppen. Dessa intressen lyfts i förhållande till sexualbrottslagstiftningen som något envar ska tillförsäkras.¹ Det finns forskning som stödjer att personer med psykiska funktionsnedsättningar löper större risk att utnyttjas och utsättas för oönskade sexuella handlingar, vilket medför ett särskilt krav på skydd för dessa personer.² Samtidigt känner personer med psykiska funktionsnedsättningar ofta sig avsexualiserade av omgivningen och rätten, och att de inte upplever sig ha lika rätt till sexuella relationer som andra.³

Den 1 juli 2018 reformerades sexualbrottslagstiftningen till att stipulera att avgörande för vad som är brottslig är att deltagandet i en sexuell handling är ofrivilligt. I och med denna lagändring, formulerades lagen så att gärningar som tidigare utgjorde brottet våldtäkt, numera utgör omständigheter under vilka frivillighet *aldrig* kan föreligga, enligt 6 kap. 1 § första stycket fjärde meningen brottsbalken. Utgångspunkten för sexualbrotten är att varje människa har rätt att i varje given situation få bestämma över den egna kroppen och den egna sexualiteten, och bestämma om man vill ingå sexuella handlingar med någon annan eller inte.⁴ Med rekvisitet *ofrivillighet* avser lagstiftaren att på ett bättre sätt skydda den ovillkorliga rätten till självbestämmande och sexuell integritet.⁵

Sedan reformen år 2018 har Åklagarmyndigheten vid flera tillfällen angett som en prioriterad prejudikatfråga till Högsta domstolen (HD) vägledning vad gäller den nya ofrivillighetsbedömningen för sexualbrotten, och särskilt vad gäller fall där frivillighet inte kan anses föreligga.⁶ Åtminstone tio mål om våldtäkt mot personer med psykiska funktionsnedsättningar har sedan dess överklagats till HD, men inget har fått prövningstillstånd.⁷ Riksåklagaren har i ett överklagande från den 21 december 2021 begärt förtydligande av rättsläget gällande vad som krävs för att en person med psykisk störning ska anses ha befunnit sig i en särskilt utsatt situation, och när gärningspersonen

---

¹ Se ex. SOU 2016:60 s. 99, 175.

² Enujioko m.fl. (2021); O'Callaghan & Murphy (2007).

³ RFSU, Allmänna arvsfonden & Funktionsrätt Sverige (2021); Svae, Blixt & Söndena (2022); Curtice, Mayo & Crocombe (2012); O'Callaghan & Murphy (2007); Eastgate (2005).

⁴ SOU 2016:60 s. 99.

⁵ Prop. 2017/18:177 s. 21-23.

⁶ Se Åklagarmyndighetens prioriterade prejudikatfrågor (2020) s. 6, (2021) s. 5 samt (2022) s. 4.

⁷ Se Högsta domstolens slutliga beslut i målen: B3207-19; B4652-19; B5168-19; B1293-20; B2542-20; B2620-21; B4524-21; B7903-21; B7710-21; B2057-22.

ska anses ha otillbörligt utnyttjat detta,⁸ vilket inte heller fick prövningstillstånd.⁹

Rätten till sexuell självbestämmanderätt och skyddet mot oönskade sexuella handlingar är viktiga intressen i förhållande till både positiva och negativa förhållningssätt till sex. Dessa intressen behöver balanseras både i lagstiftningen och i rättstillämpningen så att personer med psykiska funktionsnedsättningar tillgodoses ett lika fullgott straffrättsligt skydd för sin sexuella integritet som alla andra, samt att personer kan förutse under vilka omständigheter ett deltagande i en sexuell handling kan vara frivilligt och inte. Det finns dock väldigt lite svensk forskning som undersöker rättsläget i ljuset av dessa omständigheter. Det är således av vikt att få klarhet i hur ofrivillighet bedöms i fall där målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning, och under vilka omständigheter en person aldrig kan delta frivilligt på grund av sin psykiska funktionsnedsättning.

Vad gäller användningen av begreppet ”psykisk funktionsnedsättning”, har jag initialt haft ett ganska brett angreppssätt med fokus på den typ av psykiska funktionsnedsättningar som medför kommunikativa och kognitiva svårigheter. Detta fokus har grundats i en tanke om att det främst är dessa svårigheter som medför svåra intresseavvägningar utifrån lagstiftningens grund i frivillighet, dels vad gäller målsägandens förmåga att förstå innebörden av deltagandet, dels vad gäller förmågan att kommunicera i dessa intima situationer. Begreppsanvändningen och avgränsningen av uppsatsens fokus har däremot behövt göras mot bakgrund av sökmöjligheterna och träffarna i rättsfallsundersökningen på grund av svårigheter att hitta en enhetlig begreppsapparat som domstolarna använder. Tillvägagångssättet för rättsfallsurvalet beskrivs mer i avsnitt 1.4.2. och begreppsanvändningen förklaras i avsnitt 1.6.

1.2 Syfte och frågeställningar

Mot bakgrund av ovan avser jag att utreda hur ofrivillighetsbedömningarna ska göras och görs vid våldtäktsbrott när målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning. Syftet är dels att utreda vad lagstiftningens rekvisit innebär, dels att belysa och problematisera hur självbestämmanderätten och skyddet mot oönskade sexuella handlingar hanteras i rätten. Med ett sådant angreppssätt tillåts en redogörelse inte bara för hur juridiken normativt är formulerad och avsedd att användas, utan även för hur rekvisiten ges innebörd och relateras till varandra, för att kunna se hur olika intressen får genomslag i praktiken.

---

⁸ Riksåklagarens överklagande av Svea hovrätts dom från 2021-11-23 i mål B5232-21.

⁹ Högsta domstolens slutliga beslut 2022-03-30 i mål B7903-21.

För att uppfylla syftena är frågeställningarna för uppsatsen följande

- Hur ska ett ofrivilligt deltagande bedömas enligt gällande rätt när målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning?
- Hur görs bedömningen av ett ofrivilligt deltagande i domstol när målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning?
- Hur förhåller sig gällande rätt och rättstillämpningen till intressena om sexuell självbestämmanderätt och skyddet mot oönskade sexuella handlingar?

Bedömningen av ofrivillighet i den första och andra frågeställningen fokuseras i uppsatsen till dels ofrivillighetsbedömningen i 6 kap. 1 § första stycket första meningen brottsbalken (den ordinär ofrivillighetsbedömning), dels bedömningen av ett otillbörligt utnyttjande av en särskilt utsatt situation enligt 6 kap. 1 § första stycket fjärde meningen andra punkten brottsbalken (den särskilda ofrivillighetsbedömningen).¹⁰

1.3 Avgränsningar

Uppsatsen avgränsas i förhållande till vilka ofrivillighetsbedömningar som utreds, givet uppsatsens omfång. Andra omständigheter som tangerar förhållandet mellan otillbörligt utnyttjande och en särskild utsatt situation, eller punkterna ett och tre i paragrafens fjärde mening, utredas eller diskuteras inte i någon självständig utsträckning. Vad gäller psykiska funktionsnedsättningar är i enlighet med ovan begreppsproblematik uppsatsen avgränsad till intellektuella- och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

Ofrivillighetsbedömningen utgör grunden för alla sexualbrott i sjätte kapitlet i brottsbalken, men fokus för denna uppsats är våldtäktsbrotten, huvudsakligen på grund av uppsatsens omfång. Däremot ska betonas att flera resonemang som görs beträffande de olika intressena såklart är applicerbara även på övriga sexualbrott. Uppsatsen fokuseras inte i övrigt på den sexuella handlingen, och av denna anledning görs inte heller en omfattande redogörelse för definitionen av densamma. Uppsatsen är vidare avgränsad till situationer då målsäganden har fyllt 15 år, då ofrivillighetsbegreppet inte har samma betydelse vid sexuella handlingar mot barn som mot vuxna.

1.4 Metod och material

---

¹⁰ Denna begrepps användning definieras mer i avsnitt 1.6.

Uppsatsens syfte och frågeställningar fokuseras utifrån dels gällande rätt som utgörs av rättskällorna, dels hur gällande rätt tillämpas i domstol. För den andra frågeställningen avseende rättstillämpningen finns inga prejudicerande avgöranden på området, utan i stället har underrättsavgöranden använts. För att besvara frågeställningarna tillämpades således olika metoder då underrättsavgöranden inte utgör rättskällor enligt rättskälleläran.¹¹ Tillvägagångssättet är delvis inspirerat av andra forskare som har tillämpat ett multidisciplinärt tillvägagångssätt för att belysa hur gällande rätt behandlas i rättstillämpningen.¹²

1.4.1 Den rättsdogmatiska delen

För att besvara den första frågeställningen används en *rättsdogmatisk metod* för att identifiera och sammanställa rättsläget utifrån de av rättskälleläran utpekade rättskällorna; lag, förarbeten, rättspraxis och doktrin.¹³ Lagar och rättspraxis tillerkänns vanligen formell auktoritet. I vissa sammanhang tillerkänns även förarbetsuttalanden formell auktoritet och får sitt huvudsakliga värde av att de förmedlar lagstiftarens avsikter och hur lagstiftningen ska tolkas, vilket inte sällan används av domstolarna i rättstillämpningen. Doktrin däremot har en mer blygsam plats i rättskällelärans hierarki, och ges värde främst beaktat styrkan och logiken i argumentationen. Doktrin har också möjlighet till större överblick över rättsområdet än lagstiftning och enskilda avgöranden ibland har.¹⁴ Med detta sagt, används doktrin enbart i de delar den kan komplettera och inte förändrar övriga rättskällors beskrivning av gällande rätt. Den doktrin som används utgörs även av välkända författare på straffrättens område, såsom Jareborg, Asp, Ulväng och Friberg, vilka är författare som inte sällan hänvisas till i domstolsavgöranden. Vad gäller rättspraxis, används en del äldre rättspraxis på området, på grund av avsaknaden av nyare avgöranden. Viss försiktighet behöver iaktas då samhällssyn och lagstiftningens fokus har ändrats något. Dock har flera rekvisit såsom ”otillbörligt utnyttjande” och ”särskilt utsatt situation” funnits med i lagstiftningen länge, och av nyare förarbeten och utredningar framgår att tidigare rättspraxis i dessa delar ska fortsättningsvis anses tillämpliga och vägledande.¹⁵

1.4.2 Den empiriska delen

I forskningsvärlden råder till viss grad skilda uppfattningar om vad som anses inrymmas inom den rättsdogmatiska metoden. Jareborg hävdar att rättsdogmatik rekonstruerar rättssystemets normativa verklighet, men att forskning kan gå utanför gällande rätt för att nyansera den rättsdogmatiska argumentationen. Jareborg menar att rättsdogmatisk forskning inte kan bortse från domstolars roll i rättstillämpningen, och att rättsdogmatiken blir

---

¹¹ Kleineman (2018) s. 38–39; Trolle Önnerfors och Wenander (2022) s. 20.

¹² Se bland annat Bennet (2020).

¹³ Jareborg (2004) s. 8; Kleineman (2018) s. 28.

¹⁴ Kleineman (2018) s. 28-29, 33-34.

¹⁵ Detta redogörs mer för i kapitel 2.

förhållandevis meningslös utan förankring i det som sker utanför dess normativa system.¹⁶ Rättssociologisk forskning gör skillnad på ”law in books” och ”law in action”, och tillmäter båda olika värden.¹⁷ Enbart ett rättsdogmatiskt tillvägagångssätt riskerar att vara otillräckligt för att besvara frågor om hur rekvisiten behandlas i förhållande till varandra och hur olika intressen avvägs. På områden där förekomsten av prejudikat från HD är få, såsom är fallet för denna uppsats, kan underrättsavgöranden användas då de kan ha anpassats till rätts- och samhällsutvecklingen och kan därför bättre beskriva hur lagstiftningen ges innehåll.¹⁸ Vidare är det inte ovanligt på sexualbrottslagstiftningens område, att lagstiftaren överlämnar bedömningar av rekvisits innebörd till rättstillämpningen.¹⁹

För att således besvara den andra frågeställningen används en empirisk metod i form av en strukturerad studie av underrättsavgöranden. Denna metod valdes dels för att utreda hur rekvisiten ges innebörd när de tillämpas i praktiken och för att identifiera eventuella problem i rättstillämpningen, dels för att se hur olika intressen som representeras av rekvisiten får genomslag. Den empiriska delen avser således inte att avgöra vad gällande rätt är, utan ämnar ge information om hur gällande rätt tillämpas.

1.4.2.1 Tillvägagångssätt och urval

Den andra frågeställningen besvaras bäst av att hitta så många rättsfall som möjligt för att kunna ge en bred bild av rättstillämpningen i dessa fall. Således har tillvägagångssättet och urvalet av rättsfall varit strukturerat och objektivt i förhållande till forskningsfrågorna. Mot bakgrund av uppsatsens omfång har syftet däremot inte kunnat vara att bidra med en heltäckande representation av rättstillämpningen, vilket självklart påverkar generaliserbarheten av analysen och slutsatserna. Dock utgör varje avgörande ett svar på hur gällande rätt har tillämpats i aktuellt fall. Urvalsprocessen som beskrivs nedan har resulterat i totalt 23 avgöranden, varav 13 är avgjorda i hovrätt.

Materialinsamlingen har utgått från sökdatasen Infotorg Juridik. Sökningen gjordes utifrån avsikten att hitta rättsfall där målsäganden hade en psykisk funktionsnedsättning, men då domstolarna är inkonsekventa i sin begrepps användning²⁰ har jag gjort flera olika sökningar. Först söktes på ”psykisk funktionsnedsättning”, men detta gav väldigt få resultat eftersom domstolarna sällan använder detta begrepp. Sedan söktes på ”psykisk störning”, vilket gav väldigt många resultat dels då detta är ett rekvisit i lagen som vissa tillstånd kvalificeras som i avgörandena, dels då domstolarna ofta citerar lagtexten vari rekvisitet ingår. Utifrån dessa resultat och uppsatsens avgränsningar, har rättsfallsstudien avgränsats till de typer av psykiska

---

¹⁶ Jareborg (2004) s. 6-9.

¹⁷ Hydén (2018), s. 209-216.

¹⁸ Nyström & Zanderin (2022) s. 29-30.

¹⁹ Se exempelvis Prop. 2017/18:177 s. 33.

²⁰ Läs mer om detta i kapitel 3.

funktionsnedsättningar som var möjliga att hitta vid en sökning i Infotorg, vilka är intellektuella- och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

Sökningen avgränsades till ”avgöranden”, ”tingsrätter” och ”hovrätter”, vilket inledningsvis genererade 2 588 avgöranden, varav 1 314 avgöranden var publicerade mellan 2018–2023²¹. En manuell granskning av träffarna gjordes utifrån nedan inkluderings- och exkluderingskriterier.

Inkluderingskriterier

Exkluderingskriterier

<ul style="list-style-type: none"> + Mål som på något sätt berörde 1 kap. 6 § första stycket första meningen, eller fjärde meningen andra punkten brottsbalken. + Avgöranden var domstolen tillämpade gällande lagrum i dess lydelse efter den 1 juli 2018 – 15 mars 2023. + Våldtäktsbrott, eller fall där åklagaren åtminstone åtalade för våldtäktsbrott ursprungligen.	<ul style="list-style-type: none"> - Våldtäkt mot barn. - Avgöranden där psykisk funktionsnedsättningen enbart diskuterades i förhållande till den tilltalade. - Avgöranden som enbart avsåg demenssjukdom, Alzheimers och psykisk ohälsa, då de av domstolarna främst hänfördes till ”sjukdomar” och inte ”psykiska funktionsnedsättningar.”
---	--

Sökningen har givet uppsatsen omfång och fokus på ofrivillighet avgränsats till avgöranden som tillämpat lagstiftningen i dess lydelse efter den 1 juli 2018. Det finns ett rättsfall som har inkluderats i uppsatsen även om domstolen inte bedömde gärningen som en våldtäkt, utan som sexuellt övergrepp, men åklagaren åtalade gärningen som våldtäkt men så kunde inte styrkas. Skillnaden mellan dessa två brott utgörs enbart av hur den sexuella handlingen karaktäriseras, medan ofrivillighetsbedömningen och omständigheterna därtill är desamma.

Därefter påbörjades en mer ingående granskning av rättsfallen, där urvalet fokuserades utifrån fall där det framgick att målsäganden hade en psykisk funktionsnedsättning. Vissa mål har fått avgränsas bort dels då det inte tydligt framgick att målsäganden hade en psykisk funktionsnedsättning, dels att den inte beskrivits i förhållande till de för uppsatsen aktuella ofrivillighetsbedömningarna. Många avgöranden gav träff på grund av att domstolen hade citerat hela våldtäktsparagrafen, men där omständigheterna

²¹ Datumet för sista sökningen var 2023-03-15.

som var aktuella i målen endast gällde exempelvis berusning, sömn eller liknande.

Vidare fokuserades urvalet utifrån situationer där ofrivillighetsbedömningen huvudsakligen grundades i våldtäktsparagrafens första mening eller den andra punkten i våldtäktsparagrafens fjärde mening (utnyttjandefallen). Som redogörs för senare, ska det vid bedömningen om någon otillbörligt har utnyttjat att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation, göras en helhetsbedömning av samtliga relevanta omständigheter. Det medför att urvalet utgörs både av fall där den psykiska funktionsnedsättningen ensamt har påverkat ofrivillighetsbedömningen, och fall då den psykiska funktionsnedsättningen tillsammans med andra omständigheter påverkat ofrivillighetsbedömningen. Dock, mot bakgrund av att syftet och frågeställningen i denna del avser att utreda hur ofrivillighetsbedömningen görs och att funktionsnedsättningens relation till omgivningen kan spela roll, ryms ett sådant resultat ändå inom ramen för uppsatsen.

1.4.2.2 Metod för presentation och analys

Rättsfallsstudier kan användas för att illustrera praktiska, rättsliga problem men det finns ingen handfast metod för hur en sådan ska utföras. Rättsfallsstudier kan göras på vilka rättsfall som helst, så länge analysen beaktar instansordningsprincipen och återges objektivt.²² Även denna del har inspirerats av andra forskare med liknande syften.²³

Rättsfallen presenteras och analyseras utifrån samma utgångspunkter som den rättsdogmatiska utredningen. Det är däremot givet uppsatsens omfång och syfte svårt att göra uttömmande analyser av varje rättsfall, vilket i flera fall hade varit intressant för att kunna se domstolarnas fulla resonemang. Ett sådan tillvägagångssätt hade däremot inneburit att färre rättsfall hade kunnat tas med, vilket inte hade svarat mot uppsatsens syfte och frågeställningar lika väl. Således redovisas rättsfallen inte med en komplett redogörelse för samtliga relevanta omständigheter, utan presenteras mer som en exemplifiering av hur bedömningarna görs. Avgörandena presenteras och analyseras utifrån teman i domskälen som upptäckts under inläsningens gång, det vill säga genom en induktiv²⁴ tematisk metod. Analysen präglas av en kvalitativ textanalys av domskälen, samtidigt som presentationens struktur till viss del försöker spegla kvantitativa aspekter, såsom om en viss bedömning förekommit i flera fall. En sådan presentations- och analysform ger bidrar således med både kvalitativa och kvantitativa reflektioner, för att kunna besvara hur rekvisiten används i rättstillämpningen och hur de olika intressena får genomslag. De tematiska uppdelningarna presenteras i kapitel tre i direkt anslutning till rättsfallsstudien.

---

²² Svensson (2022) s. 27, 33.

²³ Jfr. Bennet (2020) s. 45-47.

²⁴ Jfr. Alvesson & Sköldberg (2017) s. 12.

Presentationen av rättsfallen utgår vidare från de omständigheter som domstolen lägger grund för bedömning, eftersom uppsatsens forskningsfrågor grundas i domstolens bedömning och inte parternas. Vid rättsfallsstudier kan det vara svårt att avgöra vilka faktorer som beaktas vid en bedömning och korrelationen mellan olika faktorer. Presentationen och analysen av rättsfallen utgår således huvudsakligen från vad som explicit framgår av domskälen som omständigheter som påverkat ofrivillighetsbedömningarna. I vissa delar, vilka särskilt betonas, gör jag tolkningar av domskälen som inte explicit uttrycks, men som av uppställningen i domskälen, dess struktur och skälens utformning, åtminstone impliceras.

1.4.3 Etiska överväganden

Under genomförandet av undersökningen har flera etiska överväganden behövt göras. För det första ska beaktas att sexualbrott är en brottsform med särskilt integritetskänsliga aspekter avseende det ofta intima händelseförloppet. Mot bakgrund av detta har flera åtgärder vidtagits vid presentationen av de utvalda rättsfallen, såsom anonymisering av de olika aktörernas namn och egenskaper, samt särskilt utmärkande platser och liknande. Det ska betonas att dessa mål även av domstol behandlas med sekretesskydd, särskilt till skydd för målsägandens person. Det har även i den utsträckning det varit möjligt, utelämnats en mer ingående beskrivning av intima detaljer i gärningen, då dessa uppgifter inte är nödvändiga utifrån uppsatsens fokus.

För det andra, ska beaktas att uppsatsen rör personer som har någon form av psykisk funktionsnedsättning, vilket också kan vara känsliga uppgifter. Däremot är uppgifter om målsägandens funktionsnedsättning och hur den kommer till uttryck just det som uppsatsen avser utreda, och har därför inte kunnat utelämnas. Beskrivningen av målsägandenas olika tillstånd har emellertid försökt göras på ett så generellt sätt som möjligt, utan att förlora den individspecifika prägeln som nedsättningen innebär.

För det tredje, har jag också försökt tänka på hur jag som utomstående person bör skriva och formulerar mig gällande personer med psykiska funktionsnedsättningar. Det är viktigt att tala inkluderande och respekterande om personer med funktionsnedsättningar, samtidigt som en måste förhålla sig korrekt både kliniskt och begreppsligt. Det är angeläget att en som utomstående forskare är medveten om denna balansgång, för att kunna tala om problem som tillkommer vissa personer utan att uttrycka sig alierande. Samtidigt kan en behöva kategorisera, definiera och generalisera personer och situationer för att på ett meningsfullt sätt kunna angripa och belysa ett särskilt problem.²⁵ Jag försöker i så stor utsträckning som möjligt således notera de individuella dragen hos varje målsäganden så som de beskrivs i rättsfallen,

---

²⁵ Jfr. Bennet (2020) s. 55-56.

samtidigt som jag inte helt kan komma ifrån vissa generaliseringar i analyser och slutsatser.

1.5 Teoretiska perspektiv

I enlighet med den tredje frågeställningen används intressena gällande sexuell självbestämmanderätt och skyddet mot oönskade sexuella handlingar som verktyg för att analysera och problematisera ofrivillighetsbedömningar i både gällande rätt och i rättstillämpningen. Dessa intressen har valts då de är två grundläggande intressen som ska skyddas av sexualbrottslagstiftningen²⁶, men som i vissa fall kan ges olika innebörd och därmed komma i konflikt med varandra.

Straffrätten ska bland annat skydda personers autonomi genom att uppställa förbud eller påbud för beteenden, samtidigt som straffrätten också ska kunna skydda individer när de inte kan skydda sig själv eller tillvarata sitt eget bästa.²⁷ Vad som gör sexualbrotten särskilt klandervärda är att gärningen utgör ett angrepp på den enskildes autonomi på ett område där autonomi tillmäts särskilt stort värde. Detta beror på att sexuella handlingar innefattar en hög grad av intimitet och att rätten att bestämma över sin kropp är en rätt som anses vara särskilt skyddsvärd.²⁸

Asp betonar att ett samtycke utifrån självbestämmanderätten egentligen innefattar flera typer av samtycken som tillsammans bildar vad han kallar ett ”särskiljande samtycke”.²⁹ Den första delen av ett särskiljande samtycke är den enskildes acceptans, vilken kan vara explicit eller implicit. Det förutsätts inte en positiv eller negativ inställning, utan enbart acceptans. Den andra delen består av en kontextualisering av de omständigheter under vilka acceptansen givits, för att utröna om en samtyckesgärning överhuvudtaget kan ges betydelse och ses som ett meningsfullt uttryck för den enskildes självbestämmanderätt. Den tredje delen handlar om under vilka omständigheter samtyckeslämnaren har befogenheten att disponera över intresset vilket denne lämnar samtycke till, det vill säga förfoganderätten till sin sexualitet.³⁰ Samtyckesdynamiker kan däremot enligt Gunnarsson vara komplexa, då viljor och val ofta betingas av samspelet med omgivningen. Den fria viljan och autonomi formas relationellt och skapas genom samspel med andra människor, och därför är självbestämmandet mer komplext än att det bara är något som existerar inom alla.³¹ Självbestämmanderätten måste därför ses utifrån omständigheterna i kontexten och är ett flerdimensionellt växelspel mellan flera personer i en kontinuerlig reaktionell process.³² Det

---

²⁶ Prop. 2017/18:177 s. 21-23

²⁷ Lernestedt (2003) s. 212-217, 222.

²⁸ Asp (2010) s. 36-37, 42-45.

²⁹ Asp (2010) s. 107.

³⁰ Asp (2010) s. 91.

³¹ Gunnarsson (2020) s. 21.

³² Gunnarsson (2020) s. 57, 88-92.

behöver även skiljas mellan yttre och inre samtycken och att de inte nödvändigtvis behöver spegla varandra, samt att det är viktigt att förstå orsakerna till att folk kan gå med på att göra saker som inte nödvändigtvis speglar deras innersta vilja.³³

Initialt kan skyddet för sexuell integritet ses som ett uttryck för statens skyldighet att tillförsäkra envar skydd mot integritetskränkande, sexuella handlingar.³⁴ Den sexuella självbestämmanderätten kan ses som en rätt hos envar att bestämma över sin kropp och sin sexuella samvaro. Det kan dock diskuteras om skyddet för sexuell självbestämmanderätt och skyddet för sexuell integritet faktiskt kan skiljas från varandra. Asp argumenterar för att kärnan i sexualbrott utgörs/bör utgöras av en kränkning av den sexuella självbestämmanderätten, och att faktumet att den sexuella självbestämmanderätten har kränkts är det som också gör att den sexuella integriteten har kränkts. Den fysiska integriteten är på så sätt inte ett självständigt intresse som kan värderas separat från den enskildes självbestämmanderätt.³⁵ På samma sätt kan definitionen av oönskade sexuella handlingar anses grundas i ett angrepp på den sexuella integriteten, och därmed den sexuella självbestämmanderätten. Jag använder detta svåra förhållande mellan dessa begrepp i denna uppsats för att nyansera innebörden och eventuella problem med ofrivillighetsbedömningarna.

1.6 Terminologi och begreppsdefinitioner

Utöver ovan nämnda begrepp som används som analysverktyg, kan något kort sägas om ett par andra begrepp som används genomgående i uppsatsen.

Jag använder i uppsatsen termen *psykisk funktionsnedsättning* främst för att uppsatsen tar sin utgångspunkt i intressen och problem som existerar utanför lagstiftningens begreppsanvändning, nämligen vissa personers svårigheter att utöva sexuell självbestämmanderätt utan att bli sexuellt utnyttjade. Detta begrepp används även i forskningsstudier och olika myndighetskrifter. Lagstiftningen stipulerar rekvisitet *psykisk störning*, men med en sådan begreppsanvändning hade fokus grundats i rekvisitets juridiska betydelse. Det är naturligtvis också en del av föremålet för uppsatsen, men i rättstillämpningen varierar det mycket huruvida domstolarna använder termen *psykisk störning* eller en annan, vilket jag tror beror på att gällande rätt inte ger en tydlig inramning av vilka diagnoser som innefattas i rekvisitet. Rekvisitet *psykisk störning* är enbart en exemplifiering, givet lagrummets utformning med kravet att ändå kvalificera ett tillstånd så som en särskilt utsatt situation. I de utvalda målen behandlar domstolarna själva funktionsnedsättningen på samma sätt som i fall där den klassificeras som en psykisk störning (läs mer om detta i kap. 3). Således tror jag inte att

---

³³ Gunnarsson (2020) s. 340-346.

³⁴ Eklund & Lindell (2005) s. 23; Zila (1990) s. 298.

³⁵ Asp (2010) s. 119-120.

begreppsanvändningen i aktuell uppsats spelar någon juridisk betydelse, utan det avgörande är huruvida tillståndet kvalificeras som en särskilt utsatt situation eller inte. Då olika källor använder olika begrepp kan jag inte heller upprätthålla en enhetlig begreppsanvändning. I de delar där lagstiftaren använder *psykisk störning* kommer jag naturligtvis använda detta begrepp också. Gällande de delar då jag däremot inte refererar till någon annans begreppsanvändning, använder jag *psykisk funktionsnedsättning* för att betona att det inte nödvändigtvis är det juridiska rekvisitet som är avgörande, med notering att även dessa funktionsnedsättningar kan givet gällande rätt och rättstillämpningen klassificeras som en *psykisk störning*. Användningen av begreppet *psykisk funktionsnedsättning* är däremot inte heller utan svårigheter, då det är ett ganska vagt begrepp som kan innefattar många olika typer av funktionsnedsättningar. Det kan således här påminnas om, så som framhävdes i uppsatsens inledande avsnitt, att jag använder begreppet som ett samlingsbegrepp för intellektuella- och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, vilka definieras mer i avsnitt. 1.8.

I uppsatsen använder jag även termer som jag själv utvecklat för att särskilja de olika sätt på vilka ofrivillighet kan bedömas. Jag använder termen *ordinär ofrivillighetsbedömning* för frivillighetsbedömningen som görs mot bakgrund av våldtäktsparagrafens första mening, och som är mer generellt utformad. Vidare använder jag termen *särskild ofrivillighetsbedömning* för att definiera bedömningen av frivillighet enligt fjärde meningens andra punkten i samma stycke, det vill säga bedömningen av gärningspersonens otillbörliga utnyttjande av att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation. En åtskillnad har gjorts mellan ofrivillighetsbedömningarna, då de sker på olika sätt och innefattar olika rekvisit, samt för att lättare kunna strukturera upp analysen av bedömningarna. Jag har även valt att använda uttrycket *ofrivillighetsbedömning* i stället för *frivillighetsbedömning*. En användning av *ofrivillighet* fäster vikt vid att det är just ofrivillighet som rekvisit, som är den utgångspunkt som straffansvaret grundas i.

I uppsatsens fjärde kapitel lyfts även ett kort resonemang om *rättssäkerhet* och *straffrättens handlingsdirigerande syfte* i förhållande till brister i ofrivillighetsbedömningen. Rättssäkerhetsbegreppet är mångtydigt, men i förevarande uppsats används det för att betona förutsebarhet och trygghet i lag och i rättstillämpning.³⁶ Utifrån denna definition lyfts rättssäkerheten som bristande i situationer när rättssystemets svar är oklara och otydliga, och om regler är vaga, mångtydiga eller komplicerade.³⁷ Rättssäkerhetskravet används i uppsatsen även i ljuset av straffrättens handlingsdirigerande syfte, och att lagstiftning och rättstillämpningen måste vara tydlig och förutsebar för att på ett effektivt sätt kunna förmedla vad som är ett oönskat beteende, för att kunna skydda individer.³⁸ Det finns en uppfattning om att

---

³⁶ Zila (1990) s. 284; Frändberg (2019) s. 25-26.

³⁷ Frändberg (2019) s. 34.

³⁸ Lernestedt (2003) s. 15, 201-203; Frändberg (2019) s. 28-30.

rättssäkerhetsbegreppet även innehåller ett krav på skydd mot andra individer,³⁹ men i denna uppsats används inte rättssäkerhetsbegreppet så brett. I stället lyfts brister gällande skyddet mot andra individer snarare som en följd av bristande rättssäkerhet, men inte som samma sak som det.

1.7 Personer med psykiska funktionsnedsättningar

I detta avsnitt ges en kort redogörelse för de för uppsatsen avgränsade psykiska funktionsnedsättningarna; intellektuella- och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Beskrivningarna är inte uttömmande men redovisar de grundläggande diagnostiska kriterierna och svårigheterna som personer med dessa diagnoser kan ha i förhållande till sex, frivillighet och självbestämmanderätt. Redogörelsen utgår från definitionerna i ICD-11 och DSM-5⁴⁰. Därefter följer en kort redogörelse för likabehandlingsrätten för personer med funktionsnedsättningar, för att belysa det särskilda kravet som kan ställas på rätten i dessa hänseenden.

1.7.1 Intellektuell funktionsnedsättning/utvecklingsstörning

Av de rättsfall jag har undersökt är intellektuell funktionsnedsättning, även kallad utvecklingsstörning, den mest förekommande psykiska funktionsnedsättningen bland målsäganden.

Enligt ICD-11, DMS-5 och 1177 innebär intellektuell funktionsnedsättning en nedsatt kognitiv, social och praktisk utveckling. Diagnosen indelas vanligen i fyra svårighetsgrader: lindrig, medelsvår till måttlig, svår och mycket svår. Nedsättningen innebär vanligen svårigheter på flera olika områden, däribland praktiska svårigheter som att ta hand om sig själv, och kommunikativa problem som att läsa, skriva, uttrycka sig, begränsat ordförråd och språkbruk samt svårigheter med tonfall, längre meningar och fraser. Vidare innebär det ofta svårigheter i sociala samspel, dels att förstå och uttrycka sociala koder, dels att läsa av andra människor och situationer. Kognitivt har personer med intellektuell funktionsnedsättning även nedsatt omdömes- och slutledningsförmåga, samt svårt för abstrakt tänkande. Behovet av stöd varierar väldigt mycket, och det är inte heller ovanligt att många med intellektuell funktionsnedsättning även har andra funktionsnedsättningar eller sjukdomar.⁴¹

1.7.2 Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar

I kategorin ”neuropsykiatriska funktionsnedsättningar” (NPF) ingår flera olika funktionsnedsättningar såsom ADHD, Autismspektrumtillstånd (ASD)

---

³⁹ Se exempelvis Ehrenkrona (2007) s. 38-39.

⁴⁰ ICD-11 (International Classification of Diseases 11th revision), är World Health Organizations (WHO) globala standardmanual för diagnosticering, och DSM-5, Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders är den amerikanska versionen, vilka är de mest utbredda systemen för att kategorisera psykiska sjukdomar.

⁴¹ ICD-11 (2019) avsnitt 6A00; DSM-5 (2013) s. 33-41; 1177 (A).

och tal- och språkstörningar.⁴² Enligt Riksförbundet Attention, en intresseorganisation för personer med NPF, innebär NPF en nedsatt kognitiv förmåga att hantera information och sinnesintryck, och personer har generellt problem med att planera, prioritera och förstå sociala koder.⁴³

Enligt DSM-5 är **ADHD** (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) en uppmärksamhets- och hyperaktivitetsstörning. Det finns olika former av ADHD, och ofta varierar nedsättningens uttryck från person till person. Vanligen medför ADHD svårigheter att fokusera, koncentrera sig och reglera impulsivitet, vilket inte sällan påverkar självkänslan och humöret. ADHD kan även påverka personliga egenskaper såsom värderingar, intressen och förväntningar.⁴⁴

ASD, eller Autism Spectrum Disorder (tidigare innefattande aspergers och atypisk autism), är ett samlingsnamn för olika neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och utgör ett brett spektrum, vilket gör att svårigheterna varierar från person till person. De olika nedsättningarna medför vanligtvis svårigheter att kommunicera och relatera till sociala samspel och att interagera och förstå sociala koder, kroppsspråk och ansiktsuttryck, samt en känslighet för olika typer av sinnesintryck och beröring.⁴⁵

Tal- och språkstörningar innebär en påtaglig störning i svårigheten att utveckla och förstå språk, och omfattar brister i uttal, ordförråd, meningsbyggnader, språkförståelse och språkanvändning. För det mesta har personer svårt att uttrycka sig, omvandla sina tankar till ord och att dra slutsatser från andras språkbruk.⁴⁶

1.7.3 Rätten till likabehandling

Av Förenta nationernas (FN) konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättningar (CRPD)⁴⁷ föreskrivs särskilt hur vissa rättigheter ska tillgodoses personer med funktionsnedsättningar utifrån likabehandling. Enligt artikel 1 är syftet med konventionen att främja och skydda personer med funktionsnedsättningars lika rättigheter med respekt för deras inneboende värde.

Av andra stycket framgår att så som funktionsnedsättning räknas varaktiga fysiska, psykiska, intellektuella eller sensoriska funktionsnedsättningar, som i samspel med olika hinder kan motverka personers fulla och verkliga deltagande i samhället på lika villkor som andra. Konventionsstaterna ska

---

⁴² 1177 (B); Riksförbundet Attention (2018) s. 5.

⁴³ Riksförbundet Attention (2018) s. 5.

⁴⁴ DSM-5 (2013) s. 59-65; ICD-11 (2019) avsnitt 6A05.

⁴⁵ DSM-5 (2013) s. 50-59; ICD-11 (2019) avsnitt 6A02.

⁴⁶ DSM-5 (2013) s. 41-45; ICD-11 (2019) avsnitt 6A01.

⁴⁷ Svenskt tillträde 2006-12-13, New York, SÖ 2008:26.

vidare säkerställa att personer med funktionsnedsättningar har effektiv tillgång till rättssystemet på lika villkor som andra enligt artikel 13. Konventionsstaterna ska också enligt artikel 16 vidta ändamålsenliga lagstiftningsåtgärder för att skydda personer med funktionsnedsättningar mot övergrepp och utnyttjanden.

Enligt artikel 12 föreskrivs att konventionsstaterna ska tillförsäkra personer med funktionsnedsättningar samma rätt att bli erkända som personer i lagens mening, och att de ska åtnjuta rättskapacitet på lika villkor som alla andra, i alla hänseenden. Staterna ska säkerställa att personers rättigheter, önskemål och preferenser respekteras i alla åtgärder hänförliga till rättskapaciteten. Det finns ingen vedertagen definition av rättskapacitet, men det finns olika förslag, bland annat att rättskapacitet ska innebära kapaciteten att både ha rättigheter och att bli erkänd som en person som kan utkräva dessa rättigheter, vilket också innebär rätten till skydd för sina rättigheter.⁴⁸ I många rättssystem kan den rättsliga kapaciteten vara betingad av den mentala kapaciteten. Mental kapacitet handlar om en persons psykiska och kognitiva förmåga att fatta beslut, medan rättslig kapacitet handlar om huruvida en persons handlingar och beslut ska tillmätas *rättslig* giltighet. Det finns dock mycket kritik till sådana system och deras rigida struktur och utgångspunkter.⁴⁹ Artikeln omfattar inte explicit rätten att samtycke till sex eller sexuella relationer, men av formuleringen ”alla hänseenden” kan denna rätt tolkas in däri.⁵⁰

1.8 Forskningsläget

Forskningsläget gällande förhållandet mellan sex, samtycke och funktionsnedsättningar är ur svensk synpunkt relativt dåligt. Bland annat har Handikappförbundets samarbetsorgan haft ett projekt baserat på intervjuer och enkäter med personer med funktionsnedsättningar, om våld, funktionshinder och maktstrukturer i syfte att identifiera och belysa problem som drabbar dessa personer. Studien visade att många upplevde övergrepp av olika slag kopplade till deras funktionsnedsättning, och att det finns ett behov av ytterligare information och stöd för personer i dessa situationer.⁵¹ I ett annat projekt bedrivet av bland annat Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) har det gjorts en kartläggning av sexuell hälsa hos personer med funktionsnedsättningar, för att belysa hur denna personkategori inte sällan känner sig avsexualiserade av samhället. Studien visar att personer med funktionsnedsättningar likväl har en verklig önskan av närhet, relationer, sexuell hälsa och föräldraskap, men att de ofta upplever att lagar och beslutsfattare inte tillerkänner dem dessa möjligheter på lika villkor som

---

⁴⁸ Series & Nilsson (2018) s. 10-12.

⁴⁹ Series & Nilsson (2018) s. 15.

⁵⁰ Se resonemang av Arstein-Kerslake (2015) s. 1461.

⁵¹ Handikappförbundets samarbetsorgan & Finndahl (2005).

andra.⁵² Studien visar även att personer med funktionsnedsättningar i större utsträckning än andra utsätts för sexuellt våld och våld i nära relationer. De upplever även skambeläggande från omgivningen, samt inskränkningar i möjligheten att fritt få välja om och när de ska ha sex och vilka relationer de får ha.⁵³

Internationellt finns det mer vetenskaplig forskning på området, men forskningen fokuseras vanligen på respektive länders policyer eller regleringar. Flera studier och artiklar lyfter den svåra intresseavvägningen mellan att skydda personer från övergrepp och att inte frånta dem rätten till frivilligt sex, samt att det kan uppstå paternalistiska problem i rätten ofta grundade i kunskapsbrister och bristande förståelse för personer med olika funktionsnedsättnings vilja och rätt till sexuellt samliv och relationer. Det lyfts även att rättstillämpningen ofta är restriktiv med att tillerkänna personer med funktionsnedsättningar förmåga till sexuellt samtycke, vilket ofta har en negativ effekt på deras hälsa.⁵⁴ Flera studier påvisar även att personer med funktionsnedsättningar ofta har begränsad kunskap och förståelse för sexualitet, sexuell samvaro och sina sexuella rättigheter, samtidigt som de har en verklig önskan av sexuell närhet. Sådana omständigheter medför inte sällan att personer med funktionsnedsättningar har sämre förutsättningar för att navigera sin sexualitet och sexuella relationer, vilket ofta gör dem sårbara och utsatta.⁵⁵ I flera studier lyfts även att personer med funktionsnedsättningar löper betydligt större risk att bli utsatta för sexuella övergrepp än andra, och att det därför också finns ett verkligt behov av att stärka deras rättsliga skydd.⁵⁶

I flera studier lyfts att rättstillämpningen har utformats utifrån ett test för att avgöra om personer har kapacitet att fatta egna beslut, grundat i förmågan att förstå relevanta omständigheter, förmåga att införskaffa sig kunskap och reflektera över omständigheterna, samt förmåga att kommunicera sitt beslut. Studier lyfter dock vikten av att rättstillämpningen behöver utgå från varje individs egen förmåga för att inte verka diskriminerande.⁵⁷ En lagstiftning som föreskriver särskilda brott vid övergrepp mot personer med funktionsnedsättningar beskrivs som problematiska, och riskerar att utgöra en barriär för personer med sådana funktionsnedsättningar och deras möjligheter till verkliga intima relationer. Det finns även en risk att sådan lagstiftning skapar normativa och sociala föreställningar om att vissa personer inte kan

---

⁵² RFSU, Allmänna arvsfonden & Funktionsrätt Sverige (2021) s. 13-15.

⁵³ RFSU, Allmänna arvsfonden & Funktionsrätt Sverige (2021) s. 20-23.

⁵⁴ Svae, Blixt & Søndena (2022); Onstot (2019); Mackenzie & Watts (2013); Curtice, Mayo & Crocombe (2012); Reed (1997).

⁵⁵ Svae, Blixt & Søndena (2022); Curtice, Mayo & Crocombe (2012); O'Callaghan & Murphy (2007); Eastgate (2005).

⁵⁶ Enujioko m.fl. (2021); O'Callaghan & Murphy (2007).

⁵⁷ Arstein-Kerslake & Flynn (2016); Arstein-Kerslake (2015); Mackenzie & Watts (2013).

eller borde ha sexuellt samliv.⁵⁸ Lagstiftningen och rättstillämpningen behöver således hitta en balans för att uppnå större flexibilitet och möjligheter till sexuellt samtycke och sexuell hälsa för personer med funktionsnedsättningar. Detta kan ske genom att i större utsträckning se till hur enskilda personer uttrycker sig och vilken förståelse de har för sex och sexuella övergrepp.⁵⁹

1.9 Disposition

Den fortsatta delen av uppsatsen är uppdelad i tre avsnitt innan slutsatserna presenteras, var varje avsnitt besvarar varsin frågeställning. I kapitel två presenteras således först gällande rätt utifrån uppsatsens fokus, för att utreda vad rättskällorna säger om hur ofrivillighetsbegreppet ska förstås och hanteras. Även skuldkravet för våldtäktsbrottet presenteras kort, mot bakgrund av att skuldbedömningen berörs kort i rättsfallspresentationen, och att skuldfrågor indirekt kan få betydelse för ofrivillighetsbedömningen och det skyddsvärda i sexualbrotten.

Därefter följer kapitel tre som innehåller en presentation och analys av underrättsavgöranden som utgör grunden för svaret på den andra frågeställningen. I denna del har jag valt att presentera rättsfallen ihop med min analys av dem, dels för att på ett bättre sätt betona det som jag ansett varit det viktiga i rättsfallen, dels för att göra innehållet mer tillgänglig för läsaren. Rättsfallen presenteras tematiskt, vilket redogörs mer för i inledningen av kapitel tre.

I kapitel fyra analyseras och diskuteras resultatet av kapitel två och tre, mot bakgrund av de teoretiska analysverktygen; sexuell självbestämmanderätt och skyddet mot oönskade sexuella handlingar. Denna del presenteras separat för att kunna ge en sammantagen reflektion av hur dessa intressen mer generellt balanseras och får genomslag i ett större perspektiv.

Uppsatsen avslutas med de slutsatser som kunnat dras mot bakgrund av de uppställda frågeställningarna, samt med en kort reflektion om vad framtiden för aktuella rättsfrågor kan behöva.

---

⁵⁸ Arstein-Kerslake & Flynn (2016); Arstein-Kerslake (2015).

⁵⁹ Onstot (2019); Mackenzie & Watts (2013); Curtice, Mayo & Crocombe (2012).

2 Ofrivillighet som utgångspunkt i sexualbrottslagstiftningen

I detta avsnitt redogörs för hur bedömningen av ett ofrivilligt deltagande ska göras enligt gällande rätt utifrån både den ordinära och särskilda ofrivillighetsbedömningen, samt skuldkravets innebörd.

2.1 Utvecklingen av sexualbrotten

Våldtäktsbrottet har historiskt sett varit föremål för många reformer gällande hur den kriminaliserade handlingen ska se ut, givet hur rättsutvecklingen har påverkats av samhällets moraluppfattning kring sexualitet och sexuellt umgänge. Innan brottsbalken infördes fokuserades regleringen utifrån att skydda familjen och mannens ära.⁶⁰ Vid brottsbalkens införande år 1962 uppställdes krav om tvång genom våld eller hot som innebar trängande fara, eller försättandet av kvinnan i vanmakt.⁶¹ Det fanns då ett separat brott som utgjordes av att en gärningsperson hade könsligt umgänge med någon som befann sig i vanmakt eller hjälplöst tillstånd, eller som utnyttjade nedsättning eller rubbning av annans själsverksamhet.⁶² Reformerna efter detta har i stor utsträckning präglats av att utforma lagen för att den på ett bättre sätt ska skydda envars sexuella självbestämmanderätt och integritet. Det har skett dels genom utvidgande av den sexuella handlingen (såsom från samlag, till jämförbara sexuella handlingar, samt könsneutralisera den)⁶³, dels genom omformulering och utvidgande av omständigheterna under vilka handlingen kan företas för att vara straffbar (såsom från tvång till frivillighet, och omständigheter som präglat olika särskilda situationer)⁶⁴. Det har funnits flera utredningar som diskuterat om en samtyckesbaserad lagstiftning ska genomföras, med blandade åsikter.⁶⁵

Efter Sexualbrottskommitténs utredning år 2016 föreslogs att sexualbrottslagstiftningen skulle baseras på *ofrivilligt deltagande*⁶⁶, vilket genomfördes den 1 juli 2018. Omständigheter som tidigare var de som konstituerade själva våldtäktsbrottet flyttades till en punktlista som utgör fall där frivillighet *aldrig* kan föreligga. Vidare infördes även ett oaktsamhetsansvar för fall av grov oaktsamhet, för att utsträcka skyddet ytterligare till fall där gärningspersonen borde försäkrat sig om att målsäganden inte ville delta frivilligt.⁶⁷ Ett stort antal remissinstanser ansåg dock fortfarande inte att en samtyckeslagstiftning skulle genomföras,

---

⁶⁰ Leijonhufvud (2008) s. 23-24.

⁶¹ Prop. 1962:10 s. A 17.

⁶² Prop. 1962:10 s. B 161.

⁶³ Se exempelvis Prop. 1983/84:105 s. 17; SOU 1982:61; SOU 1976:9.

⁶⁴ Se exempelvis Prop. 1991/92:35 s. 24; Prop. 2004/05:45 s. 45.

⁶⁵ Se exempelvis Prop. 2004/05:45; Leijonhufvud (2008); Prop. 2012/13:111.

⁶⁶ SOU 2016:60 s. 15.

⁶⁷ Prop. 2017/18:177 s. 23.

huvudsakligen för att det fanns risk för svåra tolknings- och bevisproblem, samt att mycket fokus riskerade att hamna på offrets beteende.⁶⁸ Lagrådet kritiserade förslaget, dels utifrån att en lagstiftning baserad på bristande frivillighet inte nödvändigtvis skulle vara det bästa sättet att skydda den sexuella självbestämmanderätten på, dels då formuleringen kring hur uttryck för frivillighet ska bedömas ansågs oklar.⁶⁹ Den 1 augusti 2022 genomfördes den senaste ändringen för att skärpa synen på sexualbrott genom en höjning av minimistraffen, införandet av så kallade distansövergrepp i lagtexten samt ett utvidgande av rekvisitet ”samlag”.⁷⁰

2.2 Ofrivillighetsbegreppet

De huvudsakliga skälen till att samtyckeslagstiftningen genomfördes var att ytterligare stärka den ovillkorliga rätten till sexuell integritet och självbestämmanderätt. Kravet på utnyttjande och tvång ansågs inte tillräckligt effektivt ge fokus åt självbestämmanderätten. Vidare ansågs en frivillighetsbaserad lagstiftning fungera normskapande för människors värderingar om hur man ska se på sex som en ömsesidig handling. En ofrivillighetsbaserad lagstiftning ansågs därmed vara rätt steg för att uppnå ett heltäckande straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp, med bättre fokus på självbestämmanderätten.⁷¹ Med detta fokus avses att personer som utsätts för sexuella handlingar mot sin vilja inte ha något ansvar att säga nej eller uttrycka sin motvilja.⁷²

Lagstiftaren har aktivt valt att använda begreppet *frivillighet* snarare än *samtycke* för att skilja sexualbrotten från den allmänna ansvarsfrihetsgrunden i 24 kap. 7 § brottsbalken. Bakgrunden till detta är att lagstiftaren inte anser att innebörden av begreppen är desamma och att en användning av samtyckesbegreppet skulle inkludera situationer under sexualbrotten som inte borde höra dit.⁷³ Frivillighet kan således föreligga trots att målsäganden inte har haft full insikt i alla relevanta omständigheter som kan ha betydelse för valet att delta i den sexuella handlingen, till skillnad från samtyckets generella ansvarsbefriande verkan i 24 kap. 7 § brottsbalken. Att en person ljugit om vissa omständigheter, exempelvis vem man är, huruvida preventivmedel används, ålder eller liknande, medför inte att deltagandet anses ofrivilligt. Däremot kan ofrivillighet anses föreligga om det råder sådan villfarelse att målsäganden inte haft möjlighet att förstå vem som den sexuella handlingen utförs med.⁷⁴

---

⁶⁸ Prop. 2017/18:177 s. 20.

⁶⁹ Prop. 2017/18:177 s. 130-132.

⁷⁰ Se mer i Prop. 2021/22:231.

⁷¹ Prop. 2017/18:177 s. 21-23.

⁷² Prop. 2017/18:177 s. 31-32.

⁷³ Prop. 2017/18:177 s. 30.

⁷⁴ Prop. 2017/18:177 s. 79.

Bedömningen av om frivillighet har förelegat eller inte ska göras mot bakgrund av situationen i dess helhet⁷⁵ och vid bedömningen kan beaktas personernas agerande före, under och efter den sexuella handlingen.⁷⁶ Av förarbetena framgår att det inte ska fastställas en legaldefinition av vad frivillighet innebär, utan det är något som överlämnas till rättstillämpningen att avgöra i varje enskilt fall.⁷⁷ Avgörande för bedömningen ska dock vara om personen har haft möjlighet att fritt ta ställning till om denne ska delta i den sexuella handlingen eller inte.⁷⁸

Sexualbrottskommittén föreslog att det skulle uppställas krav i lagen på att frivillighet måste uttryckas i ord eller handling.⁷⁹ Regeringen och riksdagen tog dock avstånd från detta förslag och därför uppställs inget krav i lagen på att frivillighet måste de facto manifesteras. I stället föreskrivs att vid bedömningen om frivillighet har förelegat eller inte, ska beaktas om och hur frivillighet har kommit till uttryck genom ord, handling eller på annat sätt. Det som bör beaktas är minspel, kroppsspråk, ord och liknande. Utgångspunkten för bedömningen ska vara att en person uttrycker sin frivillighet, och om så inte har skett, är utgångspunkten att frivillighet inte har förelegat.⁸⁰ Däremot måste också ett uttryck för frivillighet kunna vara något som den andra personen kan förlita sig på.⁸¹ Den straffbara gärningen sträcker sig inte så långt att ofrivillighet även omfattar en persons inre önskan att inte delta i den sexuella handlingen, om denne de facto går med på det.⁸² Det ska sakna betydelse för om personen innerst inne varit positiv eller negativt inställd till den sexuella handlingen. Detta förhållningssätt vilar dels på vikten av varje individs sexuella självbestämmanderätt, och däri rätten att även göra något som man egentligen inte vill för personer med möjlighet och förmåga att utöva sin självbestämmanderätt. Dels rättssäkerheten för motparten som inte ska kunna bli straffad för sexuell samvaro med en person som uttryckt frivillighet.⁸³ Detta innebär att ett frivilligt deltagande kan präglas av mer eller minder aktivt eller passivt deltagande, och det fordras inte något särskilt motiv till deltagandet.⁸⁴ Omständigheten att en person utsatts för påtryckningar eller liknande, exempelvis tjat-sex, utesluter därför inte ett frivilligt deltagande.⁸⁵

Däremot kan tysta samtycken godtas som frivillighet under vissa omständigheter, men om det råder osäkerhet gällande huruvida frivillighet

---

⁷⁵ NJA 2019 s. 668 p. 15.

⁷⁶ Se exempelvis NJA 2019 s. 668 p. 31-35.

⁷⁷ Prop. 2017/18:177 s. 33.

⁷⁸ Prop. 2017/18:177 s. 78.

⁷⁹ SOU 2016:60 s. 196-197.

⁸⁰ Prop. 2017/18:177 s. 80.

⁸¹ Prop. 2017/18:177 s. 33.

⁸² Prop. 2017/18:177 s. 78.

⁸³ SOU 2016:60 s. 198-199.

⁸⁴ Bäcklund m.fl., Brottsbalken, en kommentar (2022-11-25, version 21, JUNO), kommentar till 6 kap. 1 § brottsbalken, avsnitt ”En person som inte deltar frivilligt”.

⁸⁵ Prop. 2017/18:117 s. 33 och 78.

har förelegat eller inte torde det krävas att det finns något som tyder på att samtycke ändå förelåg.⁸⁶ Passivitet ska generellt inte heller ses som ett uttryck för frivillighet, utan bedömningen ska göras mot bakgrund av situationen om det är så att målsägande inte uttryckt ofrivillighet på något sätt.⁸⁷ Bristande uttryck av frivillighet kan bero på flera olika omständigheter såsom rädsla, sjukdom, trötthet eller berusning.⁸⁸ I rättspraxis har betonats att ansvaret vid passivitet vilar på personen som utför den sexuella handlingen, men att passivitet kan utgöra både uttryck för frivilligt deltagande och icke frivilligt deltagande.⁸⁹ En person som utsätts för en sexuell handling mot dennes vilja har inget ansvar att uttrycka sin ovilja.⁹⁰ Ansvar läggs istället på den som genomför en sexuell handling mot någon annan, att förvissa sig om att den andra personen vill delta, och om den andra personen uppför sig passivt eller ger dubbeltydiga signaler måste motparten ta reda på om den andra vill eller inte.⁹¹ Utrymmet för att ren passivitet ska bedömas som ett uttryck för frivillighet, anses däremot vara väldigt begränsat.⁹² Vidare måste frivillighet föreligga vid tidpunkten för och genom hela den sexuella handlingen, och ett tidigare medgivande innebär inte att en senare sexuell handling är frivillig. En person kan därför när som helst under handlingen ångra sitt beslut.⁹³ Det straffrättsliga ansvaret bygger helt enkelt på att den person som utför en sexuell handling måste förvissa sig om att den andra deltar frivilligt genom hela handlingen.

Sammantaget kan lagstiftningens utformning utifrån ett icke-krav på uttryckt frivillighet läsas som att den första meningen innefattar två typer av ofrivillighet utöver den uttryckta ofrivilligheten. Dessa fall är dels de fall där frivillighet inte kommer till uttryck och då frivillighet inte heller föreligger, dels de fall där frivillighet inte kommer till uttryck men ska ändå anses föreligga. Detta innebär att rättstillämparen måste avgöra om ett deltagande trots frånvaro av uttryck för frivillighet, ändå kan anses vara frivilligt.⁹⁴

2.3 Otilbörligt utnyttjande av en särskilt utsatt situation

I den nuvarande formuleringen av 6 kap. 1 § första stycket fjärde meningen brottsbalken framgår omständigheter under vilka lagstiftaren anser att frivillighet *aldrig* kan föreligga. Om omständigheterna i någon av punkterna är uppfyllda, anses frivillighet inte ha förelegat oberoende av om målsägande

---

⁸⁶ Prop. 2017/18:177 s. 79.

⁸⁷ Prop. 2017/18:177 s. 31-32.

⁸⁸ Prop. 2017/18:177 s. 80.

⁸⁹ NJA 2019 s. 668 p. 15.

⁹⁰ NJA 2019 s. 668 p. 14.

⁹¹ Prop. 2017/18:177 s. 34-35.

⁹² NJA 2019 s. 668 p. 35.

⁹³ Prop. 2017/18:177 s. 79; NJA 2019 s. 668.

⁹⁴ Asp, Brottsbalk (1962:700) 6 kap. 1 §, Lexino, 2022-08-18 (JUNO).

uttryckt frivillighet eller inte.⁹⁵ Dessa omständigheter utgörs huvudsakligen av faktorer som medför att en person saknar eller har nedsatt förmåga att ha kontroll eller handla rationellt. Om dessa omständigheter föreligger anses den enskilde sakna möjlighet att utöva sin sexuella självbestämmanderätt.⁹⁶

År 2005 kom våldtäktsbrottet att inrymma även fall där gärningspersonen otillbörligt utnyttjat en annan persons (då) hjälplösa tillstånd. Denna gärning utgjorde tidigare ett eget brott, men förflyttningen motiverades av att kränkningen som den gärningen innebar var lika allvarlig och jämförbar som kränkningen under våldtäktsbrottet. Personer under dessa omständigheter kunde, trots att inget fysiskt tvång utövades, likväl vara ur stånd att försvara sig eller uttrycka sin vilja.⁹⁷ Ett uttryckt samtycke skulle således under dessa omständigheter inte befria gärningspersonen från ansvar.⁹⁸

Enligt nu gällande lagstiftning kan frivillighet enligt 6 kap. 1 § första stycket fjärde meningen andra punkten brottsbalken aldrig föreligga om

gärningsmannen *otillbörligt utnyttjar* att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada, *psykisk störning* eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en *särskilt utsatt situation*.⁹⁹

Bedömningen ska göras mot bakgrund av situationen i dess helhet och uppräknningen är inte uttömmande och utesluter inte en kombination av flera omständigheter.¹⁰⁰ De situationer som räknas upp under denna punkt är desamma som i tidigare lagstiftning, och således anges i förarbetena att praxis och förarbetena till de gamla lagstiftningarna kan användas för vägledning.¹⁰¹

2.3.1 Psykisk störning och särskilt utsatt situation

I förhållande till ofrivillighetskravet lyfts i förarbetena att frivillighet förutsätter att en person är kapabel att ge uttryck för ett val samt kan inse konsekvenserna av sitt handlande, och att om så inte är fallet ska ett uttryckt val att delta underkännas som frivillighet.¹⁰²

Av förarbetena till lagstiftningen som trädde i kraft år 2005 framgår att rekvisitet ”hjälpöst tillstånd” omfattar omständigheter som både fysiskt och

---

⁹⁵ Prop. 2017/18:177 s. 80.

⁹⁶ Jareborg m.fl. (2015) s. 114, 120.

⁹⁷ Prop. 2004/05:45 s. 45.

⁹⁸ Prop. 2004/05:45 s. 136.

⁹⁹ Min kursivering.

¹⁰⁰ Prop. 2017/18:177 s. 82.

¹⁰¹ Prop. 2017/18:177 s. 82.

¹⁰² SOU 2016:60 s. 209-210.

psykiskt gör att en person saknar förmåga att värja sig, och gäller huvudsakligen fall då en person inte kan bjuda motstånd eller inte förmår att uppfatta gärningens innebörd. Det krävdes då att personen helt saknade förmåga att värja sig.¹⁰³ År 2013 ersattes ”hjälpplöst tillstånd” med ”särskilt utsatt situation” bland annat till följd av en uppmärksammas dom från Högsta domstolen¹⁰⁴. Den tidigare formuleringen ansågs vara för snäv, så en utvidgning var påkallad för att stärka respekten för varje människas absoluta rätt till sexuell integritet och självbestämmanderätt.¹⁰⁵ Kravet på en ”särskilt” utsatt situation uppställdes för att kriminaliseringen inte skulle gå för långt utan endast omfatta situationer där personens möjlighet att fritt avvisa sexuella handlingar är begränsad.¹⁰⁶ Det krävs därför att offret har haft klart begränsade möjligheter att freda sin sexuella integritet, men det krävs inte att offret helt har saknat förmåga att kontrollera sitt handlande eller att värja sig.¹⁰⁷ Det kan beaktas omständigheter som är hänförliga till målsäganden, dennes person och beteende eller yttre omständigheter hänförliga till situationen i sig. Det ska som utgångspunkt sakna betydelse hur situationen har uppstått, exempelvis om målsäganden själv orsakat den.¹⁰⁸ Ett krav på möjligheten att freda eller värna sin sexuella integritet innebär däremot inte att en person måste ha bjudit fysiskt motstånd, utan med ”fredande” avses genom ord eller handling i en bred bemärkelse.¹⁰⁹ En särskilt utsatt situation kan uppstå under ett frivilligt deltagande, och deltagandet ska då anses som ofrivilligt. Det avgörande för bedömningen i denna del ska vara om en persons situation har hindrat denne från att göra ett fritt val.¹¹⁰ Enligt förarbetena kan straffansvar även inträda när målsäganden tar initiativ till den sexuella handlingen.¹¹¹

I lagen stipuleras rekvisitet ”psykisk störning”. Detta är ett juridiskt begrepp som ersatte det tidigare rekvisitet ”psykiskt sjuk eller psykiskt utvecklingsstörd”, då den nya terminologin ansågs bättre överensstämma med gemene språkbruk och terminologin i annan lagstiftning gällande psykiatrisk tvångsvård och liknande. ”Psykisk störning” ansågs vara ett vidare begrepp än det tidigare. Den psykiska störningen måste vara av mer långvarig karaktär, och således torde inte personer med en tillfällig depression eller liknande kunna inkluderas i begreppet, såtillvida tillståndet bedöms på samma sätt som i andra lagstiftningar som brukar detta begrepp. Begreppet avser dock inte att motsvara tillståndet ”*allvarlig* psykisk störning”, då det anses för snävt.¹¹² I förarbetena till olika tvångsvårdslagar benämns ”psykisk

---

¹⁰³ Prop. 2004/05:45 s. 47, 137.

¹⁰⁴ Se NJA 2004 s. 231.

¹⁰⁵ Prop. 2012/13:111 s. 25-27, 111-112.

¹⁰⁶ SOU 2010:71 s. 240.

¹⁰⁷ Prop. 2012/13:111 s. 39, 111-113; RH 2008:84.

¹⁰⁸ Jareborg m.fl. (2015) s. 120.

¹⁰⁹ SOU 2010:71 s. 240.

¹¹⁰ Prop. 2017/18:177 s. 82.

¹¹¹ Prop. 2017/18:177 s. 79.

¹¹² Prop. 1991/92:35 s. 24, 34-35.

störning” såsom psykiska sjukdomar, abnormiteter och defekter, och innefattar bland annat psykisk utvecklingsstörning. Fokus för psykiska sjukdomar västs vid bestående funktionsrubbnings i beteendemönster som individen har begränsade möjligheter att kontrollera och som medför en nedsättning av funktionsdugligheten och möjligheten att ta del i livet.¹¹³ Av rättspraxis framgår exempelvis att intellektuella funktionsnedsättningar kan omfattas av begreppet ”psykisk störning”, då en person med en sådan funktionsnedsättning kan ha särskilda svårigheter att freda sin sexuella integritet.¹¹⁴

I äldre hovrättsavgöranden har betonats att det ska beaktas hur den psykiska störningen har påverkat situationen och deltagandet. I ett fall gällde det en lindrig utvecklingsstörning, som förvisso bedömdes som en av lagen stadgad psykisk störning, men det betonades att en sådan störning ligger nära normalbegåvning. Domstolen betonade vikten av att det måste framgå att den psykiska störningen vid det faktiska gärningstillfället har inneburit att personen inte kunnat värja sin sexuella integritet, och att åtalet inte enbart kan bygga på att den psykiska störningen i allmänhet innebär ett (då) hjälplöst tillstånd.¹¹⁵ I ett senare avgörande framhålls också att målsägandens psykiska störning måste relateras till deltagandet. I målet beaktades att målsäganden inte hade något intresse av ett sexuellt umgänge med den tilltalade, och att orsaken till att hon inte sade ifrån var för att hon utlovades cigaretter om hon gjorde som den tilltalade ville. Domstolen beaktade att hennes beteende och svårigheter att värna sin sexuella integritet berodde på hennes psykiska störning.¹¹⁶ Prejudikatvärdet för dessa avgöranden är förvisso inte lika starkt som avgöranden från HD, men de framhävs i doktrin som vägledande då det saknas avgöranden från HD¹¹⁷. Av fallen kan således utläsas att rekvisitet ”psykisk störning” inte bör betraktas självständigt så som en särskilt utsatt situation, utan måste relateras och kvalificeras som en särskilt utsatt situation.

2.3.2 Otillbörligt utnyttjande

Utifrån rekvisitet ”frivillighet” har det i förarbetena diskuterats att kravet på otillbörligt utnyttjande får en viktig roll för att betona att personer med exempelvis psykiska funktionsnedsättningar också har rätt till ett sexualliv och inte helt ska anses inkapabla att frivilligt delta i sexuella handlingar. Kravet på otillbörligt utnyttjande anses därför lämpligt för att kunna göra avvägningen mellan att skydda personer mot att bli utnyttjande utan att helt frånta dem möjligheten att ge uttryck för frivillighet.¹¹⁸ Om ett otillbörligt

---

¹¹³ Prop. 1990/91:58 s. 84; SOU 1977:23 s. 59-61.

¹¹⁴ NJA 1967 s. 380; RH 2008:84.

¹¹⁵ RH 2006:53.

¹¹⁶ RH 2008:84.

¹¹⁷ Se Asp, Brottsbalk (1962:700) 6 kap. 1 §, Lexino, 2022-08-18 (JUNO).

¹¹⁸ SOU 2016:60 s. 212-213.

utnyttjande har förekommit, kan ett faktiskt samtycke från målsäganden aldrig verka ansvarsbefriande.¹¹⁹

Otillbörlighetsrekvisitet ska tolkas på samma sätt som i tidigare lagstiftning, var framgår att otillbörlighetsrekvisitet avser att endast underkänna val att delta i en sexuell handling i fall där den sexuella handlingen innebär ett angrepp på en annan persons sexuella integritet. Det ska beaktas om gärningspersonen har uppnått sitt syfte genom att utnyttja den andres tillstånd.¹²⁰ Detta innebär att situationer där en person förvisso befinner sig i en särskilt utsatt situation, men var den sexuella handlingen inte utgör ett angrepp på den sexuella integriteten, inte är brottsliga.¹²¹ Omständigheten att en person i en särskilt utsatt situation *vanligen* riskerar att bli utnyttjad, betyder inte att så också har skett i den aktuella situationen.¹²² Det ska därför i otillbörlighetsbedömningen beaktas att personer i en särskilt utsatt situation ändå kan ha en verklig önskan om kroppslig närhet, och att det då inte alltid är otillbörligt att genomföra sexuella handlingar med en sådan person.¹²³ I förarbetena betonas svårigheten att uttömmande precisera hur rekvisitet ska bedömas, vilket i stället ska överlämnas till rättstillämpningen. Det talas däremot om situationer av hänsynslöst beteende och att bedömningen ska göras objektivt och normativt utifrån om gärningen ska anses straffvärd, och att parterna relation kan beaktas.¹²⁴

För att ett utnyttjande ska anses föreligga krävs att den särskilt utsatta situationen är en förutsättning för att den sexuella handlingen genomförs.¹²⁵ Det måste alltså föreligga ett orsakssamband mellan målsägandens situation eller tillstånd, och dennes deltagande i den sexuella handlingen.¹²⁶ Vid bedömningen av ett utnyttjande av en funktionsnedsättning ska situationen som den sexuella handlingen genomförs i och funktionsnedsättningens betydelse för handlingens utförande beaktas. Andra omständigheter som kan innebära ett otillbörligt utnyttjande är när gärningspersonen har en särskilt förtroendeställning såsom färdtjänst- eller taxichaufför. Vidare kan ett otillbörligt utnyttjande även föreligga när en person erbjuds en viss förmån i utbyte mot sex, men är i en situation där denne i praktiken har små möjligheter att säga nej.¹²⁷

---

¹¹⁹ SOU 2010:71 s. 241.

¹²⁰ Prop. 2017/18:177 s. 82; Prop. 2004/05:45 s. 138; Prop. 1991/92:35 s. 24.

¹²¹ SOU 2010:71 s. 241; Bäcklund m.fl., Brottsbalken, en kommentar (2022-11-25, version 21, JUNO), kommentar till 6 kap. 1 § brottsbalken, avsnitt ”Otillbörligt utnyttjande av någon i en särskilt utsatt situation”.

¹²² Jareborg m.fl. (2015) s. 120.

¹²³ SOU 2010:71 s. 241.

¹²⁴ Prop. 2004/05:45 s. 138; SOU 2010:71 s. 241; Jareborg m.fl. (2015) s.120.

¹²⁵ NJA 1967 s. 380.

¹²⁶ Prop. 2017/18:177 s. 82; Prop. 2012/13: 111 s. 113; Prop. 2004/05:45 s. 137-138; Prop. 1991/92:35 s. 24.

¹²⁷ SOU 2010:71 s. 242.

I äldre rättspraxis har omständigheter såsom att målsäganden tagit initiativ och varit aktiv för att samlaget skulle kunna ske, bedömts som uttryck för att målsäganden kunnat skydda sin sexuella integritet och att ett sexuellt umgänge med denne, trots dennes psykiska störning, inte då varit otillbörligt.¹²⁸ Även att målsäganden visat intresse för gärningspersonen kan utgöra grund för att ett otillbörligt utnyttjande inte har skett.¹²⁹ Enligt nyare förarbeten och doktrin ska det som utgångspunkt sakna betydelse på vems initiativ handlingen företagits, men när ett samtycke uttrycks, kan ett utnyttjande ibland vara uteslutet, eftersom även personer med psykiska störningar har ett intresse av ett sexualliv.¹³⁰ Det föreskrivs dock att ett otillbörligt utnyttjande kan föreligga även om målsäganden tagit initiativ till handlingen.¹³¹

2.4 Uppsåt eller grov oaktsamhet

Utöver ovan objektiva rekvisit krävs för straffansvar att de subjektiva rekvisiten är uppfyllda, det vill säga uppsåt eller grov oaktsamhet. Kravet på subjektiv skuld härrör ur tanken om att en person inte bör anses ansvarig för ett brott om denne inte kunde rätta sig efter lagen.¹³²

2.4.1 Uppsåt

För straffansvar krävs som utgångspunkt uppsåt till att målsäganden inte deltog frivilligt. För att bedöma detta kan omständigheter som härrör ur målsägandens uttryck, beteende eller liknande ha stor betydelse.¹³³

Det finns tre former av uppsåt; avsikts-, insikts- och likgiltighetsuppsåt, som alla innehåller dels ett kognitivt element gällande vad gärningspersonen är medveten om, dels ett voluntativt element gällande gärningspersonen attityd gentemot gärningen.¹³⁴ Det räcker för straffansvar för uppsåtligt brott att gärningspersonen åtminstone insett risken att en person inte deltar frivilligt, och att gärningspersonen förhåller sig likgiltig inför detta (likgiltighetsuppsåt).¹³⁵ Det krävs således för det första att gärningspersonen insett risken att målsäganden inte deltar frivillighet, och att risken framstår som avsevärd från gärningsmannens perspektiv.¹³⁶ För det andra krävs det att risken för att frivillighet inte föreligger, inte utgör ett tillräckligt relevant skäl för gärningspersonen att avstå från gärningen.¹³⁷

---

¹²⁸ NJA 1988 s. 279.

¹²⁹ NJA 1967 s. 380.

¹³⁰ Prop. 2004/05:45 s. 136; Jareborg m.fl. (2015) s. 120.

¹³¹ SOU 2001:14 s. 54, 92.

¹³² Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 271.

¹³³ Prop. 2017/18:177 s. 83.

¹³⁴ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 284-287.

¹³⁵ Prop. 2017/18:177 s. 83; SOU 2016:60 s. 130.

¹³⁶ NJA 2019 s. 668 p. 24; NJA 2016 s. 763.

¹³⁷ NJA 2019 s. 668 p. 23; NJA 2004 s. 176.

Vid bedömningen av likgiltighetsuppsåt ska beaktas de handlingar som föregått händelsen, vad som hänt efter händelsen och vad som framkommit om parternas agerande under själva händelseförloppet.¹³⁸ För situationer där målsäganden förhållit sig passiv, som vanligen inte ska bedömas som ett uttryck för frivillighet, krävs dock att gärningspersonen har insett risken att målsägandens passivitet inte är ett uttryck för frivillighet. Då kan beaktas omständigheter kring målsägandens ageranden och gärningspersonens reaktioner på detta.¹³⁹

Vad gäller den särskilda ofrivillighetsbedömningen krävs det likt ovan även uppsåt för att dessa omständigheter föreligger, såsom att en person på grund av sin psykiska funktionsnedsättning befunnit sig i en särskilt utsatt situation. För straffansvar för uppsåtligt brott krävs dock inte att gärningspersonen själv klassificerat målsägandens tillstånd som en särskilt utsatt situation. För ansvar räcker att gärningspersonen har uppsåt till förekommandet av omständigheterna som enligt domstolen innebär att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation, och att utnyttjandet var otillbörligt.¹⁴⁰

2.4.2 Grov oaktsamhet

För det fall uppsåt inte har förelegat, kan det under vissa omständigheter räcka med att gärningspersonen varit *grovt oaktsam* till omständigheten att målsäganden inte deltog frivilligt, enligt 6 kap. 1 a § brottsbalken, vilket medför ett krav på aktsamhet. Avsikten med ett straffansvar vid grov oaktsamhet är att träffa gärningar som, trots att uppsåt saknas, ändå är särskilt straffvärda. Grov oaktsamhet innebär ett medvetet risktagande av allvarligt slag. I första hand avser oaktsamhetsansvaret situationer där gärningspersonen misstänker att den andra personen inte deltar frivilligt, men genomför den sexuella handlingen ändå (medvetet oaktsam). Detta krav är, likt likgiltighetsuppsåtets första del, uppfyllt när gärningspersonen insett risken för att målsäganden inte deltog frivilligt, men däremot inte varit likgiltig inför riskens införlivande utan förlitat sig på att frivillighet ändå förelåg.¹⁴¹

I andra hand, kan även fall av omedveten oaktsamhet uppfylla kravet på grov oaktsamhet i mer påtagligt klandervärda fall där gärningspersonen *borde* ha misstänkt att målsäganden inte deltog frivilligt, och borde gjort något för att komma till insikt om detta. Oaktsamheten kan då bedömas som grov, om gärningspersonen trots att denne borde kontrollerat vissa omständigheter närmare ändå inte gjort det, när det funnits skäl att göra så.¹⁴²

---

¹³⁸ NJA 2019 s. 668 p. 25.

¹³⁹ NJA 2019 s. 668 p. 38-41.

¹⁴⁰ Prop. 2017/18:177 s. 83.

¹⁴¹ Prop. 2017/18:177 s. 84-85; NJA 2019 s. 668 p. 20, 27.

¹⁴² Prop. 2017/18:177 s. 84-85; NJA 2019 s. 668 p. 28.

3 Ofrivillighetsbedömningen i rättstillämpningen när målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning

I detta kapitel presenteras en genomgång och analys av rättsfallen som granskats för att redogöra för hur rekvisiten tillämpas och ges innebörd i praktiken.¹⁴³ Utifrån uppsatsens syfte delas kapitlet upp i de två typerna av ofrivillighetsbedömningar. Den första grundas är den *ordinära ofrivillighetsbedömningen*, det vill säga ofrivillighetsbedömningen enligt lagrummets första mening, och den andra typen är den *särskilda ofrivillighetsbedömningen*, vilken präglas av en bedömning av om den tilltalade har otillbörligt utnyttjat att målsäganden var i en särskilt utsatt situation på grund av sin psykiska funktionsnedsättning. Presentationen i denna del delas upp utifrån bedömningen av dels den särskilt utsatta situationen, dels det otillbörliga utnyttjandet. Under dessa teman presenteras underteman som utgör omständigheter som påverkat bedömningarna i dessa delar. Avslutningsvis presenteras separat två omständigheter som jag också anser påverkar båda ofrivillighetsbedömningarna, vilka utgörs av svårigheter att skilja mellan dels bedömningen av bevis- respektive rättsfrågor, dels bedömningen av objektiva respektive subjektiva rekvisit.

Generellt kan noteras att domstolarnas användning av begreppet ”psykisk störning” varierar. I 16 av 23 avgöranden hade målsäganden en intellektuell funktionsnedsättning (bland annat), varav i tio av dem domstolen explicit eller implicit kategoriserade funktionsnedsättningen som en ”psykisk störning”. I 7 av 23 fall hade målsäganden en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning (bland annat), och i fyra av de fallen kategoriserade domstolen antingen explicit eller implicit funktionsnedsättningen som en ”psykisk störning”. Ibland är det domstolen och ibland är det åklagaren som använder begreppet ”psykisk störning”, ibland kan det tolkas in av hänvisningen till lagrummet, men flera gånger använder domstolarna begreppsligt också målsägandens aktuella funktionsnedsättning i stället. Både fall av intellektuella- och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar kategoriseras som psykiska störningar. I två fall hade målsäganden båda funktionsnedsättningarna, och i ett fall kategoriserades båda som en psykisk störning¹⁴⁴, i det andra fallen gjorde ingen av dem¹⁴⁵. Jag har således inte kunnat identifiera att denna inkonsekventa användning av rekvisitet ”psykisk störning” beror på vilken faktisk diagnos personen har, utan oklarheten torde grundas i rekvisitets otydliga definition. Oberoende av begreppsanvändning hanterar domstolarna de olika funktionsnedsättningarna på samma sätt inom ramen för den särskilda ofrivillighetsbedömningen. Således torde

---

¹⁴³ Samtliga avgöranden är domar och presenteras i fotnoter komprimerat utifrån domstol och målnummer, men redogörs för fullständigt i rättsfallsförteckningen sist i uppsatsen.

¹⁴⁴ Se exempelvis Luleå tingsrätt, B3090-21.

¹⁴⁵ Umeå tingsrätt, B1839-19.

kvalificeringen av diagnosen under rekvisitet ”psykisk störning” inte spela någon större roll utan avgörande är snarare hur funktionsnedsättningen relateras till rekvisitet ”särskilt utsatt situation”.

Vidare varierar det hur domstolarna tar sig an den ordinära och den särskilda ofrivillighetsbedömningen, både vad gäller ordningen och hur båda prövningarna görs. I vissa fall började domstolen med den ordinära ofrivillighetsbedömningen, för att sedan se till den särskilda ofrivillighetsbedömningen och om frivillighet trots allt ändå inte kan föreligga.¹⁴⁶ I andra fall började domstolen med bedömningen av om frivillighet aldrig kan föreligga.¹⁴⁷ I vissa avgöranden prövade domstolen båda typerna av ofrivillighet, även om svaret i båda bedömningarna var jakande. I vissa fall nämnde domstolen explicit att den ena prövningen saknade betydelse om den andra utföll jakande, och tog därför inte upp den alls.¹⁴⁸ I vissa mål prövades enbart den särskilda ofrivillighetsbedömningen,¹⁴⁹ trots att den ordinära i ett par fall kan tolkas in i yrkandena.

3.1 Den ordinära ofrivillighetsbedömningen

Vid den ordinära ofrivillighetsbedömningen beaktas i rättstillämpningen hur den enskilde målsäganden har betett sig vid gärningstillfället, dessförinnan och därefter. Som ovan nämnts tas inte alltid ett särskilt ställningstagande gällande den ordinära ofrivillighetsbedömningen, men för de fall det görs verkar det finnas ett ganska smalt spektrum av vad ofrivillighet innebär. Ytterligheten å ena sidan är verbalt och/eller fysiskt explicit uttryck för ofrivillighet, och å andra sidan passivitet och ibland även viss följsamhet i interaktionen. Det är huvudsakligen den sistnämnda ytterligheten som är svårbedömd. Mot bakgrund av de diagnostiska förutsättningarna för personer med psykiska funktionsnedsättningar som medför svårigheter att förstå, uttrycka och reagera på andras kommunikation, kan målsäganden med dessa svårigheter ha problem att uttrycka sig. I fall där det kan styrkas att målsäganden fysiskt eller verbalt har givit uttryck för ofrivillighet, är bedömningen sällan svår¹⁵⁰. Således presenteras nedan fall som tangerar den delen av spektrumet som rör passivitet och viss följsamhet. Jag har valt orden passivitet och följsamhet för det är så domstolarna beskrivit målsägandenas beteende. Med passivitet har jag tolkat in i domstolens beskrivning att målsäganden varken gjort motstånd eller medverkat i någon större utsträckning till den sexuella handlingen. Med följsamhet har jag tolkat in i

---

¹⁴⁶ Se exempelvis Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21; Hovrätten för västra Sverige, B1301-22; Alingsås tingsrätt, B2004-19.

¹⁴⁷ Se exempelvis Svea hovrätt, B3979-19; Hovrätten för nedre Norrland, B1622-10; Uppsala tingsrätt, B7432-21.

¹⁴⁸ Se exempelvis Hovrätten över Skåne och Blekinge, B1602-21.

¹⁴⁹ Se exempelvis Norrköpings tingsrätt, B2874-19; Göta hovrätt, B2614-21; Hovrätten för nedre Norrland, B1622-19.

¹⁵⁰ Se exempelvis Hovrätten för Västra Sverige, B1301-22; Svea hovrätt, B13689-19.

domstolens beskrivning att målsäganden på något vis verbalt och/eller fysiskt medverkade till att den sexuella handlingen blivit av. I vissa fall bedömdes passivitet och följsamhet vara ett uttryck för frivillighet, medan i andra fall bedöms det vara ett uttryck för ofrivillighet. I väldigt få fall beaktades däremot målsägandens psykiska funktionsnedsättning explicit i dessa bedömningar.

Av rättsfallsgranskningen framgår att målsägandena som hävdar ofrivillighet inte alltid gör motstånd, dels på grund av rädsla och att en inte klarar av att reagera utifrån sin innersta vilja, dels på grund av bristande förståelse för situationen. Personer med psykiska funktionsnedsättningar kan, givet hur de beskrivs i rättsfallen och hur deras funktionsnedsättning definieras, agera och reagera annorlunda än andra i en övergreppssituation.

Enligt lagstiftaren kan passivitet vara ett uttryck för både frivillighet och ofrivillighet, men enligt rättspraxis ska utrymmet att tolka passivitet som frivillighet anses vara begränsat.¹⁵¹ I ett avgörande¹⁵² där målsäganden hade en intellektuell funktionsnedsättning samt ångest och depression med själfskadande beteende, hade hon avtalat träff med gärningspersonen som hon träffat på en dejting-app. Han kom hem till henne på ett gruppboende, och de hade sexuellt umgänge som målsäganden reagerade passivt på, på grund av panik. Hon gav varken med ord eller handling uttryck för sin ovilja att delta. Domstolen bedömde i det fallet att målsägandens passivitet inte var ett uttryck för ett frivilligt deltagande. I ett annat avgörande¹⁵³ hade målsäganden en måttlig intellektuell funktionsnedsättning med boende via LSS och beskrevs som lättledd med svårigheter i interaktioner med andra människor. Målsäganden och den tilltalade hade fått kontakt via en dejting-app och bestämt träff hemma hos målsäganden där de hade sexuellt umgänge. Domstolen konstaterade att målsäganden intagit en mer passiv roll i det sexuella umgänget. Men då målsäganden i sina kontakter med den tilltalade deltog i samtal om sexuella handlingar, verkat och uttryckt vilja för sexuell interaktion den aktuella kvällen samt uttryckt sig som att han ville utforska sin sexualitet, bedömde domstolen att frivillighet vid gärningstillfället förelåg, trots målsägandens mer passiva roll.

I det ena fallet har passivitet alltså utgjort ett uttryck för ofrivillighet, och i det andra fallet har det inte varit så. Situationerna är inledningsvis lika varandra utifrån bakgrunden till att parterna träffats. Den största skillnaden är att målsägandens inre önskan har varit negativ i den första situationen, men positiv i den andra, samt att vissa positiva uttryck för det sexuella handlandet förekommit i det andra fallet. Dessa omständigheter är viktiga att beakta ur ett självbestämmanderättsperspektiv, särskilt mot bakgrund av att olika individer med olika svårigheter kan ge uttryck för självbestämmanderätt på

---

¹⁵¹ NJA 2019 s. 668 p. 35.

¹⁵² Attunda tingsrätt, B11583-20.

¹⁵³ Helsingborgs tingsrätt, B5170-21.

olika sätt. I inget av fallen har domstolen dock explicit beaktat målsägandens funktionsnedsättning i förhållande till målsägandens uttryck för frivillighet/ofrivillighet.

I ett annat fall¹⁵⁴ gällde det en målsäganden som hade en måttlig intellektuell funktionsnedsättning som bodde på ett LSS-boende där den tilltalade arbetade. Både målsäganden och tilltalad var överens om att målsäganden inte gjorde uttryck för frivillighet. Enligt de uppgifter som lades till grund för domstolens bedömning, hade målsäganden förhållit sig passiv genom händelseförloppet, vilket hovrätten implicit hänför till målsägandens funktionsnedsättning. Direkt efter händelsen hade målsäganden dock blivit upprörd och sprungit ut i de allmänna utrymmena för att söka upp den tilltalade och konfrontera denne och i detta berättat för andra vårdare att han hade blivit våldtagen.

I det sistnämnda fallet har domstolen implicit gett uttryck för att målsägandens psykiska funktionsnedsättning påverkat målsägandens passivitet. I fallet beaktades detta samt målsägandens handlande efteråt i slutsatsen om att deltagandet var ofrivilligt. Passivitet kan alltså sammantaget innebära både ett uttryck för frivillighet och ofrivillighet. Det torde krävas att domstolen analyserar bakgrunden till passivitet för att kunna avgöra om deltagandet är ett uttryck för självbestämmanderätten eller något annat.

I vissa sammanhang agerar målsäganden inte endast passivt, utan även med viss följsamhet. I vissa fall kan detta ses som acceptans och uttryck för frivillighet, vilket kan antydast i tre fall.

I ett fall¹⁵⁵ gällde det en målsäganden med en lindrig utvecklingsstörning, autism samt boende på ett LSS-boende, som fick besök av en okänd man på kvällen. Målsäganden antog av skäl som inte framgår av domen, att mannen var där för att ha sex med henne. Hon ville inte ha sex men sa ingenting om det, utan var följsam och deltog stundtals i samlaget då hon kände sig tvingad, rädd och inte vågade göra fysiskt motstånd. Jag tolkar det som att domstolen ansåg att ofrivillighet enligt den ordinära ofrivillighetsbedömningen inte förelåg, eller att det inte kunnat styrkas. I målet utreddes inte i någon närmre utsträckning hur hennes funktionsnedsättning påverkade henne.

I det andra målet¹⁵⁶ gällde det en målsäganden med autism, ADHD och PTSD, vilket medförde svårigheter för henne att förstå hur andra ser på henne, hur hon interagerar med andra och hur hon förstår andras kommunikation och motiv. Hon beskrevs som att hon har svårigheter att sätta gränser och förstå sociala samspel. Hon hade boende via LSS, och den tilltalade i målet var en färdtjänstchaufför som vid aktuell tidpunkt hämtade upp målsäganden för att

---

¹⁵⁴ Hovrätten över Skåne och Blekinge, B1602-21.

¹⁵⁵ Umeå tingsrätt, B1839-19.

¹⁵⁶ Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21.

köra hem henne. Vid färden hade han med en manlig bekant i bilen, och de körde till en avlägsen plats var flera personer hade sexuellt umgänge med målsäganden. Efteråt fick målsäganden färdtjänstchaufförens telefonnummer, och de träffades även dagen efter för att prata, vilket också ledde till sexuellt umgänge med den tilltalade samt en person till. Målsägandens följsamma agerande bedömdes inte vara ett uttryck för ett ofrivilligt deltagande, varken vad gällde det första eller andra tillfället. Domstolen beaktade inte målsägandens psykiska funktionsnedsättning explicit i den ordinära ofrivillighetsbedömningen.

I det tredje målet¹⁵⁷ gällde det en målsäganden som hade en lindrig utvecklingsstörning, ångestproblematik, boende via LSS, självskadebeteende och i stundom vård via psykiatrisk tvångsvård (LPT). Målsäganden och den tilltalade hade en relation var målsäganden såg den tilltalade och hans fru som ”extra föräldrar”. De tre hade muntliga avtal om att sköta målsägandens ekonomi, och den tilltalade ihop med sin fru dömdes även i aktuellt mål för grovt ocker i relation till detta arrangemang. Relationen hade pågått i flera år och under tiden hade mannen sexuellt umgänge med målsäganden flera gånger. Målsäganden och den tilltalade hade flera konversationer på SMS om sex, men målsäganden uppgav att hon deltog i de sexuella handlingarna för att hon var rädd för att den tilltalade annars skulle berätta om samlagen för målsägandens pojkvän. Domstolen ansåg att målsägandens deltagande inte utgjorde ofrivillighet, och att den tilltalade åtminstone inte haft uppsåt till detta. Målsägandens person och funktionsnedsättning beaktades inte explicit i den ordinära ofrivillighetsbedömningen.

I ett annat mål är domstolens ställningstagande mer oklart. I målet¹⁵⁸ gällde det en målsäganden med atypisk autism, tvångssyndrom och PTSD, vilket medfört att hon hade nedsatt känslomässig mognad, svårigheter att säga nej till andra och gärna vill vara andra till lags, men var ändå förhållandevis välfungerande även om hon behövde visst stöd i vardagen. Den tilltalade var färdtjänstchaufför och den aktuella händelsen utspelades under en sådan färd. Målsäganden uppgav själv att hon sa ”ja” och att de var överens, samt att hon genom handling medverkade till att samlaget kunde genomföras. Domstolen bedömde utifrån dessa omständigheter att hon deltog frivilligt. Däremot konstaterade domstolen under rubriken ”var målsägandens deltagande ett verkligt frivilligt deltagande?”¹⁵⁹ att målsäganden egentligen var tveksam till det sexuella umgänget, att hon inte tyckte det kändes rätt och att denna inställning främst formats efter händelsen men även till viss del förelegat vid händelsen. Detta tolkar jag som att domstolen menar att hon innerst inne inte ville delta eller åtminstone varit tveksam till att delta och att detta då inte

---

¹⁵⁷ Svea hovrätt, B5232-21.

¹⁵⁸ Alingsås tingsrätt, B2004-19.

¹⁵⁹ Domen s. 6.

skulle definieras som ett ”verkligt frivilligt deltagande”. Däremot utvecklar domstolen inte innebörden av denna slutsats.

Sammanfattningsvis, relaterades målsägandens agerande till självbestämmanderätten i flera fall, då målsägandens egen uppfattning och inre vilja överensstämde med domstolens bedömning. Det finns dock fall där målsäganden själv var övertygad om att hon inte ville, men där domstolen inte bedömde hennes agerande som ofrivilligt. Det finns också fall där målsäganden tvärtom uttryckt frivillighet i situationen, men då domstolen inte ser det som ett verkligt uttryck för frivillighet. Mot bakgrund av de diagnostiska kriterierna för aktuella funktionsnedsättningar samt hur målsäganden i flera fall beskrivs, är det inte osannolikt att målsägandenas beteende och uttryck för inställningen till deltagandet kan ha påverkats av funktionsnedsättningarna. Däremot gjordes det sällan en explicit koppling till målsägandens psykiska funktionsnedsättning vid den ordinära ofrivillighetsbedömningen. Detta utesluter förvisso inte att målsägandenas psykiska funktionsnedsättning dels påverkat domstolarnas ofrivillighetsbedömning indirekt, dels påverkat målsägandenas förmåga och sätt att uttrycka frivillighet/ofrivillighet på.

3.2 Den särskilda ofrivillighetsbedömningen

När en person otillbörligt har utnyttjat en annan person som befunnit sig i en särskilt utsatt situation, spelar den ordinära ofrivillighetsbedömningen ingen roll för huruvida frivillighet har förelegat eller inte. Särskilt för dessa fall är att omständigheterna i situationen i sig konstituerar ofrivillighet oberoende av vad målsäganden själv gett uttryck för. Domstolarna är inte alltid så tydliga eller uttömmande i sina resonemang vad gäller vilka faktorer som påverkar den särskilt utsatta situationen och vilka som påverkar bedömningen av ett otillbörligt utnyttjande. Det är inte heller ovanligt att domstolarnas objektiva bedömning av ett otillbörligt utnyttjande föregås av en bedömning av de subjektiva insikterna om detsamma. Nedan följer en tematisk analys av min tolkning av de omständigheter som påverkat domstolarnas bedömning i de olika delarna.

3.2.1 Den särskilt utsatta situationen

Avgörande för bedömningen av den särskilt utsatta situationen ska vara om målsäganden har haft klart begränsade möjligheter att värna om sin sexuella integritet. För denna bedömning beaktar domstolarna ofta målsägandens person och agerande, och det förs i flera fall ett resonemang gällande hur agerandet och situationen påverkats av målsägandens psykiska funktionsnedsättning, men inte i alla. I flera fall lyfts även att yttre omständigheter gällande tidpunkt, plats och tillvägagångssätt kan spela roll för bedömningen.

3.2.1.1 Målsägandens person och agerande utreds och

diskuteras i varierad utsträckning

I rättstillämpningen utreddes och diskuteras i de flesta fall målsägandens psykiska funktionsnedsättning, även om utsträckningen varierar. I vissa domskäl definierades inte ens den psykiska funktionsnedsättningen.¹⁶⁰ I vissa fall beaktades i princip enbart målsägandens psykiska funktionsnedsättning, medan i andra fall analyserade domstolen målsägandens agerande och den psykiska funktionsnedsättningens inverkan på agerandet. I ett mål betonade domstolen att utredning kring målsägandens psykiska funktionsnedsättning och hur den påverkade situationen, saknades.¹⁶¹

I vissa mål var **målsägandens person och psykiska funktionsnedsättning i princip ensamt avgörande för bedömningen** av den särskilt utsatta situationen. Detta märks i fyra rättsfall var domstolarna inte explicit analyserade hur målsägandens psykiska funktionsnedsättning påverkade dennes förmåga att värna sin sexuella integritet, men likväl bedömdes den utgöra en särskilt utsatt situation. I dessa fall var dessutom målsägandens beteende passivt eller följsamt.

I det första målet¹⁶² gällde det en målsägande med intellektuell funktionsnedsättning, autism och språkstörning med nedsatt konsekvenstänkt samt svårigheter att uttrycka sig och förstå andra. Den tilltalade var en granne till målsäganden och de hade ett avtal om att hon skulle skicka bilder till honom mot betalning eller alkohol, som sedan utvecklades till att de hade flera sexuella umgängen. Domstolen bedömde mot bakgrund av i princip enbart hennes psykiska funktionsnedsättning, att hon var i en särskilt utsatt situation vid gärningstillfällena.

I det andra målet¹⁶³ gällde det en målsäganden som hade en medelsvår intellektuell funktionsnedsättning som medförde att hennes kognitiva nivå var på en åttaårings, vilket innebar svårigheter för henne att uttrycka sig och att förstå andras kommunikation och intentioner. Målsäganden beskrevs ha ett starkt intresse för sex och hade en stark sexualdrift. De aktuella gärningarna utspelade sig hemma hos den tilltalade och målsäganden beskrev det som att hon gått med på de sexuella handlingarna för att vara en ”bra extradotter” och för att få spela Tv-spel, men hon beskrev det även som att hon förhållit sig passiv och att den tilltalade inte visste att hon inte ville. Även här analyserades inte explicit hur den psykiska funktionsnedsättningen påverkade deltagandet.

Det tredje målet¹⁶⁴ gällde en målsäganden med autism, ADHD, PTSD samt med fysiskt och sexuellt självskadebeteende. Hennes problem medförde

---

¹⁶⁰ Se exempelvis Hovrätten för västra Sverige, B2179-19; Svea hovrätt, B13689-19.

¹⁶¹ Linköpings tingsrätt, B3239-20.

¹⁶² Norrköpings tingsrätt, B2874-19.

¹⁶³ Hovrätten för nedre Norrland, B560-19.

¹⁶⁴ Uppsala tingsrätt, B7432-21.

svårigheter för henne att beräkna andras avsikter och att säga ifrån, samt att hon hade svårt att läsa signaler och sociala samspel. Vid aktuellt tillfälle erbjöd målsäganden två personer sexuella handlingar i utbyte mot narkotika eller pengar. De genomförde olika sexuella handlingar, varav vissa inte var överenskomna. Domstolen uppgav att målsägandens låga ålder och psykiska situation kan utgöra grund för en särskilt utsatt situation, men utvecklade inte detta.

I det fjärde målet gällande målsäganden med lindrig utvecklingsstörning och autism som fick besök av en okänd man på kvällen,¹⁶⁵ tolkar jag det som att domstolen ansåg att målsägandens deltagande inte utgjorde ofrivillighet enligt den ordinära ofrivillighetsbedömningen. Domstolen konstaterade gällande den särskilt utsatta situationen att hennes funktionsnedsättningar medförde att hon var i en särskilt utsatt situation, men det fanns ingen omfattande utredning i målet om målsägandens funktionsnedsättning eller hur den påverkade henne.

I vissa fall diskuterades målsägandens psykiska funktionsnedsättning i förhållande till målsägandens förståelse och agerande i situationen. I dessa fall relaterades målsägandens agerande i situationen till den psykiska funktionsnedsättningen såsom en följd av den, och i vissa fall ledde bedömningen till att en särskilt utsatt situation ansågs föreligga.¹⁶⁶ Nedan presenteras fyra sådana mål.

I ett fall¹⁶⁷ gällde det en person med lindrig utvecklingsstörning med varierad utvecklingsnivå. Den tilltalade var hennes färdtjänstchaufför och föreslog att de skulle ”leka sex”. Målsäganden sa först ”ja” till detta, men sprang sedan från platsen när de hade stannat då hon insåg vad den tilltalade menade. Hovrätten bedömde att målsägandens psykiska funktionsnedsättning medförde att hon saknat kunskap om vad sex egentligen innebar, att hon inte förstod vad den tilltalade menade och att hon därmed hade klart begränsade möjligheter att freda sin sexuella integritet.

I målet¹⁶⁸ som presenterats tidigare gällande målsäganden med autism, ADHD och PTSD som hade sexuellt umgänge med en färdtjänstchaufför och andra personer, presenterades i domskälen en gedigen diskussion om hur målsägandens funktionsnedsättning påverkade henne i situationen, dels utifrån att hon var socialt utåtriktad och sökte bekräftelse, dels utifrån att hon har nedsatt konsekvenstänk samt svårigheter att förstå sociala samspel. Mot bakgrund av dessa omständigheter bedömdes hon ha haft svårigheter att freda sig mot oönskade sexuella handlingar, och att dessa omständigheter i hennes

---

¹⁶⁵ Umeå tingsrätt, B1839-19.

¹⁶⁶ Hovrätten för västra Sverige, B4523-19; Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21; Alingsås tingsrätt, B2004-19; Svea hovrätt, B10774-21; Hovrätten för nedre Norrland, B1622-19.

¹⁶⁷ Hovrätten för västra Sverige, B4523-19.

¹⁶⁸ Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21.

person bidragit till att hon betett sig följsamt vid gärningstillfället. Åtalet innehöll även ett andra gärningstillfälle dagen därpå med samma färdtjänstchaufför, då de träffades och hade samlag. I den situationen bedömdes målsäganden dock inte ha varit i en särskilt utsatt situation. Detta ställningstagande tolkar jag som att målsägandens funktionsnedsättning inte under dessa omständigheter inneburit att hon haft svårigheter att freda sin sexuella integritet.

I ett mål¹⁶⁹ gällde det en målsäganden som bodde på ett behandlingshem på grund av ADHD, PTSD, ångest, självskadebeteende och depression, och som blev inlagd för tvångsvård på psykiatrisk klinik där den tilltalade jobbade som vårdbiträde. Den tilltalade var mest initiativtagande, men målsäganden var följsam genom att besvara kyssar och liknande närmanden, mötte upp den tilltalade för sexuellt umgänge avtalat via sms samt medverkade fysiskt till att sexuellt umgänge skulle ske. Målsäganden sa inte nej och gjorde inte motstånd, utan deltog av rädsla. Domstolen bedömde målsägandens följsamhet såsom en följd av hennes problematik, även om en ordinär ofrivillighetsbedömning inte gjordes.

I ett mål¹⁷⁰ som gällde en målsäganden med medelsvår utvecklingsstörning motsvarande en kognitiv nivå av en 5–6 åring, var hon var initiativtagande och drivande gällande samtal om sex i kontakten med den tilltalade som var hennes skolskjutschaufför. Domstolen konstaterade att målsäganden på grund av sin funktionsnedsättning varit på en mycket lägre nivå än hon åldersmässigt var och att hon var lättledd, vilket antyddes vara grunden för hennes initiativtagande, vilket gjort att hon hade haft klart begränsade möjligheter att värna sin sexuella integritet.

Det finns också flera fall där domstolen diskuterade målsägandens funktionsnedsättning och hur denne kommit till uttryck, men inte bedömde att den haft sådan betydelse för gärningssituationen att den medförde att målsäganden var i en särskilt utsatt situation. Detta syns i fyra fall, men i ett av dem utvecklas inte resonemanget¹⁷¹.

I det andra målet¹⁷² gällde det en målsäganden med lindrig intellektuell funktionsnedsättning. Målsäganden och den tilltalade hade någon form av romantisk relation. Domstolen konstaterade att målsäganden inledningsvis deltog frivilligt i samlaget, men att hon efter en stund inte längre ville. Domstolen diskuterade hur målsägandens funktionsnedsättning yttrade sig och vilka svårigheter denna medförde i form av kognitiv långsamhet, passivitet och nedsatt konsekvenstänk. Domstolen bedömde mot bakgrund av detta att målsäganden är mer utsatt för oönskade sexuella handlingar, och att

---

¹⁶⁹ Göta hovrätt, B2614-21.

¹⁷⁰ Hovrätten för nedre Norrland, B1622-19.

¹⁷¹ Hovrätten för västra Sverige, B1301-22.

¹⁷² Svea hovrätt, B3979-21.

målsäganden hade uppvisat till viss del bristande förståelse för vad sex egentligen innebär. Målsäganden bedömdes däremot inte sakna intresse för sexuellt umgänge med den tilltalade, och hon bedömdes inte heller vara så lättledd eller att hennes funktionsnedsättning medförde att hon saknat förmåga att ta ställning till att delta i sexuellt umgänge med den tilltalade. Målsäganden bedömdes kunna värja sig, då hon visade att hon kunde avstå från den tilltalades närmanden. Hennes funktionsnedsättning bedömdes ha medfört att hon befunnit sig i underläge i förhållande till den tilltalade, men inte till en sådan grad att hon var i en särskilt utsatt situation.

Det tredje målet¹⁷³ har presenterats tidigare gällande målsäganden som såg den tilltalade och hans fru som ”extra föräldrar” som skötte hennes ekonomi. Vid några av de åtalade tillfällena konstaterade domstolen att den tilltalade hade utnyttjat målsägandens oförstånd och tjatat sig till sexuellt umgänge. Målsäganden uppgav att hon deltog för att hon var rädd för att den tilltalade skulle berätta för målsägandens pojkvän. Domstolen konstaterade att målsägande förvisso hade en utvecklingsstörning, men att den inte innebar att hon också på grund av funktionsnedsättningen befunnit sig i en särskilt utsatt situation vid varje enskilt tillfälle.

I det fjärde målet¹⁷⁴ gällde det en målsäganden som hade ADHD, autistiska drag, självska debeteende, ångest och missbruksproblem som medför att hon är impulsiv och lättmanipulerad och har bristande konsekvenstänk. Målsäganden och den tilltalade hade träffats via internet och hade ett avtal som båda ansåg var frivilligt om att målsäganden skulle skicka bilder eller utföra sexuella handlingar mot betalning eller alkohol. Domstolen konstaterade att detta förvisso troligen har föranletts av hennes dåliga mående och funktionsnedsättning, men domstolen ansåg inte att hon saknat förmåga att delta frivilligt. Domstolen beaktade målsägandens initiativtagande och att målsäganden hade kunnat avböja träffen om hon ville det.

Vad jag kan utläsa finns inga särskilda gemensamma nämnare eller mönster för de fall domstolen beaktade enbart den psykiska funktionsnedsättningen eller om de relaterar den till målsägandens beteende. Båda typfallen utgörs av en variation av både intellektuella- och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, målsägandenas agerande har varit passivt eller följsamt i båda typfallen och funktionsnedsättningen i sig utreds förhållandevis lika i samtliga fall. Detta kan antingen betyda att domstolarna i de förstnämnda fallen har beaktat funktionsnedsättningens relation till situationen men inte explicit, eller att rättstillämpningen är godtycklig. För de fall där funktionsnedsättningen relateras till situationen, men inte medför en särskilt utsatt situation, har domstolen hänvisat till att målsägandens initiativtagande, engagemang och följsamhet såsom uttryck för att kunna

---

¹⁷³ Svea hovrätt, B5232-21.

¹⁷⁴ Svea hovrätt, B15389-21.

värna sin sexuella integritet. I dessa fall framstår det i större utsträckning som att det görs en individbaserad bedömning av deltagandet.

3.2.1.2 *I vissa fall beaktas även yttre omständigheter*

I vissa fall beaktade domstolen yttre omständigheter hänförliga till annat än målsägandens psykiska funktionsnedsättning. Detta gjordes främst i mål där omständigheterna var speciella, såsom när det är flera gärningspersoner och avvikande platser, på psykiatrisk klinik, vid färdtjänstresa och vid sällskapsspel med sexuella premisser.

I målet med färdtjänstchauffören och flera gärningspersoner¹⁷⁵ beaktades inte enbart målsägandens funktionsnedsättning och hur den påverkade situationen, utan även tidpunkten (natt) och att hon befann sig på en enslig plats med flera okända män. Det andra gärningstillfället som inträffade dagen efter, bedömdes dock inte utgöra en särskilt utsatt situation. Då var omständigheterna en ömsesidig träff i ett för målsäganden okänt hus med samma färdtjänstchaufför och en man till. De enda skillnaderna är det ömsesidiga initiativtagandet och tidpunkten för den andra träffen (dag). Det var flera gärningsmän vid båda tillfällena och platserna var okända för målsäganden. Att domstolen gjort olika bedömningar talar dock för att domstolen gjort en bedömning av utifrån individuella omständigheter vid varje enskilt tillfälle, troligen huvudsakligen betingade av målsägandens funktionsnedsättning.

I målet¹⁷⁶ där målsäganden var inlagd för tvångsvård och den tilltalade var vårdare, beaktades gällande den särskilt utsatta situationen, utöver målsägandens person och funktionsnedsättning, även omständigheterna för målsägandens vistelse på kliniken och hur den var reglerad.

I målet¹⁷⁷ gällande en målsäganden med atypisk autism, tvångssyndrom och PTSD och en tilltalad som arbetade som färdtjänstchaufför, hade målsäganden gett uttryck för frivillighet både verbalt och fysiskt. Vad gällde den särskilt utsatta situationen beaktade domstolen utöver målsägandens funktionsnedsättningar, att det sexuella umgänget inträffade en kort tid efter att parterna träffades för första gången, och att det skedde under en färdtjänstresa då målsäganden skulle känna sig trygg.

I ett mål¹⁷⁸ hade målsäganden en lindrig utvecklingsstörning och autismliknande tillstånd som medförde både en kognitiv och emotionell nedsättning. Hon och en av de tilltalade hade en relation, och vid flera

---

¹⁷⁵ Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21.

¹⁷⁶ Göta hovrätt, B2614-21.

¹⁷⁷ Alingsås tingsrätt, B2004-19.

¹⁷⁸ Svea hovrätt, B10774-21.

tillfällen har han kommit hem till målsäganden med kompisar för att umgås och dricka. De spelade ”sanning eller konsekvens” vilket målsäganden egentligen inte ville, men hon gick med på det för att vara snäll. Målsäganden fick som konsekvens utsättas för olika sexuella handlingar och hade efter spelet samlag vid flera tillfällen med en av de tilltalade. Vissa handlingar uppgav målsäganden att hon ville delta i. Domstolen konstaterar att målsäganden, på grund av sin funktionsnedsättning och att de tilltalade spelade sanning eller konsekvens med henne och därigenom pressat henne att dricka alkohol snabbt, var i en särskilt utsatt situation.

Sammantaget kan kontextualisering behöva göras för att kunna avgöra om målsäganden, givet situationen i sin helhet, har haft begränsade möjligheter att värna sin sexuella integritet. Det kan finnas omständigheter i omgivningen som beaktat funktionsnedsättningen kan medföra svårigheter för målsäganden att freda sig. Det är långt ifrån alla mål som innehåller en kontextualisering av målsägandens situation mot yttre omständigheter, men det förekommer främst i mål där omständigheterna är som jag tolkar det, speciella.

3.2.2 Det otillbörliga utnyttjandet har en oklar innebörd i rättstillämpningen

Kravet på otillbörligt utnyttjande grundas i att även en person som är i en särskilt utsatt situation, exempelvis på grund av psykisk funktionsnedsättning, också har rätt till ett sexualliv. I rättstillämpningen har dock det otillbörliga utnyttjandet enligt min uppfattning en något oklar innebörd.

Det första rättstillämpningsproblemet handlar om att det verkar finnas strukturella svårigheter gällande hur det otillbörliga utnyttjandet ska prövas. Ofta prövades rekvisitet samtidigt som prövningen av antingen den särskilt utsatta situationen eller uppsåtsfrågan.¹⁷⁹ Detta innebär att det är svårt att tyda vilka resonemang som är hänförliga till vilka bedömningar och därav vilken innebörd rekvisiten faktiskt ges i rättstillämpningen. När uppsåtsfrågan prövades innan det otillbörliga utnyttjandet, och uppsåts bedömdes saknas, innebär det att det otillbörliga utnyttjandet aldrig prövades.¹⁸⁰ Detta kan till viss del förstås då det i praktiken kan vara svårt att otillbörligt utnyttja målsägandens situation, utan att också känna till att målsäganden befinner sig i denna situation. Det kan däremot vara av betydelse för rättstillämpningen såväl som målsäganden och den tilltalade att klargöra rättsfrågorna för om handlingen var tillåten eller inte.

Det andra rättstillämpningsproblemet berör domstolarnas restriktiva utveckling av rekvisitens innebörd i de fall en särskild bedömning ändå

---

¹⁷⁹ Se exempelvis Hovrätten för nedre Norrland B1622-19; Norrköpings tingsrätt, B2874-19; Umeå tingsrätt, B1839-19; Göta hovrätt, B2614-21; Alingsås tingsrätt, B2004-19.

¹⁸⁰ Se exempelvis Uppsala tingsrätt, B7432-21; Umeå tingsrätt, B1839-19.

gjordes för det otillbörliga utnyttjandet. I vissa fall presenterades i princip inget resonemang i denna del,¹⁸¹ men i vissa fall framgick ett, om än kort, resonemang. Att domstolarna är återhållsamma i denna del kan antingen bero på en allmän obenägenhet att utveckla resonemangen, eller det är svårt att tyda rekvisitens innebörd. Även om innebörden av det otillbörliga utnyttjandet är något oklart, finns det några rättsfall som tar upp omständigheter explicit, eller implicit som kan tolkas tillhöra detta rekvisit, vilka presenteras nedan.

3.2.2.1 Den tilltalades person och relationen till målsäganden beaktas när de är speciella

I vissa mål har särskilt beaktats den tilltalades person och dennes relation till målsäganden. Enligt förarbetena kan bedömningen påverkas av om den tilltalade är färdtjänst- eller taxichaufför och innehar en särskild förtroendeställning.¹⁸² Det finns flera sådana fall. I flera fall nämndes omständigheten att den tilltalade var färdtjänstchaufför under utnyttjandebedömningen¹⁸³, men i andra mål nämndes den inte alls i denna del¹⁸⁴. I vissa sammanhang gjorde domstolen en samlad uppsåts- och utnyttjandebedömning, och då nämndes det där.¹⁸⁵

Relationen verkar i andra fall främst spela roll när den är speciell på något sätt, antingen då det är en familjeliknande relation eller när gärningspersonen är vårdbiträde eller liknande. I fall där målsäganden och den tilltalade har haft en kärleksrelation tas detta inte upp som relevant för otillbörlighetsbedömningen. I målet¹⁸⁶ gällande målsäganden som deltog i sexuella handlingar för att få spela Tv-spel och vara en bra ”extra dotter”, bedömde domstolen att målsäganden på grund av sin intellektuella funktionsnedsättning var i en särskilt utsatt situation, men att även personer med en sådan nedsättning har rätt till ett sexualliv. Domstolen konstaterade att det fanns en tydlig koppling mellan målsägandens funktionsnedsättning och deltagandet i gärningen, vilket den tilltalade har utnyttjat för att uppnå sitt syfte. Det framgår inte i någon vidare utsträckning vad domstolen menar med det. Men med tanke på vad domstolen lyfte angående hur relationen såg ut och målsägandens förklaring till deltagandet, tolkar jag det som att domstolen ansåg att den tilltalade hade utnyttjat att målsäganden ville spela Tv-spel och vara inställsam för att vara en bra ”extra dotter”. Domstolen nämnde inte uttryckligen något om relationen i denna del, men betonade

---

¹⁸¹ Se exempelvis Svea hovrätt, B13689-19; Attunda tingsrätt, B7997-18; Hovrätten för västra Sverige, B2179-19.

¹⁸² SOU 2010:71 s. 242.

¹⁸³ Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21; Alingsås tingsrätt, B2004-19.

¹⁸⁴ Hovrätten för västra Sverige, B4523-19.

¹⁸⁵ Hovrätten för nedre Norrland, B1622-19.

¹⁸⁶ Hovrätten för nedre Norrland, B560-19.

tidigare i domskälen att den tilltalade inte verkade ha en sund relation till målsäganden.

I ett mål¹⁸⁷ gällande en målsäganden som hade en sekretessbelagd relation till den tilltalade, bedömdes målsäganden ha varit i en särskilt utsatt situation beaktat hennes intellektuella funktionsnedsättning, men avgörande verkar ha varit den tilltalades person, ålder och relation till målsäganden. Den tilltalade hade givet dessa omständigheter upprepade gånger utnyttjat målsägandens funktionsnedsättning och haft samlag med henne. Även om händelseförloppet och relationen inte redogjordes för något närmre, är det alltså tydligt att relationen oavsett var avgörande för bedömningen.

I målet¹⁸⁸ gällande målsäganden som vid tiden för de sexuella umgängen var inlagd för psykiatrisk tvångsvård, beaktades att den tilltalade var vårdbiträde. Innan otillbörlighetsbedömningen gjordes en avskild bedömning av den tilltalades insikter om målsägandens situation mot bakgrund av att den tilltalade var vårdbiträde på kliniken och förstod hur målsägandens vistelse såg ut, samt att han hade tagit del av målsägandens journaler. Vid bedömningen av det otillbörliga utnyttjandet betonade domstolen den tilltalades roll som vårdbiträde och målsägandens roll som patient på en psykiatrisk klinik, och att det genom ett genomförande av samlag under dessa förhållanden var uppenbart att den tilltalade hade otillbörligt utnyttjat målsägandens situation.

Sammantaget får den tilltalades roll och relation till målsäganden genom rättstillämpningen betydelse i de fall den verkar vara speciell, då den har betydelse för både huruvida ett utnyttjande har skett och om utnyttjandet var otillbörligt.

3.2.2.2 Resonemang om orsakssamband mellan målsägandens situation och deltagandet

Avgörande för bedömningen av ett otillbörligt utnyttjande är om det finns ett orsakssamband mellan målsägandens situation och dennes deltagande. Denna del beaktades ibland i den särskilt utsatta situationen som ovan påvisats, men även vid bedömningen av det otillbörliga utnyttjandet. I vissa av målen är resonemanget explicit, medan det i andra mål är mer implicit. Av två rättsfall syns ett explicit ställningstagande i denna del.

I det första målet¹⁸⁹ där målsäganden ville spela Tv-spel och såg på den tilltalade som en ”extra pappa” gjorde domstolen ett tydligt ställningstagande om att det förelegat en tydlig koppling mellan målsägandens

---

¹⁸⁷ Umeå tingsrätt, B2172-20.

¹⁸⁸ Göta hovrätt, 2614-21.

¹⁸⁹ Hovrätten för nedre Norrland, B560-19.

funktionsnedsättning och hennes deltagande, och att den tilltalade hade utnyttjat detta för att uppnå sitt syfte. Resonemanget utvecklas dock inte mer.

I det andra målet som gällde färdtjänstchauffören och flera gärningspersoner¹⁹⁰ fördes ett särskilt resonemang gällande det otillbörliga utnyttjandet. Vid det första gärningstillfället fäste domstolen vikt vid att de inte kände varandra sedan innan, och att det utifrån omständigheterna kring målsägandens medverkande står klart att det funnits ett orsakssamband mellan hennes utsatta situation och medverkandet i de sexuella handlingarna. Så bedömdes inte vara fallet vid det andra gärningstillfället. Det andra tillfället föregicks av en mer ömsesidig träff, som kunde skett med vem som helst, även om den föregående träffen var en förutsättning för den andra träffen.

I vissa sammanhang när det otillbörliga utnyttjandet bedömdes tillsammans med den särskilt utsatta situationen eller uppsåtsbedömningen, kan domstolens formulering och placering av resonemanget ändå tolkas tillhöra bedömningen av det otillbörliga utnyttjandet. I målet där parterna spelade ”sanning eller konsekvens”¹⁹¹ gjordes inget tydligt åtskiljande av den särskilt utsatta situationen och det otillbörliga utnyttjandet. Det lyftes att målsägandens funktionsnedsättning medförde att hon befann sig på ett barns nivå, vilket troligen är omständigheter hänförliga till den särskilt utsatta situationen. Sedan nämndes att de tilltalade genom att spela ”sanning eller konsekvens” pressade henne att dricka alkohol snabbt, vilket resulterade i att hon blev än mer utsatt och oförmögen att tillvarata sin sexuella integritet. Domstolen nämnde dock att detta också var syftet, vilket är hänförligt till utnyttjandekravet. Även om domstolen inte explicit förklarade vad som i fallet konstituerade det otillbörliga utnyttjandet, tolkar jag det som att domstolen ansåg att de sexuella handlingarna var betingade av målsägandens utsatta situation, eftersom domstolen antydde att det fanns ett orsakssamband mellan hennes funktionsnedsättning och hennes deltagande i spelet.

I målet¹⁹² gällande färdtjänstchauffören som föreslog att han och målsäganden skulle ”leka sex” gjorde domstolen en avskild prövning av det otillbörliga utnyttjandet. I bedömningen belystes däremot huvudsakligen omständigheter hänförliga till den tilltalades insikter och uppsåt, såsom insikten om målsägandens bristande utveckling. Domstolen konstaterade att den tilltalade insåg målsägandens utvecklingsstörning, och trots detta ändå försökt utföra handlingen, och därigenom förelåg ett orsakssamband mellan den särskilt utsatta situationen och den sexuella handlingen.

Sammantaget är det långt ifrån alla mål där orsakssambandet explicit lyfts under bedömningen av det otillbörliga utnyttjandet, även om en med god vilja

---

¹⁹⁰ Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21.

¹⁹¹ Svea hovrätt, B10774-21.

¹⁹² Hovrätten för västra Sverige, B4523-19.

kan tolka in det i vissa mål. Detta faktum utesluter såklart inte att domstolen underförstått gör denna bedömning, men det är i vilket fall som helst något som sällan kommer till tydligt uttryck i domskälen.

3.2.2.3 *Målsägandens initiativtagande och uttryckta frivillighet beaktas olika*

Tidigare i detta kapitel har presenterats fall där målsäganden var passiv eller följsam, och där domstolarna tolkade detta olika i förhållande till den ordinära ofrivillighetsbedömningen. Vid den särskilda ofrivillighetsbedömningen framgår av äldre rättspraxis att målsägandens initiativtagande, aktiva medverkande och förevisande av intresse för gärningspersonen kan vara sådana omständigheter som gör att den sexuella handlingen inte företagits genom ett otillbörligt utnyttjande.¹⁹³ Detta förhållningssätt tolkar jag som att det trots den särskilt utsatta situationen, måste beaktas om målsäganden varit initiativtagande och uttryckt en positiv vilja inför den sexuella handlingen. I rättstillämpningen har dock en sådan bedömning lett till olika slutsatser.

I tre fall har målsägandens initiativtagande föranlett slutsatsen att dennes deltagande, trots den utsatta situationen, ändå var frivilligt. Det ena målet¹⁹⁴ som också redogjorts för ovan, gällde en situation där målsäganden hade givit frivilligt uttryck för deltagandet men befann sig i en särskilt utsatt situation på grund av sin funktionsnedsättning. I bedömning om ett otillbörligt utnyttjande har skett, beaktades att målsäganden både vid gärningstillfället och i textmeddelanden innan kunnat sätta ord på vad han ville, samt att han uppgett att han ville utforska sin sexualitet. Målsäganden benämndes även som sexuellt oerfaren, men att detta i sig inte innebar att han var helt främmande för innebörden av sexuella handlingar eller att han var oförmögen att samtycka till dem. Målsäganden hade instruerat och hänvisat den tilltalade under umgängets gång till vad målsäganden gillade. Målsägandens funktionsnedsättning bedömdes därför inte ha varit en förutsättning för det sexuella umgänget.

I det andra målet med en färdtjänstchaufför och flera gärningspersonen,¹⁹⁵ bedömdes målsäganden vid det första gärningstillfället i viss utsträckning ha varit initiativtagande och pådrivande i händelseförloppet. Däremot bedömdes ett otillbörligt utnyttjande ha förelegat, men resonemanget utvecklas inte i hovrätten. I tingsrätten verkar bedömningen grundats i dels den tilltalades roll som färdtjänstchaufför, dels visst resonemang om orsakssambandet mellan målsägandens funktionsnedsättning och deltagandet. Vad gällde det andra gärningstillfället däremot, präglades det av ömsesidighet i träffen, och bedömdes inte vara ett otillbörligt utnyttjande av en särskilt utsatt situation.

---

¹⁹³ Se NJA 1988 s. 279; NJA 1967 s. 380.

¹⁹⁴ Helsingborgs tingsrätt, B5170-21.

¹⁹⁵ Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21.

I det första målet har målsägandens initiativtagande beaktats som ett uttryck för ett frivilligt deltagande, likaså i det andra målets andra gärningstillfälle. Jag tolkar det som avgörande för dessa fall att målsäganden trots sin psykiska funktionsnedsättning genom initiativtagande och sitt beteende i övrigt uppvisat förståelse för det sexuella umgängets innebörd. I det andra målets första gärningstillfälle, har initiativtagandet dock inte bedömts som ett godtagbart uttryck för målsägandens frivillighet. I båda målen har domstolen inte ansett att målsägandens deltagande enligt den ordinära ofrivillighetsbedömningen var ofrivilligt. Jag tolkar det som avgörande för dessa fall var att målsäganden trots sin psykiska funktionsnedsättning genom initiativtagande och sitt beteende i övrigt uppvisade förståelse för det sexuella umgängets innebörd.

Däremot finns det situationer där målsägandens acceptans, explicita medgivande eller initiativtagande inte räcker för att definieras så som uttryck för frivillighet. Detta syns i tre mål.

I det första målet¹⁹⁶ gällande en färdtjänstchaufför, där målsäganden vid tillfället gav verbalt och fysiskt uttryck för frivillighet, men verkat ångra sig i efterhand, konstaterade domstolen att hon befann sig i en särskilt utsatt situation på grund av sin funktionsnedsättning, och den tilltalade hade otillbörligt utnyttjat denne mot bakgrund huvudsakligen rollen som färdtjänstchaufför. Det ska dock tilläggas att domstolen gjort en oklar bedömning i den ordinära ofrivillighetsbedömningen, och verkar trots att målsäganden gett uttryck för frivilligt deltagande, ansett att målsäganden innerst inne var tveksam.

I de två andra målen har domstolarna inte bedömt deltagandet som ofrivilligt enligt den ordinära ofrivillighetsbedömningen. Det ena målet¹⁹⁷ som nämnts tidigare gällde en målsägande med intellektuell funktionsnedsättning, autism och språkstörning och den tilltalade som var en granne. Målsäganden och tilltalade pratade om att ha sex, och efter ett par träffar hade de sex vid flera tillfällen. För det otillbörliga utnyttjandet beaktade domstolen att målsäganden var 16 år gammal och att den tilltalade var mer än dubbelt så gammal, att den tilltalade visste att målsäganden var kär i honom men att han själv inte hade någon intention om en romantisk relation och försökte dölja deras umgänge från omgivningen. Målsäganden bedömdes inte kunna delta frivilligt.

I det andra målet¹⁹⁸ gällde det en målsäganden som hade en måttlig till medelsvår utvecklingsstörning som bedömts befinna sig på en kognitiv nivå av en fem—sexåring och hade boende via LSS. Funktionsnedsättningen medförde en mycket nedsatt språkförståelse och att hon är lättledd, naiv,

---

¹⁹⁶ Alingsås tingsrätt, B2004-19.

¹⁹⁷ Norrköpings tingsrätt, B2874-19.

¹⁹⁸ Hovrätten för nedre Norrland, B1622-19.

uppmärksamhetssökande och har svårigheter med sociala samspel. Den tilltalade var målsägandens skolskjutschaufför för hennes särskola, och 37 år äldre än henne. Det sexuella umgänget som skedde i skolbussen föranleddes av en längre tid av kontakt via brev, sms och i möten i skolbussen, vid vilka målsäganden var mest drivande i kontakterna. Hon uppgav att hon tycker om tilltalad, att hon ville ha sexuellt umgänge med honom och att hon ville bo tillsammans med den tilltalade och hans sambo när rättegången var över. Vid aktuellt tillfälle var det också målsäganden som föreslog sex, och den tilltalade frågade flera gånger och hon sade ja. Gällande det otillbörliga utnyttjandet beaktades att den tilltalade var 37 år äldre och hennes skolskjutschaufför, samt att han vid gärningstillfället körde dem till en avskild plats och genomfört oskyddat samlag. Han bedömdes också ha insett att hon varit förtjust i honom utan att han varit intresserad av en mer varaktig relation utan att klargöra det för målsäganden. Domstolen betonade att även personer med en psykisk funktionsnedsättning har rätt till ett sexualliv, men att det i aktuellt sammanhang funnits ett tydligt orsakssamband mellan målsägandens utvecklingsstörning och deltagandet i gärningen.

Sammantaget har målsägandens initiativtagande i vissa sammanhang bedömts som ett godtagbart uttryck för frivillighet, men i vissa sammanhang har det inte varit det. I två av dessa fall har det enligt domstolen ändå rätt någon form av oklarhet i huruvida målsäganden innerst inne deltog frivilligt. I det sistnämnda fallet har det däremot varit tydligt att målsäganden gett uttryck för att hon velat ha samlag med den tilltalade och verkar ha haft en verklig önskan av det sexuella umgänget. I de tre sista fallen har målsägandens initiativtagande och eventuella uttryckta vilja inte bedömts som ett godtagbart uttryck för målsägandens frivillighet.

3.3 Ofrivillighet – en bevis- eller rättsfråga?

Vid granskningen av domstolsavgörandena framstår det som att domstolarna generellt sett har en ganska oklar struktur för hur de bemöter rättsfrågor respektive bevisfrågor i dessa mål. Av granskningen av domstolsavgörandena tolkar jag det som att ofrivillighetsbedömningen indirekt påverkas av omständigheter som egentligen tillhör bevisvärderingen, huvudsakligen utifrån tre omständigheter.

För det första, görs bevisvärderingen i många fall innan bedömningen av rättsfrågornas innebörd, vilket innebär att bevisfrågor styr vad som läggs till grund för den rättsliga bedömningen av deltagandet.

För det andra, blandas ofta bevisfrågor och rättsfrågor, då slutsatsen i vissa bevisfrågor egentligen också är en slutsats om rättsfrågorna i målet, även om domstolen sällan uttrycker sig så. I många mål formulerade domstolen sig som att det inte är styrkt att målsägandes deltagande var ofrivilligt, vilket till synes är en slutsats i bevisvärderingen, men som också har innebörden av att

vad som *är* styrkt ska tolkas som ett frivilligt deltagande. I ett mål¹⁹⁹ formulerade domstolen den ordinära ofrivillighetsbedömningen så som att det utifrån värdet av bevisningen inte var tillräckligt för att *bevisa* att målsäganden inte deltagit frivilligt. I ett annat mål²⁰⁰ formulerade domstolen sig som att även om det var styrkt att målsäganden hade en utvecklingsstörning som kunde omfattas av det särskilda skyddet i lagstiftningen, betyder detta inte att det är *visat* att hon vid varje gärningstillfälle befann sig i en särskilt utsatt situation. I ett tredje mål²⁰¹ sammanfattade domstolen sin slutsats så som att trots målsägandens mångfacetterade problematik, ansågs det inte *styrkt* att hon vid aktuellt gärningstillfälle också befann sig i en särskilt utsatt situation. I ett fjärde mål²⁰² formulerade domstolen slutsatsen som att *utredningen inte är tillräckligt stark* för att det ska vara ställt bortom rimligt tvivel att ofrivillighet förelåg. Begreppsanvändningen såsom bevisat, visat, styrkt och stark är alla ord som är hänförliga till bevisvärderingen, men i sammanhanget innebär slutsatserna i dessa delar också att det som *är* visat inte är uttryck för ofrivillighet.

För det tredje, tittade domstolen ofta på målsägandens agerande vid gärningstillfället. Ibland relaterades målsägandens beteende till bedömningen i rättsfrågan om ofrivillighet förelåg, alltså att beteendet var ett uttryck för målsägandens ofrivillighet. Men resonemanget kan likväl tangeras en bevisfråga som handlar om att beteendet var ett *bevis* på ofrivillighet.²⁰³ Det är då svårt att avgöra om domstolens resonemang handlar om en bedömning av om ofrivillighet har förelegat, eller om det kan *bevisas* att ofrivillighet har förelegat.

I så gott som samtliga rättsfall som jag granskat har domstolen redogjort för bevisbördan och bevisvärderingsförutsättningar för sexualbrottsmål och hänvisat till samma avgöranden från HD om hur en persons uppgifter ska värderas som trovärdiga och tillförlitliga. I många mål bedömdes målsägandens uppgifter som bristfälliga i förhållande till tillförlitligheten, då de oftast var kortfattade, detaljfattiga, inkonsekventa och osammanhängande.²⁰⁴ Mot bakgrund av hur problemen för personer med dessa typer av funktionsnedsättningar beskrivs, såsom svårigheter i kommunikation, kognitiva svårigheter att uttrycka sig, torde funktionsnedsättningen påverka målsägandens förmåga att uttrycka sig på sätt som uppfyller domstolens krav på tillförlitlighet. Detta påtalades även i

---

¹⁹⁹ Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21.

²⁰⁰ Svea hovrätt, B5232-21.

²⁰¹ Svea hovrätt, B15389-21.

²⁰² Svea hovrätt, B3979-21.

²⁰³ Se exempelvis Hovrätten över Skåne och Blekinge, B1602-21.

²⁰⁴ Se exempelvis Svea hovrätt, B3979-21; Hovrätten för nedre Norrland, B1622-19; Hovrätten för västra Sverige, B1301-22; Umeå tingsrätt, B2172-20; Attunda tingsrätt, B7997-18; Luleå tingsrätt, B3090-21; Umeå tingsrätt, B1839-19; Linköpings tingsrätt, B3239-20; Hovrätten över Skåne och Blekinge B1602-21.

en del avgöranden, men som något som i sig inte kan innebära en bevislättnad.²⁰⁵

På så vis påverkas ofrivillighetsbedömningen och vad som läggs till grund för den av bevisvärderingen, dels då rättsfrågor och bevisfrågor blandas, dels då målsägandens psykiska funktionsnedsättning påverkat bevisvärderingen.

3.4 Uppsåts- och oaktsamhetsbedömningen

I flera av rättsfallen resonerade domstolen om uppsåtsfrågan innan eller parallellt med bedömningen av de objektiva rekvisiten. I vissa fall gjordes uppsåtsbedömningen innan något utvecklat ställningstagande togs till huruvida frivillighet föreligger, eller om personen är i en särskilt utsatt situation.²⁰⁶ I andra fall gjordes uppsåtsbedömningen parallellt eller innan bedömningen av det otillbörliga utnyttjandet.²⁰⁷ Dessa omständigheter medför att uppsåtsbedömningen blir avgörande för vilka omständigheter som läggs till grund för bedömningen om frivillighet har förelegat eller inte, och påverkar således indirekt ofrivillighetsbedömningen.

Situationer där sexuella handlingar förekommer präglas vanligen av intimitet och intryck som inte sällan behöver tolkas av båda parterna. Det kan således ibland vara svårt att avgöra vad en enskild person menar med ett visst beteende eller uttryck, och därför är uppsåtsbedömningarna i sexualbrottsmål väldigt viktiga.

Vid den ordinära ofrivillighetsbedömningen grundades denna bedömning vanligen på hur målsäganden har betett sig vid gärningstillfället, vilket kan påverkas av målsägandens funktionsnedsättning. I flera fall innebär det att den tilltalade måste ha insett att målsäganden dels har haft en funktionsnedsättning, dels hur den påverkat målsägandens beteende och deltagande.²⁰⁸ I vissa sammanhang har passivitet och följsamhet, mot bakgrund av målsägandens funktionsnedsättning gjort att den tilltalade måste insett risken för att målsägandens deltagande inte var frivilligt.²⁰⁹ Men i andra fall har följsamheten trots insikten om målsägandens funktionsnedsättning, inte medfört en bedömning att den tilltalade har insett denna risk.²¹⁰

Vad gäller den särskilda ofrivillighetsbedömningen förutsätts att den tilltalade har insett att målsäganden hade en funktionsnedsättning, och att denne inneburit att målsäganden hade svårigheter att värna sin sexuella

---

²⁰⁵ Se exempelvis Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21; Umeå tingsrätt B1839-19.

²⁰⁶ Se exempelvis Svea hovrätt, B5232-21; Uppsala tingsrätt, B7432-21.

²⁰⁷ Se exempelvis Hovrätten för nedre Norrland, B1622-19; Norrköpings tingsrätt, B2874-19; Umeå tingsrätt, B1839-19; Göta hovrätt, B2614-21.

²⁰⁸ Se exempelvis Hovrätten över Skåne och Blekinge, B1602-21.

²⁰⁹ Se Uppsala tingsrätt, B7432-21; Attunda tingsrätt, B11583-20.

²¹⁰ Se Svea hovrätt, B5232-21.

integritet. Detta innebär att många domstolar lade vikt vid hur väl målsägandens funktionsnedsättning yttrar sig för den tilltalade, om målsäganden hade berättat om funktionsnedsättningen och hur målsägandens boendesituation såg ut. I vissa fall har målsägandens funktionsnedsättning yttrat sig så tydlig i dennes beteende att enbart denna omständighet måste medfört att den tilltalade insåg att målsäganden inte kunde värna sin sexuella integritet.²¹¹ I andra fall har den inte varit tillräckligt synlig för att medföra att den tilltalade måste insett risken att målsäganden inte kunde delta frivilligt.²¹² I fall där den tilltalade var färdtjänstchaufför beaktades den tilltalades utbildning och särskilda kompetens givet yrket, men ledde inte alltid till att uppsåt uppfylldes.²¹³

Sammantaget kan alltså konstateras att målsägandens funktionsnedsättning måste vara tillräckligt tydlig för den tilltalade för att denne ska anses ha uppsåt till omständigheterna för den särskilda ofrivillighetsbedömningen. Vad gäller den ordinära ofrivillighetsbedömningen i fall där målsäganden agerade passivt och följsamt, behöver den tilltalade ha insett risken att detta uttryck inte var ett uttryck för frivilligt deltagande. Ofrivillighetsbedömningen kan således indirekt påverkas av uppsåtsbedömningen. Dels då uppsåtsbedömningen påverkas av målsägandens psykiska funktionsnedsättning och dennes uttryck, vilket är en premiss för ofrivillighetsbedömningen, dels då domstolarna ibland gör uppsåtsbedömningen parallellt eller innan ofrivillighetsbedömningen, vilket konstituerar de omständigheter som läggs till grund för ofrivillighetsbedömningen.

---

²¹¹ Se Helsingborgs tingsrätt, B5170-21; Norrköpings tingsrätt, B2874-19.

²¹² Exempelvis Umeå tingsrätt, B1839-19; Alingsås tingsrätts, B2004-19.

²¹³ Se Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21, var utbildningen som färdtjänstchaufför medförde ett likgiltighetsuppsåt, medan i Alingsås tingsrätts mål B2004-19 räckte utbildningen inte för att uppsåt skulle anses föreligga. Däremot bedömde domstolen att den tilltalade hade varit grovt oaktsam då han borde insett risken och att han borde skaffat sig närmre kunskaper om deltagandets innebörd.

4 Att hjälpa utan att stjälpa

I detta avsnitt diskuteras gällande rätt och rättsfallen utifrån rätten till skydd mot oönskade sexuella handlingar och rätten till sexuell självbestämmanderätt, och hur dessa intressen behöver balanseras för att rätten ska kunna hjälpa offer för oönskade sexuella handlingar utan att beröva dem sexuell självbestämmanderätt.

4.1 Sexuell självbestämmanderätt, skydd och likabehandling

Inledningsvis vill jag kort säga något om hur den sexuella självbestämmanderätten kan förhållas till kravet på likabehandling. Det finns flera studier som visar att personer med psykiska funktionsnedsättningar ofta har sämre kunskaper om sex och sexualliv än andra personer, samtidigt som studierna också visar att personer med dessa svårigheter ofta upplever sig avsexualiserade av andra. Många har en verklig önskan av sexuella erfarenheter, närhet och relationer, samtidigt som personer med psykiska funktionsnedsättningar löper större risk att utsättas för oönskade sexuella handlingar.²¹⁴ Givet dessa omständigheter är det viktigt att personer med psykiska funktionsnedsättningar tillerkänns lika rätt som alla andra till dessa intressen, trots funktionsnedsättningen. Enligt artikel 12 i CRPD föreskrivs att personer med psykiska funktionsnedsättningar ska ha lika rätt att tillerkännas rättskapacitet och att tillförsäkras samma rättigheter och önskemål på lika villkor som andra. Huruvida denna rätt innefattar rätten till sexuellt samtycke kan diskuteras, men kärnan för sådana rättigheter vilar på respekten för alla människors autonomi. Samtidigt innefattar bestämmelsen och även andra artiklar kravet att stater ska tillförsäkra personer med psykiska funktionsnedsättningar ett likvärdigt skydd mot övergrepp som alla andra.

Inneboende i likabehandlingskravet finns också en premiss om att olika fall måste behandlas olika. Ett krav på att tillerkänna personer med funktionsnedsättningar lika rätt till självbestämmanderätt och lika rätt till skydd mot sexuella övergrepp, kan således mot bakgrund av ovan innebära att de måste behandlas olika på grund av att de har andra förutsättningar att själv skydda dessa intressen. Detta ger stöd för att ha en individualiserad eller särskild ofrivillighetsbedömning i dessa fall, för att på ett bättre sätt kunna diskutera dessa intresseavvägningar och kunna avgöra vad som utgör ett uttryck för den aktuella individens självbestämmanderätt.

---

²¹⁴ Studierna presenterades i kap. 1.8. fotnot 55-58.

4.2 Förhållandet mellan sexuell självbestämmanderätt och skyddet mot oönskade sexuella handlingar i sexualbrotten

För att självbestämmanderätten och skyddet mot oönskade sexuella handlingar ska kunna tillerkännas personer med psykiska funktionsnedsättningar på lika villkor som andra, förutsätts att förhållandet mellan dessa två rättigheter balanseras väl. Intresset att inte utsättas för sexuella övergrepp korrelerar med straffrättens generella syfte att skydda personer mot oönskade handlingar. Idealt står skyddet mot sexuella övergrepp och skyddet för den sexuella självbestämmanderätten i överensstämmelse med varandra, eftersom det är kränkningen av just självbestämmanderätten som utgör det klandervärda i sexualbrotten. På så vis, kan den sexuella självbestämmanderätten inte ses helt separat från rätten till skydd mot sexuella övergrepp. Om skyddet mot sexuella övergrepp och rätten till självbestämmanderätt är ekvivalenta, kan således sexualbrottslagstiftningen tolkas som att alla fall där rekvisiten för våldtäkt är uppfyllda, innebär att en persons sexuella självbestämmanderätt har kränkts. Detta kan anses stämma utifrån det straffrättsliga perspektivet givet lagstiftningens rekvisit, men denna slutsats vilar också på premissen att rekvisiten för brottet och hur de tolkas och används i rättstillämpningen, helt överensstämmer med uttryck för självbestämmanderätten. Det är svårt att argumentera för att det kan föreligga en kränkning av den sexuella självbestämmanderätten utan att ett sexuellt *övergrepp* har skett, givet begreppets negativa konnotation. Problematiken ligger snarare begreppsligt och rättstillämpningsvis i diskrepansen mellan intresset att skyddas mot en sexuell *handling*, och att skyddas mot ett sexuellt *övergrepp*.

Förhållandet mellan självbestämmanderätten och rätten att skyddas mot oönskade sexuella handlingar kan utanför dess juridiska innebörd få karaktären av ett tveeggat svärd, var det kan uppstå situationer där den ena rätten behöver stå tillbaka för den andra. Även om lagstiftaren semantiskt vill undvika detta, betyder det inte att så också blir utfallet i den sociala begreppsvärlden. I vissa rättsfall har målsäganden själv varit övertygad om att denne har velat delta i en sexuell handling, var domstolen bedömt att denne inte kunnat göra det frivilligt. I andra fall har målsäganden varit övertygad om att denne inte ville, men var domstolen inte ansett att målsäganden gett uttryck för detta eller varit oförmögen att värna sin sexuella integritet. Det är således av vikt att se hur dessa intressen avvägs i lagstiftningen och i rättstillämpningen.

4.3 Intresseavvägningens genomslag i ofrivillighetsbedömningarna

Den sexuella självbestämmanderätten och skyddet mot oönskade sexuella handlingar betonas historiskt i förarbetena till sexualbrottslagstiftningen.

Nedan ska analyseras hur dessa intressen får genomslag i ofrivillighetsbedömningarna i både gällande rätt och i rättstillämpningen.

4.3.1 Den ordinära ofrivillighetsbedömningen

Kravet på frivilligt deltagande betonas i förarbetena som det krav som på bästa sätt skyddar den sexuella självbestämmanderätten och skyddar individer mot oönskade sexuella handlingar. Enligt lagstiftningens ordalydelse uppställs inget krav på att frivillighet måste uttryckas, även om förarbetena ger en till viss del oklar bild av hur passivitet och tyst samtycke ska förstås. Förarbetena föreskriver också att den innersta önskan inte omfattas av straffansvaret, vilket till viss del kan anses överensstämma med självbestämmanderätten då det ligger i självbestämmanderätten att välja att delta i något man egentligen inte vill delta i. Jag anser däremot inte att det är förenligt med självbestämmanderätten att förutsättningslöst bortse från den inre viljan, utan att se till orsaken bakom den. Detta beror på att den innersta viljan kan grundas i missuppfattningar eller brister hänförliga till personens psykiska funktionsnedsättning, vilket rättstillämpningen demonstrerar prov på.²¹⁵ Att motparten ska kunna förlita sig på ett uttryck för frivillighet är inte en legitim motivering av detta krav utifrån intresset om självbestämmanderätt, utan det handlar snarare om uppsåtsfrågor. Asps resonemang om det ”särskiljande samtycket”²¹⁶ tar sin första utgångspunkt i en acceptans av en handling. Det kan alltså föreligga en diskrepans mellan den uttryckta viljan och den innersta viljan, utan att rekvisitet frivillighet påverkas.

Vidare ska utgångspunkten enligt förarbetena och rättspraxis vara att det är motparten som ska försäkra sig om att frivillighet föreligger. Gunnarsson argumenterar däremot för att självbestämmanderätten inte bara är något inneboende hos alla utan uppstår genom en växelvis process i samspelet med andra människor, vilket kan göra det svårt att avgöra vad som är ett uttryck för frivillighet. Om självbestämmanderätten ska vara avgörande för ofrivillighetsbedömningen, förutsätts en individbaserad bedömning av uttrycket och varför den eventuella inre och yttre viljan inte överensstämmer.²¹⁷ Det innebär att domstolarna behöver bedöma målsägandens beteende och vilja utifrån den enskilda målsägandens person och uttryckssätt, beaktat situationen, för att avgöra om agerandet är ett uttryck för denna persons frivillighet eller ofrivillighet. Detta blir särskilt viktigt i fall där målsäganden agerat passivt eller följsamt, vilket syns i flera av rättsfallen.

Personer med neuropsykiatriska- och intellektuella funktionsnedsättningar har vanligen svårigheter att förstå andras kommunikationssätt och signaler, att uttrycka sig själva och att förstå konsekvenser och innebörden av sitt

---

²¹⁵ Se exempelvis Hovrätten över Skåne och Blekinge, B2686-21; Svea hovrätt, B5232-21.

²¹⁶ Asp (2010) s. 91.

²¹⁷ Se Gunnarsson (2020) s. 340-346.

handlande. Detta kan medföra vidare svårigheter att hantera intima, sexuella interaktioner och att ge uttryck för sin innersta önskan, vilket kan resultera i ett mer passivt eller följsamt uttryckssätt. Vidare kan uttryckssättet likväl vara ett uttryck för en verklig önskan av sexuell närhet. Det finns flera fall där målsägandens egen uppfattning eller vilja inte överensstämmer med domstolens rättsliga bedömning, och fall där bedömningen kunde utfallit annorlunda om domstolen beaktade orsaken till målsägandens beteende. Vid den ordinära ofrivillighetsbedömningen förutsätts således att domstolarna relaterar den enskilda målsägandens uttryckssätt till huruvida detta är ett uttryck för just den personens självbestämmanderätt. För att kunna göra det på ett adekvat sätt anser jag att det krävs en diskussion om hur målsägandens sätt att uttrycka sig påverkas av dennes psykiska funktionsnedsättning även vid den ordinära ofrivillighetsbedömningen, vilket väldigt sällan görs i rättstillämpningen. Även om detta görs i större utsträckning vid den särskilda ofrivillighetsbedömningen kan det finnas både ett rättsligt och symboliskt värde i att göra detta redan vid den ordinära ofrivillighetsbedömningen, även om bedömningen kan vara svår. Dels kan målsägandens uttryck i större utsträckning bedömas utifrån dennes individuella självbestämmanderätt, oavsett om det är ett uttryck för frivillighet eller inte. Dels förmedlas budskapet att frivillighet föreligger/saknas baserad på en målsägandens egen vilja, i stället för en bedömning som grundas i att målsäganden aldrig kan delta frivilligt. Oavsett lagstiftarens avsikter med en sådan formulering, kan framställningarna i rättstillämpningen framstå som underliga då avgörandena ibland förmedlar att målsägandens deltagande enligt den ordinära ofrivillighetsbedömningen var frivilligt, men i den särskilda ofrivillighetsbedömningen *kan* frivillighet inte föreligga.

4.3.2 Den särskilda ofrivillighetsbedömningen

I den särskilda ofrivillighetsbedömningen ingår en bedömning av förhållandet mellan otillbörligt utnyttjande och en särskilt utsatt situation, vilket symboliserar avvägningen mellan att skydda personer som är särskilt utsatta, och att tillerkänna dem rätt till sexuell självbestämmanderätt. Den särskilda ofrivillighetsbedömningen grundas i att omständigheterna i gärningstillfället i sig innebär att frivillighet inte kunnat föreligga. Det gäller alltså att både i gällande rätt och i rättstillämpningen träffa fall där självbestämmanderätten inte kunnat utövas.

Den särskilda ofrivillighetsbedömningen utgör enligt gällande rätt omständigheter under vilka ett deltagande i sexuella handlingar aldrig kan vara frivilligt. Dessa omständigheter kan således tolkas som motsatsen till frivillighet. Samtidigt formuleras förarbetena i termer av att underkänna en vilja att delta.²¹⁸ Lagstiftaren menar att inga viljeuttryck i dessa situationer kan betyda ett frivilligt deltagande. Mot bakgrund av gällande rätt och rättstillämpningen anser jag att det är något oklart om ett uttryck för vilja

---

²¹⁸ Se exempelvis Prop. 2017/18:177 s. 82.

under dessa omständigheter ska definieras som underkänd frivillighet, eller som något annat än frivillighet. Valet av definition påverkar synen på självbestämmanderätten. För det första alternativet begränsas självbestämmanderätten uttryckligen, medan det andra alternativet innebär att självbestämmanderätten inte *kan* komma till uttryck givet de aktuella omständigheterna. I förarbetena betonas den sista definitionen, men i vissa fall kan detta endast ses som en semantisk friskrivning för att inte underkänna självbestämmanderätten. Enligt ett sådant förhållningssätt definieras självbestämmanderätten som något annat än den uttryckta viljan, vilket i vissa fall förvisso kan stämma, men inte i alla fall. Oavsett hur lagstiftaren velat definiera ofrivillighetsbegreppet förhållande till den särskilda ofrivillighetsprövningen, kan det alltså begreppsligt ändå förmedla ett något oklart budskap i förhållande till självbestämmanderätten.

I enlighet med Asps andra och tredje förutsättningar för ett särskiljande samtycke²¹⁹, innebär detta en bedömning av om uttrycket, givet omständigheterna i situationen, har varit ett *meningsfullt* uttryck för den sexuella självbestämmanderätten, och om självbestämmanderätten överhuvudtaget är ett intresse som aktuell person kan förfoga över. Dessa resonemang kan jag utläsa ur flera rättsfall där tillämpningen tar sikte på att avgöra om ett förvisso uttryck för frivillighet ändå ska underkännas som ett giltigt uttryck.

I rättstillämpningen görs bedömningen av den särskilt utsatta situationen i många fall utifrån hur målsägandens psykiska funktionsnedsättning har påverkat situationen, om målsäganden varit initiativtagande och vad målsäganden förstått av situationen, för att avgöra om målsäganden har haft förmåga att kunna värna om sin sexuella integritet. Detta är en förutsättning för att kunna göra en bedömning av den sexuella självbestämmanderätten samt möjligheten att avgöra om den sexuella handlingen varit önskad eller inte. I flera fall saknas dock mer ingående utredning och resonemang om målsägandens psykiska funktionsnedsättning, utan funktionsnedsättningen i sig bedöms medföra en särskilt utsatt situation och ett otillbörligt utnyttjande. För det första kan de vara problematiskt att säga att en psykisk funktionsnedsättning medför att en person inte kunnat freda sin sexuella integritet utan att ens utreda hur funktionsnedsättningen påverkat förmågan att freda sig. För det andra kan det vara problematiskt att säga att en person kunnat freda sig, utan att bedöma hur den psykiska funktionsnedsättningen påverkat denne. Det ska också beaktas att det kan förekomma sammanhang där målsägandens uttryck inte kan ges innebörden av ett meningsfullt uttryck för frivillighet, för att målsäganden inte har förstått vad gärningen inneburit, som i ett par fall.

I enlighet med Gunnarsson är självbestämmanderätten något dynamiskt som uttrycks i samspelet mellan olika individer, vilket innebär att bedömningen måste relateras till inte bara personerna som är involverade, utan till

---

²¹⁹ Asp (2010) s. 91.

situationen i stort.²²⁰ Det måste också beaktas att varje psykisk funktionsnedsättning inte medför att en person inte kan delta frivilligt, utan även personer med psykiska funktionsnedsättningar ska kunna delta i sexuella handlingar. Därför måste varje bedömning göras utifrån målsägandens individuella förmåga, vilket också betonas i tidigare forskning.²²¹ Bristande utredning av målsägandens psykiska funktionsnedsättning och dennes inverkan på deltagandet riskerar således att underminera den sexuella självbestämmanderätten.

De fall där intresseavvägningen ställs på sin spets är de fall där målsäganden givit visst uttryck för frivilligt deltagande, antingen utifrån den egna uppfattningen eller utifrån domstolens uppfattning. Det förefaller således extra viktigt i dessa fall att utreda målsägandens psykiska funktionsnedsättning och hur denne påverkat målsäganden och situationen. En slutsats åt det ena håller innebär att en våldtäkt har begåtts och att den enskildes viljeuttryck har underkänts under premissen att personen inte kunde delta frivilligt. Det kan sända budskapet att deltagandet är en rätt som målsäganden inte själv kan förfoga över. En slutsats åt det andra hållet innebär att det inte har förelegat något brott eftersom viljan givits innebörden av ett meningsfullt uttryck för självbestämmanderätten och att personen har kunnat värna sin sexuella integritet.

Med detta sagt, är rekvisiten i sexualbrottslagstiftningen inte enbart rekvisit som ska bedömas som uppfyllda eller inte, utan bär upp tunga intressen och inte minst svårbalanserade avvägningar.

4.4 Brister i ofrivillighetsbedömningarna ur ett större perspektiv

Slutligen vill jag, mot bakgrund av ovan reflektioner, ägna en avslutande reflektion åt vilka följder bristerna i ofrivillighetsbedömningarna kan ha för andra intressen än självbestämmanderätten, men likväl intressen som behövs för att kunna tillvarata självbestämmanderätten. För att självbestämmanderätten ska få genomslag i gällande rätt och rättstillämpningen, gäller också att rätten är tydlig och förutsebar och bär upp ett visst mått av rättssäkerhet. Flera mål påvisar problem både i strukturella avseenden och avseende förståelsen för rekvisitens innebörd och tillämpning.

Först kan lyftas hur domstolarna blandar rättsfrågor, bevisfrågor och uppsåtsfrågor på ett sätt som påverkar vilka omständigheter som läggs till grund för ofrivillighetsbedömningen. Detta medför dels svårigheter att förstå vilken innebörd vissa rekvisit ges, dels en oklarhet i vad som faktiskt beaktas vid olika bedömningar. För det andra kan lyftas att domstolarna i vissa fall inte utvecklar sitt resonemang för sina bedömningar. I kombination med att gällande rätt dessutom är förhållandevis vag vad gäller dessa bedömningar,

---

²²⁰ Gunnarsson (2020) s. 57, 88-92.

²²¹ Se bland annat Arstein-Kerslake & Flynn (2016); Arstein-Kerslake (2015); Mackenzie & Watts (2013).

medför en oklar och oenhetlig rättstillämpning rättssäkerhetsproblem vad gäller förutsebarhet, trygghet och tillförlitligheten till rättssystemet. Detta medför vidare problem för lagstiftningens möjlighet att förmedla vad som är ett tillåtet och otillåtet beteende, och som följd svårigheter för människor att förstå hur man ska bete sig. Detta spelar roll för personer med psykiska funktionsnedsättningar möjlighet att förstå under vilka omständigheter de kan ge ett meningsfullt uttryck för sin självbestämmanderätt. Det får också betydelse för personer som vill ha sexuellt umgänge med personer med psykiska funktionsnedsättningar utan att dömas för brott. I dessa fall ska dock uppsåtsbedömningen kunna frita en person från ansvar om denne inte insett att målsägandens deltagande var ett uttryck för ofrivillighet, beaktat hur tydligt funktionsnedsättningen framgår. En otydlig lagstiftning och rättstillämpning försämrar dock dessa förutsättningar.

Lagstiftningens utformning och bedömningarna i rättstillämpningen sänder också budskap om vad som är ett önskat och oönskat beteende. Bedömningarna får således inte bara betydelse för det enskilda fallet, utan också för synen på individers beteenden, viljor och uttryck i deras mest intima stunder. I sammanhanget handlar det även om att respektera en särskild grupp av personers intresse att få ha sexuella relationer, samtidigt som de kan behöva skyddas särskilt. Detta är bedömningar som är svåra att göra för domstolarna, och kan därför vara minst lika svår andra personer. I längden riskerar dessa problem leda till att personer med psykiska funktionsnedsättningar upplever sig alienerade, så som studier redan visar, och att de betraktas som personer som svårligen kan ha sexuella relationer med andra. Sammantaget finns det skäl för att både lagstiftningen och domstolarna ska vara stringenta och tydliga i sina resonemang gällande rekvisitens innebörd och förhållande till varandra, särskilt beaktat vilka intressen de bär upp.

5 Slutsatser

Det finns forskningsstöd om visar att personer med psykiska funktionsnedsättningar i större utsträckning riskerar att utsättas för sexuella övergrepp. Samtidigt finns det forskningsstöd för att personer med psykiska funktionsnedsättningar likväl har en verklig önskan av sexuell närhet och relationer men trots det upplever sig avsexualiserade av omgivningen. Dessa två omständigheter demonstrerar den prekära balansgång som behöver hållas beaktas vid bedömningen av om en person med en psykisk funktionsnedsättning har deltagit frivilligt i en sexuell handling eller inte. Det måste således beaktas att personer med dessa svårigheter också har lika rätt att tillerkännas sexuell självbestämmanderätt, samtidigt som de också måste skyddas mot oönskade sexuella handlingar. Dessa tunga skyddsintressen behöver beaktas både i lagstiftningen och i rättstillämpningen. Efter en genomgången av gällande rätt och domstolsavgöranden kan uppsatsens frågeställningar sammantaget besvaras i tre slutsatser.

Avseende den första frågeställningen kan konstateras att rättsläget beaktat rättskällorna inte ger en entydig och tydlig vägledning för hur ofrivillighetsrekvisitet ska bedömas, även om det finns vissa generella utgångspunkter. Detta beror delvis på att det är svårt för lagstiftaren att föreskriva en legaldefinition av hur dessa bedömningar ska göras. Däremot anser jag det föreligger viss oklarhet gällande hur olika begrepp beskrivs och ska förhålla sig till varandra. Bedömningen av frivillighet enligt våldtäktsparagrafens första mening ger uttryck för ett spektrum på vilket frivillighet ska bedömas, var den innersta viljan inte ska beaktas om den inte kommit till uttryck. Lagrummet uppställer avsiktligt inte krav på att frivillighet måste uttryckas, men ett eventuellt sådant ska ändå beaktas. Domstolarna måste därmed avgöra om ett deltagande trots frånvaro av uttryckt frivillighet ändå kan anses vara frivilligt, även om utgångspunkten enligt förarbetena ska vara att ett frivilligt deltagande uttrycks. Dessa otydligheter kan medföra ytterligare svårigheter för bedömningar av fall där målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning, då dennes sätt att uttrycka sig, förstå och handla i stor utsträckning påverkas av den psykiska funktionsnedsättningen. Det kan vara svårare för dessa personer att faktiskt ge uttryck för sin innersta vilja och att uttrycka sin inställning. På så vis är det bra att lagrummet inte uppställer krav på att frivillighet måste uttryckas, då fler fall av passivitet kan bedömas som ofrivillighet. Det finns däremot varken reflektion eller vägledning i förarbetena vad gäller hur den ordinära bedömningen ska göras när målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning, vilket kanske inte heller är meningen eftersom den särskilda ofrivillighetsbedömningen finns. Detta utgör däremot inte ett hinder för att beakta målsägandens agerande utifrån dennes person även vid den ordinära ofrivillighetsbedömningen.

Vid den särskilda ofrivillighetsbedömningen föreligger dels oklarheter hur dessa rekvisit inbördes ska tolkas och behandlas, dels hur de ska förstås mot bakgrund av rekvisitet frivillighet. Dessa rekvisit ska spegla balansen mellan skyddet mot att utsättas för oönskade sexuella handlingar å ena sidan, och den sexuella självbestämmanderätten å andra sidan. Förarbetena har formulerats som att de fall där omständigheterna i denna bedömning är uppfyllda innebär att den sexuella självbestämmanderätten har kränkts. Även om detta till viss del troligen är sant, anser jag inte att det är så enkelt varken i teorin eller praktiken som en semantisk friskrivning antyder. Ett sådant resonemang vilar på premissen om total överensstämmelse mellan omständigheterna och bristande självbestämmanderätt, men själva faktumet att lagstiftaren och rättstillämparen ska avgöra när en annan persons självbestämmanderätt har kränkts, torde i sig innebära viss försiktighet i ett sådant absolut ställningstagande. Detta särskilt mot bakgrund av att gällande rätt inte ger någon större vägledning för hur dessa fall ska bedömas. HD har inte heller prövat dessa frågor, trots flera överklaganden i dessa mål. Det finns dessutom inte ens en tydlig definition i förarbetena av vad rekvisitet ”psykisk störning” är. I rättspraxis framgår att den psykiska funktionsnedsättningen ska relateras till situationen och målsägandens deltagande för att kunna utgöra en särskilt utsatt situation. Detta anser jag är en viktig förutsättning för att grunda bedömningen i varje enskild individs självbestämmanderätten.

Vad gäller den andra frågeställningen kan konstateras att ofrivillighetsbedömningarna i rättstillämpningen ofta är väldigt olika, både vad gäller ordningsföljden för hur de olika rekvisiten prövas och förhålls till varandra, och vad gäller innebörden som rekvisiten ges. Detta torde vara ett resultat av det förhållandevis oklara rättsläget som gällande rätt bidrar med, men kan också antyda att domstolarna gör en individuell bedömning i varje enskilt fall. Vissa delar framstår dock huvudsakligen som enbart oklara. Dessa är främst bedömningen av det otillbörliga utnyttjandet, hur bevis och rättsfrågor ibland är svåra att urskilja samt hur uppsåtsfrågor blandas in i de objektiva bedömningarna. Bedömningarna i uppsåts- och bevisfrågorna påverkas av målsägandens psykiska funktionsnedsättning både avseende bedömningen av bevisvärdet av dennes uppgifter, och bedömningen om gärningspersonen haft uppsåt till omständigheterna i fallet. Detta påverkar ofrivillighetsbedömningarna då slutsatserna utgör de omständigheter på vilka ofrivillighetsbedömningen grundas. De olika formuleringarna i den ordinära respektive särskilda ofrivillighetsbedömningen medför också olika rekvisit som den tilltalade ska ha uppsåt till och som ska bevisas. Målsägandens psykiska funktionsnedsättning bidrar i många av dessa bedömningar inte till en fördelaktig utgång för denne. Även om exempelvis uppsåts bedöms saknas, kan domstolens rättsliga ställningstagande till den aktuella gärningen såsom tillåten eller otillåten ändå vara meningsfull för målsäganden och den tilltalade.

Beträffande den ordinära ofrivillighetsbedömningen beaktas huvudsakligen hur målsägande betett sig vid gärningstillfället, för att bedöma om denne deltagit frivilligt eller inte. Det är ovanligt att målsägandens psykiska funktionsnedsättning beaktas vid bedömningen av hur dennes uttryck och beteende ska tolkas. I stället görs en mer generell bedömning av hur passivitet och följsamhet kan tolkas. Detta är också problematiskt eftersom bedömningen av det frivilliga/ofrivilliga deltagandet måste göras utifrån den enskilda individens självbestämmanderätt, och då måste beaktas skälen till beteendet eller uttrycket, och om det är ett uttryck för den aktuella målsägandens frivillighet eller ofrivillighet. Då kan svårligen den psykiska funktionsnedsättningen ignoreras.

Gällande den särskilda ofrivillighetsbedömningen är många domstolar förhållandevis tydliga i sin bedömning av den särskilt utsatta situationen, även om bedömningen kan variera. Det är många domstolar som inte i någon vidare utsträckning utvecklar resonemanget kring det otillbörliga utnyttjandet. Detta är problematiskt särskilt när det är detta rekvisit enligt förarbetena som ska utgöra gränsen för när självbestämmanderätten har kränkts. Det varierar även om och i vilken utsträckning målsägandens psykiska funktionsnedsättning utreds och relateras till situationen och målsägandens förmåga att värna om sin sexuella integritet. I ett fåtal fall definieras inte ens den psykiska funktionsnedsättningen, och domstolarnas begreppsanvändning av ”psykisk störning” verkar inte ha någon vidare juridisk betydelse. Men i flera fall relateras målsägandens funktionsnedsättning till dennes förmåga i den särskilda situationen att värna sin sexuella integritet, beaktat dennes initiativtagande och förståelse av situationen. Däremot varierar innebörden av målsägandens initiativtagande och följsamhet, och om det relateras till ofrivillighet eller frivillighet, beaktat huvudsakligen om målsäganden förstått omständigheterna eller inte.

Avseende den tredje frågeställningen kan konstateras att intressena om självbestämmanderätten och skyddet för oönskade sexuella handlingar i ganska stor utsträckning betonas i förarbetena till lagstiftningen, och lyfts även i många domstolsavgöranden, i förhållande till den särskilda ofrivillighetsbedömningen. Vad gäller den ordinära ofrivillighetsbedömningen har rekvisitet *ofrivillighet* valts för att bäst skydda självbestämmanderätten och rätten till skydd mot oönskade sexuella handlingar, och fler fall av passivitet torde numera kunna utgöra ofrivillighet. Det kan dock diskuteras om detta krav, både i lagstiftningen och i rättstillämpningen faktiskt bäst svarar mot dessa intressen, på grund av att det kan uppstå en diskrepans mellan den inre och uttryckta viljan som inte ska beaktas. I vissa fall kan detta bero på målsägandens svårigheter att uttrycka både vilja och ovilja. Däremot anser jag att lagstiftningens utgångspunkt i frivillighet på ett bättre sätt kan tillgodogöra även personer med psykiska funktionsnedsättningar självbestämmanderätt, än vad tidigare krav på tvång kunde. Detta då personer med psykiska funktionsnedsättningar av andra

anledningar än tvång kan komma att delta i sexuella handlingar trots att de inte vill, och att passivitet eller bristande uttryck för frivillighet i fler fall kan bedömas i enlighet med självbestämmanderätten.

Formuleringen av den särskilda ofrivillighetsbedömningen grundas i en intresseavvägning mellan självbestämmanderätten och skyddet mot oönskade sexuella handlingar, vilket ger uttryck för att målsäganden med dessa svårigheter behöver behandlas annorlunda. För att personer med psykiska funktionsnedsättningar ska ha lika rätt till självbestämmanderätt och skydd mot oönskade sexuella handlingar, kan det krävas att en annan bedömning än den som görs i andra fall. Detta för att dels kunna bedöma vad målsägandens individuella beteende och uttryckssätt innebär, dels för att kunna göra en avvägning av de olika skyddsintressena. Även om det i förarbetena gjorts ett försöka att komma runt risken att underkänna självbestämmanderätten, finns det dock vissa uttryck och förhållningssätt som ändå tangerar detta, vilket också kan skymtas i rättstillämpningen. Dessa omständigheter blir särskilt påtagliga vid fall där målsäganden har gett uttryck för vad domstolen bedömer som frivillighet, eller vad målsäganden själv anser är ett frivilligt deltagande, men där domstolen ändå bedömer att frivillighet inte förelegat med stöd av den särskilda ofrivillighetsbedömningen. I dessa fall kan målsägandens uttryck tolkas som att det inte utgör ett, enligt rätten, *meningsfullt* uttryck för frivillighet, eller att självbestämmanderätten inte är ett intresse som målsäganden i aktuellt fall själv har kapacitet att förfoga över. Detta kan vara viktigt i de fall målsäganden inte själv förstår omständigheterna i situationen och därför behöver skyddas mot att bli utnyttjad. När självbestämmanderätt ska tolkas som något annat än den uttryckta viljan, kan förmedlas ett signalvärde om vad som är ett önskvärt beteende och att vissa personer faktiskt inte kan delta frivilligt. Sådana omständigheter medför problem för hur personer med psykiska funktionsnedsättningar uppfattas, vilket påverkar dels deras hälsa och självbild negativt, dels huruvida andra vill ingå sexuella relationer med dem.

Som en reflektion om framtiden för dessa rättsfrågor vill jag kort belysa att rätten troligen är bättre rustad för att beakta självbestämmanderätt och skyddet mot oönskade sexuella handlingar med en lagstiftning med utgångspunkt i ofrivillighet. Det innebär däremot inte att balansgången och intresseavvägningen är lättare. Det är i sin natur svåra frågor som blir ännu svårare i situationer där målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning. Trots detta, anser jag att det finns aspekter av rättsläget som behöver nå konsensus i större utsträckning, så som hur rekvisiten för den särskilda ofrivillighetsbedömningen ska hanteras i förhållande till varandra, samt att målsägandens psykiska störning i större utsträckning måste relateras till situationen och intressena som sexualbrottslagstiftningen skyddar. I nuläget har dessa frågor aldrig prövats av HD, trots flera överklaganden. Det är

fundamentalt för såväl rättsläget och rättstillämpningen, som för personer med psykiska funktionsnedsättningar och andra människor, att rättsläget är tydligt och att självbestämmanderätten får genomslag i ofrivillighetsbedömningen. Rätten måste hjälpa särskilt utsatta individer genom ett starkt skydd mot oönskade sexuella handlingar, utan att stjälpa dem genom risk för stigmatisering och frångående av den sexuella självbestämmanderätten.

Källförteckning

Offentliga tryck

Propositioner

Prop. 1962:10 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till brottsbalk, nr. 10.

Prop. 1983/84:105 – om ändring i brottsbalken m.m. (sexualbrotten).

Prop. 1990/91:58 – Om psykiatrisk tvångsvård m.m.

Prop. 1991/92:35 – Sexuella övergrepp mot barn m.m.

Prop. 2004/05:45 – En ny sexualbrottslagstiftning.

Prop. 2012/13:111 – En skärpt sexualbrottslagstiftning.

Prop. 2017/18:177 – En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet.

Prop. 2021/22:231 – Skärpt syn på våldtäkt och andra sexuella kränkningar.

Statens offentliga utredningar

SOU 1976:9 – Sexuella övergrepp – Förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott.

SOU 1977:23 – Psykiskt avvikande lagöverträdare.

SOU 1982:61 – Våldtäkt och andra sexuella övergrepp.

SOU 2001:14 – Sexualbrotten – ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor.

SOU 2010:71 – Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag.

SOU 2016:60 – Ett starkare skydd för den sexuella integriteten.

Övrigt källmaterial

1177 (A), *Intellektuell funktionsnedsättning – utvecklingsstörning*. Tillgänglig på: <https://www.1177.se/Skane/sjukdomar--besvar/hjarna-och-nerver/larande-forstaelse-och-minne/intellektuell-funktionsnedsattning---utvecklingsstornig/> [besökt 2023-05-18].

1177 (B), *Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar -NPF*. Tillgänglig på: <https://www.1177.se/Skane/sjukdomar--besvar/hjarna-och-nerver/neuropsykiatriska-funktionsnedsattningar/> [besökt 2023-05-18].

DSM-5, Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th edition), av American Psychiatric Association (2013), s. 31-66. Tillgänglig på: <http://repository.poltekkeskaltim.ac.id/657/1/Diagnostic%20and%20statistical%20manual%20of%20mental%20disorders%20-%20DSM5%20%28%20PDFDrive.com%20%29.pdf> [besökt 2023-05-18].

Handikappförbundets samarbetsorgan och Finndahl, Kerstin (2005) Synliggör det osynliga – ett projekt om våld – funktionshinder – könsperspektiv. Tillgänglig på: <https://kvinnofrid.nu/PDF/Referenslitteratur/hso-rapporten.pdf> [besökt 2023-05-18].

Högsta domstolens slutliga beslut 2019-06-28 i mål B3207-19.

Högsta domstolens slutliga beslut 2019-09-13 i mål B4652-19.

Högsta domstolens slutliga beslut 2019-10-24 i mål B5168-19.

Högsta domstolens slutliga beslut 2020-03-11 i mål B1293-20.

Högsta domstolens slutliga beslut 2020-06-26 i mål B2542-20.

Högsta domstolens slutliga beslut 2021-05-25 i mål B2620-21.

Högsta domstolens slutliga beslut 2021-10-01 i mål B4524-21.

Högsta domstolens slutliga beslut 2022-01-04 i mål B7710-21.

Högsta domstolens slutliga beslut 2022-03-29 i mål B2057-22.

Högsta domstolens slutliga beslut 2022-03-30 i mål B7903-21.

ICD-11, International Classification of Diseases, av World Health Organisation, (11th revision), version 01/2023 (2019), avsnitt 6A00, 6A01, 6A02, 6A05. Tillgänglig på: <https://icd.who.int/browse11/lm/en#/http%3a%2f%2fid.who.int%2fcd%2fentity%2f605267007> [besökt 2023-05-18].

RFSU, Allmänna arvsfonden och Funktionsrätt Sverige (2021), *Vill du ligga med mig då? – En kartläggning om sexuell hälsa hos personer med funktionsnedsättning och kronisk sjukdom*. Tillgänglig på:

https://www.rfsu.se/globalassets/pdf/vill-du-ligga-med-mig-da_rapport.pdf
[besökt 2023-05-18].

Riksförbundet Attention (2018), *Vad är NPF? – En skrift om neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, som ADHD, ASD, Tourettes syndrom och tal- och språkstörningar*. Tillgänglig på: https://attention.se/wp-content/uploads/2021/05/attention_skrift_vad_ar_npf.pdf [besökt 2023-05-18].

Riksåklagarens överklagande av Svea hovrätts dom från 2021-11-23 i mål B5232-21.

Åklagarmyndigheten (2020), *Prioriterade prejudikatfrågor*. Tillgänglig på: <https://www.aklagare.se/globalassets/dokument/verksamheten-i-hogsta-domstolen/prioriterade-prejudikatfragor-2020.pdf> [besökt 2023-05-18].

Åklagarmyndigheten (2021), *Prioriterade prejudikatfrågor*. Tillgänglig på: <https://www.aklagare.se/globalassets/dokument/verksamheten-i-hogsta-domstolen/prioriterade-prejudikatfragor-2021.pdf> [besökt 2023-05-18].

Åklagarmyndigheten (2022), *Prioriterade prejudikatfrågor*. Tillgänglig på: <https://www.aklagare.se/globalassets/dokument/verksamheten-i-hogsta-domstolen/prioriterade-prejudikatfragor-2022.pdf> [besökt 2023-05-18].

Litteratur

Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (2017), *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Tredje upplagan Lund: Studentlitteratur.

Arstein-Kerslake, Anna (2015), 'Understanding sex: the right to legal capacity to consent to sex'. *Disability & Society*, 30(10), pp. 1459–1473.

Arstein-Kerslake, Anna & Flynn, Eilíonóir (2016), 'Legislating Consent: Creating an Empowering Definition of Consent to Sex That Is Inclusive of People With Cognitive Disabilities'. *SOCIAL & LEGAL STUDIES*, 25(2), pp. 225–248.

Asp, Petter (2010), *Sex & samtycke*. Uppsala: Iustus.

Asp, Petter, *Brottsbalk (1962:700) 6 kap. 1 § brottsbalken*, Lexino 2022-08-18 (JUNO).

Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils (2013), *Kriminalrättens grunder*. 2 omarbetad upplaga, Uppsala: Iustus.

Bennet, Tova (2020), *Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd*. Diss. Lund: Lunds universitet, 2020.

Bäcklund, Agneta, Johansson, Stefan, Trost, Hedvig, Träskman, Per Ole, Wennberg, Suzanne & Wersäll, Fredrik (2022), *Brottsbalken – en kommentar*, (2022-11-25, version 21, JUNO).

Curtice, Martin, Mayo, Jonathan & Crocombe, Juli (2012), 'Consent and sex in vulnerable adults: a review of case law'. *British Journal of Learning Disabilities*, 41(4), pp. 280–287.

Eastgate, Gillian (2005), 'Clinical practice. Sex, consent and intellectual disability'. *Australian Family Physician*, 34(3), pp. 163–166.

Ehrenkrona, Carl Henrik (2007), 'Rättssäkerhetsbegreppet och Europakonventionen'. *SvjT* 2007, s. 38-49.

Eklund, Hans & Lindell, Bengt (2005), *Straffprocessen*. 1. uppl. Uppsala: Iustus.

Enujoike, Sharon C., Leland, Brian, Munson, Emily & Ott, Mary A. (2021), 'Sexuality Among Adolescents With Intellectual Disability: Balancing Autonomy and Protection', *Pediatrics*, 148(5), pp. 1–8.

Frändberg, Åke (2019), 'Begreppet rättssäkerhet' i: Dahlman, Christian & Wahlberg, Lena (red.), *Juridiska grundbegrepp: en vänbok till David Reidhav*. Upplaga 1 Lund: Studentlitteratur, s. 21-53.

Gunnarsson, Lena (2020), *Samtyckesdynamiker: sex, våldtäkt och gråzonen däremellan*. Upplaga 1 Lund: Studentlitteratur.

Hydén, Håkan (2018), 'Rättssociologi: om att undersöka relationer mellan rätt och samhälle' i: Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Upplaga 2, Lund: Studentlitteratur, s. 209-240.

Jareborg, Nils (2004), 'Rättsdogmatik som vetenskap'. *SvjT* 2004 s. 1-10.

Jareborg, Nils, Friberg, Sandra, Asp, Petter & Ulväng, Magnus (2015), *Brotten mot person och förmögenhetsbrotten*. uppl. 2:3 Uppsala: Iustus.

Kleineman, Jan (2018), 'Rättsdogmatisk metod' i: Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Upplaga 2, Lund: Studentlitteratur, s. 21–46.

Leijonhufvud, Madeleine (2008), *Samtyckesutredningen: lagskydd för den sexuella integriteten*. Stockholm: Thomson.

Lernestedt, Claes (2003), *Kriminalisering: problem och principer*. Diss. Stockholm : Univ., 2003.

Mackenzie, Robin & Watts, John (2013), 'Sexual health, neurodiversity and capacity to consent to sex', *Tizard Learning Disability Review*, 18(2), pp. 88–98.

Nyström, Birgitta & Zanderin, Lars (2022), *Rätt och rättssystem: en introduktion för professionsutbildningar*. 3:e upplagan Stockholm: Liber.

O'Callaghan, Ali C. & Murphy, Glynis H. (2007), 'Sexual relationships in adults with intellectual disabilities: understanding the law', *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(3), pp. 197–206.

Onstot, Andrea (2019), 'Capacity to Consent: Policies and Practices that Limit Sexual Consent for People with Intellectual/Developmental Disabilities', *Sexuality & Disability*, 37(4), pp. 633–644.

Reed, Elizabeth J. (1997), 'Criminal Law and the Capacity of Mentally Retarded Persons to Consent to Sexual Activity', *Virginia Law Review*, 83(4), pp. 799–827.

Series, Lucy & Nilsson, Anna (2018), 'Article 12 - Equal Recognition before the Law', I: Bantekas, Ilias, Stein, Michael Ashley and Anastasiou, Dimitris (red), *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, a commentary*. First edition. Oxford University Press (Oxford commentaries on international law).

Svae, Gøril Brevik, Blixt, Line & Søndena, Erik (2022), 'Personal and sexual boundaries: the experiences of people with intellectual disabilities', *BMC Public Health*, 22(1), pp. 1–10.

Svensson, Lupita (2022), *Rättsfallsanalys för icke-jurister: analys, metod, beslut*. Andra upplagan Stockholm: Norstedts juridik.

Trolle Önnersfors, Elsa & Wenander, Henrik (2022), *Att skriva rätt: goda råd för att skriva uppsats i juridik*. (Tredje upplagan). Stockholm: Norstedts juridik.

Zila, Josef (1990), 'Om rättssäkerhet', *SvjT* 1990 s. 284- 305.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1967 s. 380.

NJA 1988 s. 279.

NJA 2004 s. 176.

NJA 2004 s. 231.

NJA 2016 s. 763.

NJA 2019 s. 668.

Hovrätterna

Hovrätten för nedre Norrland, RH 2006:53.

Svea hovrätt, RH 2008:84.

Rättsfall i rättsfallsstudien

Hovrätterna

Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2021-12-23 i mål B1602-21.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, dom 2022-09-26 i mål B2686-21.

Hovrätten för västra Sverige, dom 2019-09-24 i mål B2179-19.

Hovrätten för västra Sverige, dom 2020-04-08 i mål B4523-19.

Hovrätten för västra Sverige, dom 2022-02-25 i mål B1301-22.

Göta hovrätt, dom 2022-04-14 i mål B2614-21.

Svea hovrätt, dom 2020-02-07 i mål B13689-19.

Svea hovrätt, dom 2021-06-04 i mål B3979-21.

Svea hovrätt, dom 2021-11-16 i mål B10774-21.

Svea hovrätt, dom 2021-11-23 i mål B5232-21.

Svea hovrätt, dom 2022-02-15 i mål B15389-21.

Hovrätten för nedre Norrland, dom 2019-05-29 i mål B560-19.

Hovrätten för nedre Norrland, dom 2020-01-17 i mål B1622-19.

Tingsrätterna

Attunda tingsrätt, dom 2018-11-30 i mål B7997-18.

Umeå tingsrätt, dom 2019-11-26 i mål B1839-19.

Umeå tingsrätt, dom 2020-11-23 i mål B2172-20.

Alingsås tingsrätt, dom 2020-12-08 i mål B2004-19.

Attunda tingsrätt, dom 2021-01-14 i mål B11583-20.

Norrköpings tingsrätt, dom 2021-02-18 i mål B2874-19.

Uppsala tingsrätt, dom 2022-06-01 i mål B7432-21.

Helsingborgs tingsrätt, dom 2022-09-12 i mål B5170-21.

Linköpings tingsrätt, dom 2022-12-19 i mål B3239-20.

Luleå tingsrätt, dom 2022-12-22 i mål B3090-21.

“Jag tror viljan finns, men jag tror inte att förutsättningarna alltid finns”

- En kvalitativ undersökning om socialtjänstens och tandvårdens samverkan gällande våldsutsatta barn

Andreea Corbei & Serife Erdal

Handledare: Niklas Hill
Södertörn högskola | Institution för samhällsvetenskaper
Socionomprogrammet med storstadsprofil
Kandidatuppsats 15 hp
Vårtermin 2023

Abstrakt

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Denna studie undersökte samarbetet mellan tandvård och socialtjänst i att identifiera barn som utsatts för våld. Syftet med studien var att identifiera hinder, utmaningar och möjligheter för förbättringar i samarbetet. Semistrukturerade intervjuer genomfördes med fyra tandvårdspersonal, två socialtjänstarbetare och en universitetsadjunkt som även är tandläkare med specialistutbildning. Resultatet visade fyra huvudteman: *utbildning, hinder och utmaningar, dokumentation* och *samarbete*. Respondenterna betonade vikten av utbildning om våld och samarbete mellan professionella grupper för att förbättra samarbetet mellan tandvård och socialtjänst. De hinder som identifierades var brist på riktlinjer för tandvårdspersonal att rapportera oro för ett barn och undviker skyldigheten att rapportera. Dessutom ansågs detaljerade journalanteckningar inom tandvården vara avgörande för socialtjänsten för att få ett helhetsperspektiv för barn som utsatts för våld. Samarbetet betraktades som avgörande för att få en övergripande bild av situationen och tillhandahålla adekvat vård. Dessa resultat kan användas för att utveckla och förbättra samarbetet mellan tandvård och socialtjänst i att identifiera våld mot barn.

Nyckelord: tandvårdens roll, våld mot barn, barnmisshandel, munhälsa, samverkan mellan socialtjänst och tandvård, tandhälsa, socialtjänstens samverkan med tandvården, våld i nära relationer och socialtjänsten och tandvård och sexuella övergrepp.

Antal ord:

Abstract

Titel: "I think the will is there, but I don't think the conditions are always there"

- A qualitative investigation on the collaboration of social services and dental care regarding abused children

This study examined the collaboration between dental care and social services in identifying children exposed to violence. The purpose of the study was to identify obstacles, challenges, and opportunities for improvement in cooperation. Semi-structured interviews were conducted with four dental care professionals, two social service workers, and one university lecturer. The results showed four main themes: education, barriers and challenges, documentation, and collaboration. Respondents emphasized the importance of education on violence and cooperation between professional groups to improve collaboration between dental care and social services. The obstacles identified included the lack of guidelines for dental professionals on reporting concerns about a child and the absence of exemptions from the obligation to report. Additionally, detailed journal entries in dental care were deemed essential to investigating the overall situation of children exposed to violence. Collaboration was considered crucial to obtaining an overall picture of the situation and providing adequate care. These findings can be used to develop and enhance collaboration between dental care and social services in identifying abused children.

Keywords: role of dental care, child abuse, child maltreatment, oral health, collaboration between social services and dental care, dental health, social services collaboration with dental care, domestic violence children and social services, dental care sexual abuse, and collaboration between social services and dental care.

Word count:

Förord

“Det verkar alltid omöjligt, tills det är gjort”

- *Nelson Mandela*

Det är med stor glädje och en känsla av stolthet som vi presenterar denna C-uppsats. Det har varit en utmanande men spännande resa från början till slut. Vi har känt allt från nervositet till glädje och skratt under arbetets gång.

Vi som författare har arbetat tillsammans och bidragit med våra individuella styrkor och erfarenheter för att skapa denna uppsats. Vi har lärt oss mycket under processen och vill tacka alla fantastiska människor vi mött som inspirerat oss i vårt arbete.

Vi vill rikta ett stort tack till de informanter som deltagit i studien och bidragit med värdefull information. Utan ert stöd och engagemang hade detta arbete inte varit möjligt.

Vi vill också ta tillfället i akt och tacka varandra för ett fantastiskt samarbete. Det har varit en ära att arbeta tillsammans och vi är tacksamma för allt stöd vi har gett varandra under den här tiden.

Slutligen vill vi tacka vår handledare, som har varit tillgänglig, kunnig och stöttande genom hela processen. Niklas Hill, utan dig hade denna uppsats inte varit möjlig. Vi är tacksamma för all din hjälp och stöd.

Andreea Corbei & Serife Erdal

Juni 2023, Stockholm

1.INLEDNING	84
2.BAKGRUND	87
2.1 Samverkan.....	90
2.2 Syfte och frågeställningar	91
3.TIDIGARE FORSKNING.....	92
3.1 Forskningsfältet.....	92
3.2 Sammanfattning av forskningsfältet	97
4.TEORETISKA PERSPEKTIV	99
4.1 Organisationsteorin	99
4.2 Samverkansteori.....	101
5.METOD	103
5.1 Studiens kvalitativa ansats	103
5.2 Förförståelse.....	104
5.3 Sökprocess.....	104
5.4 Urval.....	105
5.5 Om intervjuerna	106
5.6 Om bearbetning och analys av intervjuerna.....	107
5.8 Metodreflektioner.....	107
6.RESULTAT	110
6.2 Hinder och utmaningar inom tandvården.....	112
6.2.1 Hinder och utmaningar inom socialtjänsten.....	117
6.3 Dokumentation.....	118
6.4 Samverkan.....	120
6.5 Sammanfattning av resultat.....	123
7.ANALYS.....	125
8.DISKUSSION.....	130
8.1 Metoddiskussion	133
8.2 Framtida forskning.....	135
9.AVSLUTANDE ORD.....	136
10.REFERENSLISTA.....	137
11.BILAGOR	142
Bilaga 1. Informations- och samtyckesblankett.....	142
Bilaga 2. Intervjuguider	144
Intervjuguide 1. Tandvårdspersonal	144
Intervjuguide 2. Socialtjänstpersonal.....	146
Intervjuguide 3. Universitetsadjunkt	147

1. INLEDNING

Tandvården ses idag som en viktig aktör för att identifiera och upptäcka människor som fallit offer för våld (Jinghede, 2022, s. 27). Detta påvisas utifrån prevalensdata för våldsutsatta, där det kan antas att en betydande del av dessa som besöker tandvården lever under våld.

Tandvården har en unik inblick i patientens liv och deras familjer då familjerna oftast träffar samma tandläkare regelbundet under flera års tid, vilket också innebär att man träffar patienterna under deras olika livsfaser. I Sverige erbjuds barn upp till sitt 23:e levnadsår gratis tandvård, och dessa följs upp regelbundet av tandvården. Genom dessa regelbundna möten utvecklas en vårdkontakt som inte bara kretsar kring patientens munhälsa och det rent odontologiska (läran om sjukdomar och skador på tänderna), utan även andra aspekter i patientens liv på olika plan. När det gäller våld mot barn uppkommer de flesta fysiska symptom på misshandel i huvud- och halsregionen, inklusive munnen där tandläkare ofta opererar. I och med tandvårdens inblick hos patienter och att patienterna följs under hela sin barndom, ger detta tandvården en unik möjlighet att identifiera systematiskt våld i ett tidigt skede och kan därmed förebygga fortsatt utsatthet (ibid, s. 28).

Inom tandvården finns det en stor kunskapsbrist bland vårdpersonal om både diagnostik av våld samt bemötande av våldsoffer (Jinghede, 2022, s. 43). Det har även rapporterats att trots att barn eller unga uppvisat grova symptom och tecken på trauma mot huvudet och halsen, har tandvårdspersonal agerat minimalt eller inte agerat alls. Anmälningfrekvensen avseende oro för våld mot barn till socialtjänsten är lägst i jämförelse till andra yrkesgrupper som skola och förskola, och det har även rapporterats att tandvården sällan ställer frågor kring våldet trots oro för våld (ibid, s. 43). Tecken på våld är inte alltid fysiska skador, utan bristande omsorg och försummelse är också tecken på våld. Fysiska tecken på omsorgssvikt och försummelse kan handla om allt från icke årsanpassad klädsel, till svälttillstånd till följd av näringsbrist (Jinghede, 2022, s. 74; Socialstyrelsen, 2014, s. 34, 102). Även psykiska tecken och reaktioner hos våldsutsatta barn orsakas av våld, såsom posttraumatisk stress eller emotionella och beteendemässiga problem (Eriksson, 2022, s. 111; Jonhed, 2022, s. 139-140). Medicinsk och dental omsorgssvikt kan innefatta att barnet inte följer en medicinsk

behandling- eller plan, att vård inte uppsökes för barnet trots behov och även kariessjukdom. Att barnet inte får tillräckligt med sömn och lever i ett otryggt hem i samband med uteblivna tandvårdsbesök eller dental tillsyn är alla tecken på omsorgsbrist och försummelse (Jinghede, 2022, s. 74). Andra fysiska skador hos våldsutsatta barn är exempelvis blåmärken på ansiktet, halsen och munnen, brutna naglar och mönstrade skador efter slag med tillhygge (ibid, s. 77). En stor utmaning för tandvården är dock att kunna särskilja skador som uppkommit genom uppsåtligt våld med skador som uppkommit genom sjukdom, olycksfall eller dylikt (ibid, s. 102).

Inom tandvården ställer man frågor till patienter kring våld endast när det finns en indikation på att patienten är våldsutsatt (Jinghede, 2022, s. 174). Inom tandvården används en frågeformulär kallad anamnes, med syfte att samla in patientens sjukdomshistoria (ibid, s. 173-175). Att istället ställa frågan om våld som en del av anamnesen inom vården anses enligt Socialstyrelsen vara den mest effektiva strategin för att upptäcka våld hos patienter (ibid, s. 173). Nationellt centrum för kvinnofrid redogör för rutinfrågor om våld när personer som söker vård utsatts för våld i nära relationer. Eftersom många patienter inte spontant berättar om våld, är det viktigt för personalen att aktivt fråga och vara redo att hantera patientens svar (Nationellt centrum för kvinnofrid, 2022). Samtidigt finns det många patienter som inte berättar om våldet i samband med besök hos vården med anledningen att vårdinrättningen inte anses vara relevant för frågor som rör hemmiljö och familjeförhållanden.

För tandvården kan det upplevas som svårt och laddat att ställa frågor kring våld hos patienten, vilket indirekt också sänder signaler om att våldet är sanktionerat och accepterat. Att ställa sådana frågor kräver alltså kunskap och stöd, och en förutsättning för detta är att det finns tydliga handlingsplaner och rutindokument för hur dessa frågor ska ställas och hur man går tillväga efter att patienten har bekräftat våldet (Jinghede, 2022, s. 174). När ett barn bekräftar våld, och beroende på hur allvarligt våldet är, skrivs en anmälan till socialtjänsten vilket utgör socialtjänstens underlag för den fortsatta handläggningen. Är våldet så allvarligt att akuta åtgärder behöver tas direkt meddelas detta till socialtjänsten per telefon (ibid, s. 212). Tandvården har vid det läget ansvaret att hålla barnet avskilt från föräldern eller annan medföljande som kan misstänkas vara våldsutövande, och underrätta både polis och

socialtjänst. Socialtjänsten har därefter ansvaret att bedöma situationen, och vid akuta fall kan barnet omedelbart omhändertas som skydd eller placeras i ett skyddat boende (ibid, s. 212).

Alla inrättningar inom hälso- och sjukvården, inklusive tandvården, har skyldighet att föra journal över patienters hälsotillstånd och över den vård som patienten fått (Jinghede, 2022, s. 215), vilket även inkluderar all information som föranlett misstankar om våldsutsatthet hos barnet som exempelvis tecken eller utsagor av patienten själv. Även andra iakttagelser såsom beteendemönster mellan ett barn och dennes vårdnadshavare, synliga skador på barnet och dylikt - alltså objektiva och subjektiva tolkningar av patientens hälsotillstånd. Dessa noteringar ska skrivas utförligt då de kan komma att användas som underlag vid exempelvis utredningar på socialtjänsten (Jinghede, 2022, s. 216; Mattsson, 2017, s. 33). Trots detta rapporterar Socialstyrelsen att socialsekreterare saknar rapporter från barnvårdscentraler (BVC), förskolor men även tandvården om bristande omsorg och tecken på detta (Socialstyrelsen, 2022).

2. BAKGRUND

All verksamhet inom hälso- och sjukvård inklusive tandvården opererar utifrån lagstiftning och föreskrifter, exempel på sådana är tandvårdslagen (TvL, SFS 1985:125) och patientlagen (PL, SFS 2014:821). Målet med tandvård är en god munhälsa och tandvård för lika villkor för hela befolkningen. Vården ska ges lika oberoende av ålder, kön, social status eller etnisk bakgrund. Lagtexten i tandvårdslagen anger dock inte specifikt vilka krav som gäller i arbetet med våldsutsatta patienter (Jinghede, 2022, s. 30). Istället hänvisas det till andra lagrum och föreskrifter där det anges vårdgivarens ansvar mer explicit, där det även anges att vårdgivare bör ha kunskap kring våld, bemötande av våldsutsatta och att man ska främja rätt insatser i rätt tid (SOSFS 2014:4, s. 6-7). I föreskrifterna fastslås det även att vårdgivare är skyldiga att fastställa rutiner för att säkra och utveckla kvaliteten i arbetet med våldsutsatta barn samt fastställa rutiner för anmälningsskyldigheten vid misstanke om barn som blir våldsutsatta. Dessa rutiner ska bland annat innefatta hur man ställer frågan om våld och när man ska ställa den, samt hur man ska agera vid misstanke om våld. Idag finns det vårdplaner i varje region och lokala riktlinjer för arbete med människor som man vet är utsatta för våld i nära relationer. En förutsättning för detta är dock att dessa dokument är kända för de verksamma inom vården, att vårdpersonal vet hur och när dessa riktlinjer ska tillämpas samt att dokumenten uppdateras så de förblir relevanta och lagenliga (Jinghede, 2022, s. 31).

I kvinnofridspropositionen (1997:98/55, s. 44) betonas att hälso- och sjukvården har ansvar för människor som uppsöker vård och som även behöver andra former av stöd, ska hänvisas till rätt instanser som har kompetens och kunskap kring det aktuella behovet. En förutsättning för detta är samspelet med olika organ och verksamheter för att den i behov ska få rätt hjälp och stöd (Prop. 1997:98/55, s. 44; Jinghede, 2022, s. 32). När ett barn eller en vuxen med barn misstänks vara våldsutsatt finns det utförligt stadgat för vårdgivare hur de ska agera och gå tillväga:

8 kap.
----

8 § Om ett barn visar symtom eller tecken som väcker misstanke om att barnet har utsatts för eller bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot en närstående, ska vårdgivaren se till att hälso- och sjukvårdspersonalen

1. gör en anmälan till socialtjänsten enligt 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453),
2. ställer frågor till medföljande vuxen om orsaken till symtomen eller tecken,
3. frågar barnet i enrum om orsaken till symtomen eller tecknen när så är möjligt och med hänsyn tagen till barnets ålder och mognad samt vårdnadshavarens samtycke, om sådant behövs, och
4. beaktar vilka behov barnet kan ha av vård såväl fysiskt som psykiskt med anledning av våldet.

Åtgärderna enligt första stycket samt vilka symtom eller tecken som har observerats och som väckt misstanke om att barnet har utsatts för eller bevittnat våld ska dokumenteras i patientjournalen.

9 § Om en vuxen visar symtom eller tecken som väcker misstanke om att hon eller han har utsatts för våld eller andra övergrepp av en närstående, ska vårdgivaren se till att hälso- och sjukvårdspersonalen frågar den vuxne i enrum om orsaken till symtomen eller tecknen. Om misstanke kvarstår om våld eller andra övergrepp ska vårdgivaren se till att personalen

1. tar reda på om det finns barn i den vuxnes familj,
2. gör en anmälan till socialtjänsten enligt 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453), om det finns barn i familjen,
3. informerar om möjligheten till vård och omvårdnad från hälso- och sjukvården eller stöd och hjälp från socialtjänsten och frivilligorganisationer, och
4. beaktar vilka behov den vuxne kan ha av vård såväl fysiskt som psykiskt med anledning av våldet.

Åtgärderna enligt första stycket 1, 3 och 4 samt vilka symtom eller tecken som har observerats och som väckt misstanke om att den vuxne har utsatts för våld eller andra övergrepp ska dokumenteras i patientjournalen.

(SOSFS 2014:4, 8 kap. 8 - 9 §§)

I socialtjänstlagen (2001:453) 14 kap. 1 § anges det att yrkesverksamma som i sin verksamhet får kännedom om eller misstänker att ett barn mellan 0 och 18 år är våldsutsatt

eller bevittnat våld ska *genast* göra en anmälan till socialnämnden. I lagstiftningen anges inte specifikt när eller i vilka situationer en anmälan ska ske, utan det åligger den anmälningsskyldiga att själv bedöma när ett barn kan vara i behov av hjälp och stöd (Jinghede, 2022, s. 34). Principiellt gäller att oro eller misstanke om ett barn far illa räcker, men känsla av oro är subjektivt betingat. Det behöver alltså inte vara bekräftade uppgifter om våld eller övergrepp, och även andrahandsuppgifter utgör en grund för en orosanmälan (ibid, s. 34). Att göra en orosanmälan när oro föreligger är upp till varje vårdgivare och kan alltså inte remitteras bort eller överlåtas till någon annan.

Inom hälso- och sjukvård omfattas alla uppgifter av strikt sekretess som stadgas i offentlighets- och sekretesslagen (OSL 2009:400) samt patientsäkerhetslagen (PSL 2010:659). Grundprincipen kring sekretessen är att uppgifter om en person och dennes vård och hälsotillstånd inte får utlämnas om det inte med säkerhet står klart att uppgifterna kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående lider men. Under vissa förutsättningar medger lagstiftningen att sekretessen får brytas utifrån vissa sekretessbrytande regler genom att överlämna uppgifter till andra myndighetsorgan. Ett exempel på en sådan sekretessbrytande regel är när det föreligger misstanke om att ett barn far illa, vilket gör att vårdpersonal omfattas av anmälningsplikten enligt 14 kap. 1 § socialtjänstlagen och kan bryta sekretessen mellan myndigheter (Jinghede, 2022, s. 35). Regelverket kring sekretess och tystnadsplikt skiljer sig åt mellan offentlig driven vård och privat. Offentlighets- och sekretesslagen gäller endast den offentliga sektorn medan privata näringsidkare, samtidigt som privata näringsidkare följer reglerna kring sekretess och tystnadsplikt enligt patientsäkerhetslagen (PSL 2010:659). Enligt 6 kap. 12 § första stycket i patientsäkerhetslagen stadgas det att vårdpersonal inom privat verksamhet, inte obehörigen får röja uppgifter om en enskilds hälsotillstånd.

Barns rätt att skyddas från misshandel anges primärt i föräldrabalken (1949:381, 6 kap. 1 §), där det stadgas att barn inte får utsättas för "kroppslig bestraffning eller annan kränkande handling", det vill säga misshandel. I straffrättslig mening saknar däremot fenomenet barnmisshandel en enhetlig betydelse då det inte har ett eget lagrum. Misshandel mot barn regleras i samma lagrum som misshandel mot vuxna (Brottsbalken 1962:700, 3 kap. 5-6 §§). Andra former av våld mot barn omfattas i andra lagrum och straffrättsliga bestämmelser i

brottsbalken, men många handlingar som definieras vara barnmisshandel är inte kriminaliserade (Jinghede, 2022, s. 37). Om det å andra sidan gäller brott med barn involverat som omfattas i kapitel 3, 4 eller 6 i brottsbalken finns det inga hinder att bryta sekretessen enligt 10 kap. 21 § offentlighets- och sekretesslagen för hälso- och sjukvårdspersonal. Barn som bevittnat våld anses vara offer för brott och benämns som barnfridsbrott. Trots att detta är stadgat i socialtjänstlagen (2001:453) i ett antal år har barn inte haft äkta straffrättslig status som målsägande förrän sommaren 2021. Då inrättades barnfridsbrott i brottsbalken (4 kap. 3 §), som innebar att det är straffrättsligt att utsätta barn för bevittnande av vissa brott (Jinghede, 2022, s. 37).

2.1 Samverkan

Tandvårdspersonal och andra yrkesgrupper omfattas av anmälningsplikten och har därmed skyldighet att orosanmäla till socialtjänsten vid misstanke om att ett barn är våldsutsatt eller utsätts för försummelse och omsorgssvikt (Jinghede, 2022, s. 225). Trots anmälningsplikten enligt Socialtjänstlagen 14 kap. 1 § efterlevs denna inte fullt ut, och en möjlig anledning till detta är osäkerheten om när och hur en anmälan ska göras, samt vad som händer efter att en anmälan är gjord (ibid, s. 225). En stor farhåga bland yrkesverksamma är dock att en orosanmälan inte ska leda till en insats, och att man riskerar att splittra en familj. Samtidigt krävs det endast en misstanke eller oro för att kunna göra en orosanmälan till socialtjänsten (ibid, s. 227). Det innebär alltså att oron inte behöver vara bekräftad eller att det åligger tandvården att utreda oron.

Vidare finns det inte heller några egentliga formkrav på hur en anmälan ska göras, men vid många tandvårdsinrättningar finns det utformade blanketter kring hur en anmälan ska göras. Orosanmälningar kan göras via telefon som sedan kompletteras skriftligt, eller via andra tillvägagångssätt som exempelvis e-post, brev eller besök till den kommunala socialtjänsten. Vid akuta ärenden rekommenderas det att tandvården ringer direkt till socialtjänsten. Vid osäkerhet kring innehållet i orosanmälan kan den kommunala socialtjänsten kontaktas och rådfrågas. Den yrkesverksamma som gjort en orosanmälan har därefter en skyldighet att lämna de uppgifter till socialtjänsten som krävs för att socialtjänsten ska kunna utreda barnets behov av stöd och skydd (ibid, s. 226). För att alla verksamheter som på något sätt möter våldsutsatta ska hjälpa dessa på ett adekvat sätt, krävs det att dessa organisationer vet hur

man ska hantera och bemöta hotbilden, komplexiteten och motstridiga uppgifter från familjemedlemmar. Samverkan är således en grund för att förhindra och förebygga våld, samt skydda den våldsutsatta (Hällen & Sinisalo, 2018, s. 51-52).

2.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna studie är att undersöka samverkan mellan tandvården och socialtjänsten gällande våld mot barn, och hur denna samverkan kan utvecklas genom att identifiera eventuella brister utifrån tandvårdens och socialtjänstens perspektiv. Studiens frågeställningar lyder därför:

- *Hur ser samarbetet ut mellan tandvården och socialtjänsten gällande våld mot barn?*
- *Vilka åtgärder kan vidtas för att förbättra samarbetet mellan tandvården och socialtjänsten när det gäller att hantera oro kring våld mot barn?*

3. TIDIGARE FORSKNING

3.1 Forskningsfältet

I undersökningen “*Oral health in children investigated by Social services on suspicion of child abuse and neglect*” undersöktes munhälsan hos barn som utreds av socialtjänsten med oro för övergrepp och försummelse av barn med, syftet att undersöka hur våldsutsatta barns munhälsa påverkas av den våld de utsatts för (Kvist, Annerbäck & Dahllöf, 2018). Förutom att våldsutsatta barn hade högre prevalens av karies än kontrollgruppen, undersöktes även andra faktorer i samband med tandläkarbesök såsom fyllningar i permanenta tänder, uteblivna tandläkarbesök, föräldrarnas underlåtenhet att främja en god munhälsa hos barnen, benägenhet att följa behandlingsplaner och samarbete under behandlingen. Kvist (et. al., 2018, s. 520) belyser att uteblivna tandläkarbesök för våldsutsatta barn förknippas med barnens egenskaper men även föräldrafaktorer. Det motiveras att uteblivna besök för barn trots föräldrarnas kännedom betraktas som försummelse då tandvården är gratis för barn. Resultatet visar således på att dokumentationen hos tandvården behöver utvecklas när ett besök blir uteblivet. Vid uteblivna besök dokumenteras det endast att besöket blev uteblivet utan förklaring, istället för att dokumentera ifall det uteblivna besöket hade en rimlig förklaring såsom sjukdom, besök hos myndigheter eller dylikt. Att dokumentera ett uteblivet besök utan förklaring försvårar tandvårdens benägenhet att orosanmäla till socialtjänsten i framtiden. Detta då ett mönster gällande barnens frånvaro lättare noteras vid mer utförlig dokumentation, och barnet kartläggs därmed på ett mer tydligt sätt (ibid, s. 520).

Samtidigt visar en norsk forskning “*Experience with suspecting child maltreatment in the Norwegian public dental health services*” på att ju mer erfarenhet man har inom sin tandvårdspraktik, tandvårdspersonalens ålder, antal behandlade patienter, kommunens storlek påverkar i vilken grad och omfattning som tandvårdspersonal väljer att orosanmäla till socialtjänsten (Brattabø, Iversen, Åström & Bjørknes, 2016, s. 630-631). Precis som i Sverige, finns det en obligatorisk anmälningsplikt för alla inom hälso- och sjukvården att anmäla till socialtjänsten vid oro för att ett barn blir våldsutsatt. Brattabø (et. al) belyser

precis som Kvist (et. al) att det finns en utmaning för tandläkare att avgöra hur man ska reagera på ett misstänkt fall av misshandel (Brattabø et al., 2016, s. 631), och detta kräver mer utbildning för att öka kunskapen om barnmisshandel samt rapportering om barnmisshandel bland tandvårdspersonal. Resultatet visar på ett samband mellan utbildning om barnmisshandel som på det senaste decenniet blivit obligatoriskt i tandläkarutbildningar, och rapportering till socialtjänst; utbildningen har alltså resulterat i mer frekventa orosanmälningar till socialtjänst bland yngre tandvårdspersonal som fått utbildning i barnmisshandel och hur våld kan upptäckas i tandläkarstolen. Vidare belyser studien att anmälningsfrekvensen av tandläkare till socialtjänst påverkas av personliga, organisatoriska och externa faktorer men att orsakerna till detta är okänt (ibid, s. 631).

I studien *“Intervening in domestic violence: interprofessional collaboration among social and health care professionals and the police”* undersöktes interprofessionellt samarbete med socialtjänst, tandvårdspersonal samt polis med fokus på praxis om våld i hemmet. Resultatet visar på att ett mer framgångsrikt interprofessionellt samarbete kräver utbildning och omfattande kunskap om våld i hemmet som fenomen, och kunskap kring hur långt olika yrkesgruppers uppgifter och skyldigheter sträcker sig (Notko, Husso, Piippo, Fagerlund & Houtsonen, 2022, s. 21). Det finns en förvirring kring vem som skulle göra vad i olika faser av processen, och multiprofessionalism förstås som att man överskrider yrkesgränserna (ibid, s. 20). Det belyses att när de olika yrkesverksamma från olika organ känner till varandra har de ofta en gemensam syn om hur man ska gå vidare i processen. Denna medvetenhet om delad syfte och åtgärd som yrkesverksam, samt möjligheten till samråd mellan de tvärprofessionella ökar de professionellas handlingsförmågor (ibid, s. 20). Trots att samråd möjliggjorde en mer tydlig kommunikation och interaktion mellan olika organ, ledde inte detta till en förändring med grund av otillräcklig kunskap om processens olika stadier vid ingripande av våld samt otillräcklig kunskap kring de andra professionellas ansvar. Utöver detta visade studiens resultat på att organisatoriska faktorer på strukturnivå viktiga gällande interprofessionellt samarbete. Utbudet av tjänster i olika regioner är en utmaning för likvärdiga tjänster på nationell nivå, som också skapar skillnader i samarbetsmöjligheter mellan de olika professionerna (ibid, s. 21). Avsaknaden av tydliga förfaranden och praxis orsakar instabilitet och diskontinuitet.

Ytterligare internationella studier har visat på att tandläkares kunskap kring barnmisshandel bör tillgodoses, samt att det råder otillräcklig kunskap kring vem och hur man ska rapportera våldsutsatta barn till myndigheter (Özgür, Ballikaya, Güngör, & Atac, 2020, s. 147). Det grundas i att det inte finns några riktlinjer eller styrdokument på arbetsplatsen som förtydligar hur man går tillväga, och att tandläkare inte känner till sitt ansvar att rapportera barn som far illa (Özgür, Ballikaya, Güngör, & Atac, 2020, s. 148; Han, Lees, Morse & Koziol-McLain, 2022, s. 4). Ytterligare visar resultaten från diverse undersökningar att majoriteten av tandläkare inte har kunskap och utbildning kring barnmisshandel, samt hur våld grundas i kulturella-, ekonomiska och sociala faktorer då socioekonomiskt utsatta familjer har större benägenhet till våldsutövning (Özgür, Ballikaya, Güngör, & Atac, 2020, s. 148; Han, Lees, Morse & Koziol-McLain, 2022, s. 6). Rädslan för falsk rapportering av barn man misstänker är våldsutsatta är även ett stort hinder för tandvårdspersonal att anmäla (Han, Lees, Morse & Koziol-McLain, 2022, s. 4). Dessutom rapporteras det att det finns en dålig förståelse för lagar som hälso- och sjukvårdspersonal ska följa (ibid, s. 6).

Ytterligare en studie *“Improving Clinical Practice: What Dentists Need to Know about the Association between Dental Fear and a History of Sexual Violence Victimization”* visar på glappen i kunskapen kring våldsutsatta i samband med tandläkarbesök och hur tandläkare ska förbättra sin praktik vid möten med våldsutsatta (Larijani & Guggisberg, 2015, s. 10). Sexuellt våldsutsatta patienter exempelvis har svårt med att utveckla en förtroendefull relation till sina tandläkare, vilket ger mer ansvar hos vårdgivaren att lära sig att identifiera sådana patienter utifrån deras kroppsspråk. Sexuellt våldsutsatta patienter påvisar ofta icke-verbala tecken som rädsla och ångest, inklusive spändhet, kväljningar vid undersökningar och att patienten rycker till vid beröring under behandling (ibid, s. 10). Vid tandvårdsbesök känner sig de våldsutsatta patienterna hjälplösa och inte i kontroll, vilket kan orsaka risk för tillbakablickar av våldet de utsatts för och även tandläkarens kön kan utlösa triggers hos den våldsutsatta (ibid, s. 8).

Ytterligare studier *“Adverse childhood experiences and oral health outcomes in u.S. children and adolescents: A survey of children's health”* belyser hur barnets munhälsa påverkas negativt av barnets olika livserfarenheter såsom våld och olika former av trauman (Simon, Cage & Akinkugbe, 2021, s. 8). Våld och försummelse av barn kan leda till blödande

tandkött som en följd av otillräcklig uppmärksamhet av barnet själv eller av föräldrarna gällande yngre barn. Dålig munhälsa hos barn kan indikera på att barnet lever under kronisk stress på grund av den försummelse barnet utsätts för (ibid, s. 8). Strukturella och socioekonomiska faktorer som fattigdom och ekonomiska svårigheter kan dock även påverka barnets munhälsa därför att föräldrarna själva lever under stor stress så att de inte kan ge barn den omvårdnad för en god munhälsa som behövs konsekvent, vilket leder till omedveten försummelse av sitt barn. Även andra faktorer som ras, etnicitet och att tillhöra en etnisk minoritet har förknippats och påvisat samband med barn som har dålig munhälsa (ibid, s. 8). För tandvårdspersonal är det därför av vikt att känna till barnets bakgrund då det kan leda till en bättre förståelse för hur man kan utarbeta en plan för att förbättra patientens munhälsa. Forskningsresultatet belyser därför att tandvårdspersonal bör vara medvetna om de negativa konsekvenserna för munhälsa i samband med negativa upplevelser för barn och utbildas i detta. Vid förbättrad kunskap kring sambandet mellan negativa erfarenheter och munhälsa kan samverkan utvecklas mellan hälso- och sjukvårdspersonal med andra myndighetsorgan som exempelvis socialtjänsten. Att arbeta förebyggande mot negativa barndomsupplevelser för barn kan därför stärka negativa konsekvenser för munhälsan (ibid, 10).

Från tandvårdspersonalens perspektiv var de vanligaste anledningarna till ett misstänkt fall av barnmisshandel, barnens egna interaktion med föräldrarna i samband med besöken, otillräcklig munhygien eller allmän hygien samt kariessjukdom (Pawlis, Lindeman & Lemke, 2022, s. 5). Även denna studie av Pawlis, Lindeman och Lemke resulterade i otillräcklig kunskap hos tysk tandvårdspersonal när de möter barn som de misstänker är våldsutsatt, samt att majoriteten av tandvårdspersonalen inte visste hur de skulle gå tillväga för att rapportera oron trots de riktlinjer som fanns (ibid, s. 9). Trots att tandvårdspersonal fått misstankar om våld har de inte vidtagit åtgärder. Detta eftersom att tandvårdspersonal inte vet hur man identifierar våldet samt att de inte vet vilka kontakter med andra myndigheter eller dylikt som måste tas (ibid, s. 9).

Även Rønneberg (2020, s. 77) påvisar att tandvårdspersonal är återhållsamma vid oro för våldsutsatta barn då man är orolig för att fatta fel beslut som grundas i okunskap, och tandvårdspersonal önskar därför ha särskilda riktlinjer och ett visst rådgivande stöd i deras praxis då detta saknas. Denna brist på enhetliga riktlinjer betraktas som ett hinder för

tandvårdspersonal att rapportera misstankar om barnmisshandel till socialtjänsten (ibid, s. 78-79). Tandvårdspersonal efterfrågar även en rådgivande stödperson att diskutera med efter de bemött ett barn man misstänker är våldsutsatt (ibid, s. 79). Tandvårdspersonal understryker att det finns en diskretion i beslutet på huruvida man ska orosanmäla ett barn till socialtjänsten eller inte. Vidare beskrev Rønneberg att en stor majoritet av vårdpersonal någon gång fått en förfrågan från socialtjänsten om ett barns journal, vilket gör det möjligt för socialtjänsten att utreda barnets våldsutsatthet så grundligt som möjligt (ibid, s. 78). De vanligaste orsakerna till att tandvården orosområder ett barn är tandvårdsförsummelse och uteblivna tandvårdsbesök, och studier visar på att 86 procent av de barn som remitteras från tandvården till socialtjänsten har tidigare varit kända hos socialtjänsten. Detta resultat belyser att socialtjänsten och tandvården bör samarbeta i större utsträckning då barnens tandvårdshälsa är en indikator på det våldsutsatta barnets behov och barnets behov av stöd och uppföljning från socialtjänsten (ibid, s. 78).

Även Kvist (2016, s. 33) belyser att tandvårdspersonal är återhållsamma kring att orosanmäla barn som är misstänkta för att vara våldsutsatt. De främsta anledningarna till detta är att tandvårdspersonal hellre vill hjälpa och stötta än att orosanmäla, att de inte kan separera på oro för välbefinnande, misstanke om misshandel och bekräftad misshandel (ibid, s. 34), vilket resulterar i att tandläkare oftast orosområder våldsutsatta barn när de har kunnat bekräfta misshandeln, samt att det brister i kollegialt stöd som leder till att rapportering till socialtjänsten misslyckas (ibid, s. 35). Ytterligare påvisade Kvist (2016) att barn som har utretts av socialtjänsten på grund av misstänkt barnmisshandel och för vilka man hade begärt tandjournaler hade större sannolikhet av att ha haft tandsjukdomar, varit i behov av specialiserad tandvård samt ha en historia av uteblivna tandläkarbesök på grund av dåligt föräldrastöd när det gäller munhälsobehov (ibid, s. 44). När barn inte närvarade på sina tandläkarbesök betecknades det som "kom inte", vilket också stämmer överens med sociala faktorer som påverkar ett uteblivet besök som exempelvis tandvårdsrädsla och tandsjukdomar. Att beteckna uteblivna besök med "kom inte" eller "närvarade inte" skapas ett bättre underlag för att orosanmäla ett barn i framtiden då det kartlägger ett mönster (ibid, s. 44-45).

Vidare skriver Kvist (2016, s. 46) att tandläkare är välutbildade om sitt lagstadgade ansvar att orosanmäla misstanke om våld mot barn till socialtjänsten, samt att de främsta anledningarna till orosanmälan är omfattande behandlingsbehov och uteblivna tandläkarbesök. Det finns alltså ingen samstämmighet kring när tandvårdsbehov och undvikande av tandvård anses som försummelse vilket sedan ska anmälas. När barn inte närvarade på sina tandläkarbesök och hade föräldrar som försummade sina barn genom underlåtande av tandvård, kopplas detta till sociala problem oavsett om tidigare kontakt med socialtjänsten skett eller inte. Dålig munhälsa i barndomen är alltså förenat med sociala problem och socioekonomisk status bland annat (Kvist, 2016, s. 46-47; Findley & Weiner, 2020, s. 2). Eftersom att dålig munhälsa och sociala faktorer korsar finns det potential för större samverkan mellan tandvård och socialtjänst; socialtjänst kan exempelvis remittera klienter till tandvård när behovet finns (Findley & Weiner, 2020, s. 4). När socialtjänst möter våldsutsatta barn med omfattande tandsjukdomar och karies är det väsentligt att socialarbetare själv bedömer situationen och remitterar barnen vidare till tandvård. Tandvårdslöshet hos barn är en avsiktlig underlåtenhet från vårdnadshavarens sida, men en del försummelse kan dock förklaras utifrån föräldrarnas bristande kunskaper om munhälsovård, bristande förtroende för hälso- och sjukvårdssystemet och brist på transport (ibid, s. 5). Socialtjänst kan i sådana situationer samverka med tandvården för att hjälpa barn få tillgång till nödvändig tandvård, genom exempelvis workshops och utbildningsmoduler i samarbete med tandläkare. Genom att arbeta tvärvetenskapligt kan socialarbetares medvetenhet om olika hälsoproblem öka vilket ökar möjligheten till att främja tandvård för klienter och hänvisa dem rätt (ibid, s. 7).

3.2 Sammanfattning av forskningsfältet

Sammantaget uppmärksammas majoriteten av presenterad forskning att det finns brister när det kommer till samverkan mellan socialtjänst och tandvård, och att dessa brister grundas i okunskap hos tandvården kring när och hur man ska orosanmäla. Detta, på grund av avsaknad av enhetliga riktlinjer och svårigheter hos tandläkare att reagera på ett misstänkt fall av misshandel. Även personliga, organisatoriska och externa faktorer påverkar sannolikheten för tandvården att orosanmäla, samt rädslan för falsk rapportering av misstänkt våld mot barn. Det finns även forskning som påvisar dålig förståelse för lagar som hälso- och sjukvårdspersonal ska följa. Det råder även bristande kunskap kring hur långt olika

yrkesgruppers uppgifter och ansvar sträcker sig på grund av avsaknaden av tydliga förfaranden och praxis, som i sin tur orsakar instabilitet och diskontinuitet.

Vår uppsats bidrar till forskningsfältet genom att undersöka och identifiera faktorer som hindrar tandvården från att upptäcka och rapportera misstänkt våld mot barn samt genom att föreslå möjliga åtgärder för att förbättra samarbetet mellan socialtjänst och tandvård. Detta kan leda till utveckling av nya strategier för att förbättra samarbetet mellan socialtjänsten och tandvård och därigenom förbättra möjligheterna att upptäcka och rapportera misstänkta fall där barn utsätts för våld. Uppsatsen bidrar även med en ökad medvetenhet om problemet kring samverkan mellan socialtjänst och tandvården samt bristande kunskap om hur man skall orosanmäla och följa lagar som hälso-och sjukvårdspersonal.

4. TEORETISKA PERSPEKTIV

I följande kapitel presenteras de teorier som har valts som grund för forskningsarbetet.

Först presenteras organisationsteorin och dess betydelse för att förstå hur organisationer fungerar. Därefter presenteras samverkansteorin som är viktig för att förstå hur olika aktörer inom organisationer samarbetar. Teorierna belyser således olika aspekter av hur en samverkan kan se ut, och vilka faktorer som påverkar en sådan samverkan. En kombination av dessa teorier ger en mer nyanserad helhetsbild av samverkan mellan tandvården och socialtjänsten.

4.1 Organisationsteorin

Organisationsteorin är ett omfattande område som fokuserar på att förstå organisationens struktur, funktion och beteenden. Genom att studera organisationer kan man få insikt i hur dessa fungerar och hur man kan förbättra deras effektivitet och produktivitet. Organisationer är en viktig del av samhället och finns i olika sektorer, såsom offentlig sektor med myndigheter, privat sektor med bolag samt ideell sektor med fackföreningar eller ideella verksamheter som kallas intresseorganisationer. De kan vara små eller stora, enkla eller komplexa och de kan ha olika mål och syften (Lindkvist, Bakka & Fivelsdal, 2015, s. 16). Enligt Lindkvist et al. (2015) kännetecknas organisationer av en arbetsstruktur och en administrativ apparat som strävar efter att säkerställa samordning, kontinuitet och måluppfyllelse genom olika etiska principer och avtal. Organisationsteorin syftar till att vara generell och att generera kunskap om organisationer som är tillämpliga och användbara i allmänhet (Lindkvist et al., 2015, s. 23).

Forskare inom organisationsteori studerar hur organisationer fungerar, vad som påverkar deras effektivitet och hur de kan förbättras. De undersöker också hur organisationer kan anpassa sig till förändringar i omvärlden, såsom teknologiska framsteg, förändrade marknadsförhållanden och sociala förändringar (Strannegård & Eriksson-Zetterquist, 2013, s. 23). En utmaning inom organisationsteori är att formulera entydiga mål eftersom människor inom organisationen oftast har olika mål, vilket kan leda till målkonflikter. Organisationer

konstrueras av personer eller grupper med ett syfte till att uppnå vissa mål och används sedan av olika aktörer för att gemensamt planera att uppnå dessa. Det är därför viktigt att organisationer har tydliga mål och visioner för att säkerställa att alla medlemmar strävar åt samma håll (Stranegård & Eriksson-Zetterquist, 2013, s. 30).

Inom organisationsteorin finns det tre olika analysnivåer inom organisationsteorin för att analysera organisatoriska fenomen: *individnivå*, *organisationsnivå* samt *interorganisatoriska nivå* (Flaa, Fløistad, Hofoss, Holmer-Hoven, Kjeldstadli, Medhus, O'Gorman & Rønning, 1998, s. 15). Utifrån individnivån är enskilda aktörer i en organisation i fokus, där aktörernas egenskaper, attityder och relationerna mellan dem påverkar en organisation, samt hur organisationen påverkar de enskilda aktörerna. Analyser på organisatorisk nivå intresserar sig på hur organisationer är uppbyggda och de processer som äger rum inom organisationen (ibid, s. 15). Den interorganisatoriska nivån fokuserar på interaktioner och förhållandet mellan olika organisationer, hur olika organisationer påverkas av andra organisationer och i vilken mån som organisationen själv påverkar sin handlingsmiljö (ibid, s. 15; Repstad, 2016, s. 144, 175). En vanlig hypotes gällande organisationer är att organisationerna strävar efter att ha så mycket kontroll som möjligt över sitt arbete (Repstad, 2016, s. 169). Detta leder i sin tur att organisationer endast samarbetar utåt om organisationen gynnas av samarbetet och om organisationen är beroende av yttre resurstillförsel (ibid, s. 169).

För att redogöra hur organisationer förhåller sig till sin omgivning finns tre dimensioner som är viktiga utgångspunkter; graden av vänlighet, graden av stabilitet och graden av komplexitet (Flaa et al., 1998, s. 173). Graden av vänlighet fokuserar på organisationers attityder och föreställningar gentemot andra organisationer. Flaa et al. (1998, s. 173) beskriver att det centrala här blir hur många vänliga respektive ovänliga element som finns gällande olika organisationers interaktion med varandra. Ovänliga element innebär exempelvis när irritation uppstår då förväntningar på en organisation man interagerar med motsvaras. När det finns ovänliga element inom en organisation som man dessutom tvingas att interagera med, kan detta leda till negativa konsekvenser för organisationen i fråga. Graden av vänlighet påverkas även av graden av stabilitet, som uppmärksammar hur stabil den miljö är där organisationer interagerar (ibid, s. 174). Viktiga faktorer som påverkar stabiliteten inom en organisation är exempelvis förändringar i marknaden, politiska system

och teknologi. Om miljön är instabil främjar detta att beslut inom organisationen fattas utifrån en begränsad rationalitet på grund av bristande information och resurser (ibid, s. 174).

Förutsättningarna för en organisation att bygga upp formaliserade rutiner är en stabil miljö.

Vid hög grad av instabilitet och föränderlighet kan en stark formalisering inte uppnås. Den tredje dimensionen som beskrivs är graden av komplexitet. Komplexiteten i en organisatorisk miljö avgörs av huruvida miljön består av få homogena element eller många heterogena.

Organisationer som befinner sig i en komplex och heterogen miljö tenderar att ofta strukturera sin omgivning och delar upp organisationen i speciella enheter för att bevara interaktionen med andra enheter. En miljö som präglas av ovänlighet, instabilitet och komplexitet utgör därför den mest osäkra miljön (ibid, s. 174). Att kartlägga organisationers miljö utifrån dessa aspekter leder således till identifiering av förhållanden som bidrar till en osäkerhet i beslutsprocessen och för att uppnå formaliserade strategier när organisationer interagerar med andra samhällsaktörer.

4.2 Samverkansteori

Organisationsteorin beskriver hur organisationer samarbetar med varandra, samtidigt som samverkansteorin ger en mer omfattande beskrivning som inkluderar hur samarbetet verkar inom en organisation. Båda teorierna behandlar samma organisationella processer mellan och inom en organisation, men de presenteras utifrån olika teoretiska perspektiv.

När arbetssysslor blir mer komplexa, behöver uppgifterna samordnas för att nå gemensamma mål (Eriksson-Zetterquist, Kalling & Styhre, 2005, s. 11). Inom människobehandlande organisationer krävs samverkan ofta för att tillgodose brukarnas behov för att uppnå ett helhetsperspektiv (Lindberg, 2011, s. 8). Dock, leder samverkansprojekt som involverar flera aktörer ofta till samarbetsproblem på grund av skilda intressen, organisationskulturer och individer med olika synsätt. Detta innebär en omstruktureringsprocess i organisationen (Lindberg, 2011, s. 59). Repstad (2005) påpekar att flera organisationsteorier visar på att varje organisation vill uppehålla styrningen över det egna arbetet och att samarbetet endast sker om det är obligatoriskt från ledarskiktet eller om det innebär personliga fördelar (Repstad, 2005, s. 169).

Samverkansteorin utgår från människors beteendemönster och individuella handlingar. Hur individer handlar och identifierar sin egen och andras roller styr hur samverkansprocessen ser ut. Lindberg (2011) lyfter fram fyra faktorer som påverkar samverkan: den inledande faktorn som lyfts är betydelsen av den bredare kontext eller omgivningen som samverkan sker inom. Det innebär att det är viktigt att ta hänsyn till de externa faktorerna som påverkar samverkan, till exempel politisk styrning eller maktförhållanden. Den andra faktorn som lyfts fram handlar om hur samverkan är utformad och vilka faktorer som påverkar motivationen för samverkan och förväntningarna på dess resultat. Denna samverkan grundar sig på två olika element: intressegemenskap eller intressekonflikt. Aktörerna i samverkan kan ha en gemensam vision eller mål som de vill uppnå tillsammans vilket innebär att de har intressegemenskap. Å andra sidan kan de också ha olika intressen eller mål som skapar konflikt, därmed en intressekonflikt. Den tredje faktorn som framhävs handlar om själva processen för att bestämma och utforma de aktiviteter som skall genomföras i samverkan. Processen innefattar vanligtvis problemformulering, analys av lösningar och genomföranden. Dessa steg följer traditionell besluts- och förändringsteori och beskriver en linjär och rationell process där aktörerna först planerar och sedan agerar. Den fjärde och sista faktorn som benämns är betydelsen av att ha en individ som tar på sig rollen som sammankallande och håller ihop samverkansprocessen (Lindberg, 2011, s. 56-57).

För att samverkan mellan organisationer skall fungera förutsätts det att de som deltar både har en vilja och en förmåga att se problem även för andras perspektiv. Förtroende är också en viktig faktor för att samverkan skall fungera, vilket kan ta tid att bygga upp och begränsa antalet aktörer i samverkan. Samverkan behöver utformas utifrån dessa faktorer för att nå framgång och resultat (Lindberg, 2011, s. 58-59).

5. METOD

5.1 Studiens kvalitativa ansats

Baserat på denna studies syfte och forskningsfrågor, ansågs en kvalitativ ansats vara mest gynnsam. Semistrukturerade intervjuer som forskningsmetod fokuserar på tolkning av information och intresserar sig för helheter, livsformer samt betonar betydelsen av ord. Data som samlas in kan ge information om intervjupersonernas känslor, attityder och värderingar (Fejes & Thornberg, 2019, s. 35-36). Eftersom denna forskning syftar till att undersöka samverkan mellan tandvården och socialtjänsten gällande våld mot barn, med särskilt fokus på att identifiera de utmaningar och hinder som kan försvåra ett effektivt samarbete, ansågs en kvalitativ ansats vara det mest lämpliga sättet för att få en förståelse för intervjupersonernas personliga åsikter och beskrivningar av problemet.

Vid kvalitativ forskning används ofta en induktiv metod, där teorin utvecklas utifrån analysen av empirisk data som samlats in (Bryman, 2011, s. 829). Forskningen som presenteras använder en induktiv ansats genom att låta den insamlade materialet generera teoretiska begrepp, istället för att på ett deduktivt sätt testa en hypotes och låta teorin styra forskningsprocessen (Fejes & Thornberg, 2019, s. 24). I början av studien saknades en klar uppfattning om ämnet där minimal förförståelse inte fanns, men genom insamling av empirisk data under studiens gång kunde en djupare förståelse för ämnet utvecklas. Denna process ledde till upptäckt av nya dilemman och frågor som var viktiga att utforska. Det praktiska arbetet spelade en viktig roll i att skaffa ny kunskap, vilket också påverkade utformningen av studiens uppläggning. För att samla data användes kvalitativa intervjuer som en forskningsmetod. Målet med denna metod är att få en förståelse för ämnet genom det intervjuades egna perspektiv (Fejes & Thornberg, 2019, s. 36). Genom att fokusera på aktörernas erfarenheter och tolkningar kring samverkan gällande våld mot barn, skapas således kunskap. Kvalitativa intervjuer är flexibla och anpassningsbara för att ge

informanterna utrymme att prata om vad de anser är viktigt och relevant (Bryman, 2011, s. 563-564).

5.2 Förförståelse

Att ha förförståelse kring det ämne som undersöks kan påverka arbetet gällande bland annat metodval och ämnesval. Förförståelsen grundar sig på forskarens bakgrund, intressen och erfarenheter. För att bibehålla transparens i arbetet bör förförståelse kring ämnet redogöras (Tjora, 2012, s. 17, 24). Gällande samverkan mellan tandvården och socialtjänsten fanns ingen förförståelse eller kunskap om ämnet sedan innan från någon av författarna. Vi var inte medvetna om att en samverkan mellan tandvården och socialtjänsten gällande våldsutsatta barn är relevant och väsentligt, då båda samhällsaktörer har olika fokus och olika uppdrag. Den enda form av samverkan som var känt hos oss var socialtjänstens samverkan med hälso- och sjukvård (exklusive tandvården), förskola- och skola samt polismyndigheten gällande våld mot barn. Innan frågeställningarna och syftet var formulerade läste vi på kring samverkan mellan tandvården och socialtjänsten, vilket således formade syftet och frågeställningarna.

5.3 Sökprocess

Sökprocessen inleddes med att läsa vetenskapliga texter som behandlar ämnet "våld i tandvård" och "samverkan" ur ett vidare perspektiv, för att skapa en uppfattning kring ämnet och hur kunskapsfältet såg ut. Detta gjordes genom sökningar via Stockholm stadsbibliotek egna sökmotor, Söderscholar samt Google Scholar. Därefter fortsatte sökningen genom att granska referenslistor från relevant forskning, vilket gjorde att mer relevant litteratur inom ämnet upptäcktes. Denna metod kallas referenssökning eller kedjesökning (Sundin, 2005, s. 132). Följaktligen genomfördes en mer systematisk och detaljerad sökning i olika databaser, såsom Söderscholar, Social services abstracts, Diva portal samt Sage publication - med olika sökord utifrån vårt tänkta ämne "tandvårdens roll att identifiera våld mot barn".

De svenska sökorden som användes var; "våld i tandvården", "barn försummelse", "barnmisshandel" "tandhälsovård", "munhälsa" & "samverkan mellan socialtjänst och

tandvård”. De svenska sökorden gav inte det förväntade resultatet, vilket därav ledde till sökningar på engelska; ”child maltreatment and dental health”, ”social services collaboration with dental care”, ”domestic violence children and social services”, ”dental care sexual abuse “social work”, ” collaboration between social services and dental care”. Sökorden kombinerades på olika sätt även med hjälp av de logiska operatorerna och, eller, OR och AND (Sundin, 2005, s. 134). Sökningarna genomfördes med olika kombinationer och olika begränsningar gällande språk, publiceringsår, samt att sökningarna endast skulle innehålla granskade ”Peer Reviewed” artiklar. Därefter valdes de artiklar som bäst överensstämde med denna studies urvalsgrupp och syfte, och studier som fokuserade på samverkan mellan olika samhällsaktörer och myndigheter. De artiklar som diskuterades i tidigare forskning är samtliga studier inom fältet.

5.4 Urval

I studien tillämpas ett målinriktat urval för att välja intervjupersoner som arbetar med målgruppen, med en avgränsning i flera kommuner inom Stockholms län. Målet var att välja ut intervjupersoner som arbetar med målgruppen och är relevanta för studiens forskningsfrågor och syfte. Enligt Bryman (2011) syftar målstyrt urval till att välja ut relevanta intervjupersoner för att besvara forskningsfrågorna i studien (Bryman, 2011, s. 498). För att hitta relevanta verksamheter inom kommunen genomfördes en kartläggning av socialtjänsten och tandvården med hjälp av egna kontakter inom dessa områden. Dessutom har Google-sökningar använts för att hitta kontaktinformation till en av intervjupersonerna. Ett första steg till kontakt med intervjupersonerna skedde via telefon samt via mail för att bestämma intervjutid och intervjuplats. Efter att en intervjutid och intervjuplats fastställts mailades det ut intervjufrågor (se bilaga 2, s. 00) och samtyckesblankett (se bilaga 1, s. 00) i förhand så att intervjupersonerna skulle få en chans att läsa igenom bilagorna. Urvalsgruppen består av intervjupersoner från både privat och offentlig tandvård samt alla med olika befattningar för att säkerställa en varierad grupp som är representativ för målgruppen. Denna studie består av fler representanter från privat regi än offentlig, vilket kan påverka att studiens resultat blir ensidigt och kan därmed inte presenteras med ett helhetsperspektiv. Urvalsgrupperna består även av intervjupersoner från flera olika kommuner vilket möjliggör en större variation. Intervjupersonerna valdes utifrån sin expertis inom socialtjänsten som

arbetar med barn-och familjeenheten 0-18, vilket är relevant för studien som syftar till att undersöka våld mot barn. De utvalda personerna inkluderar både en enhetschef och en socialsekreterare som arbetade som konsult. I resultatkapitlet kommer dessa intervjupersoner att benämnas utifrån deras professioner; tandläkare (TL), tandsköterska (TS1 & TS2), samt tandhygienist (TH). Från socialtjänsten står benämningarna för enhetschef (EC) och konsult som arbetar med våldsutsatta barn (K) samt en universitetsadjunkt som även är tandläkare med specialistutbildning kommer att benämnas som (UA). Avsnittet avslutas med en övergripande sammanfattning.

5.5 Om intervjuerna

Samtliga intervjuer genomfördes digitalt via Zoom, där endast en intervju genomfördes fysiskt på intervjupersonens arbetsplats. Valet att genomföra intervjuerna digitalt har gjorts av olika skäl, bland annat för att öka flexibiliteten då intervjupersonerna befunnit sig på olika geografiska platser. Genom att undvika att resa till diverse arbetsplatser sparades mycket tid, samt att digitala intervjuer förmodligen ökade komforten hos intervjupersonerna då de kunde delta i intervjun från en bekväm miljö. Detta möjliggör en mer avslappnad och bekväm intervju vilket ger bättre förutsättningar för mer öppenhjärtiga svar (Deakin & Wakefield, 2014, s. 609). Zoom har också valts som plattform för att genomföra intervjuerna på grund av dess enkla användning och möjlighet att se varandra. Intervjuerna har genomförts med hjälp av tre semistrukturerade frågeformulär som skickats ut i förväg till diverse intervjupersoner för att ge tid och möjlighet till att utveckla och fördjupa sina svar i förväg. I och med att semistrukturerade intervjuer med färdigställda frågeformulär användes, gav det möjligheten att frånga intervjuguiden och ställa följdfrågor. Detta gjorde samtidigt att diverse intervjupersoner ibland inte kunde besvara frågorna på grund av okunskap. Ytterligare ger det inte heller intervjupersonerna samma förutsättningar att besvara frågorna då följdfrågorna varierade mellan intervjuerna. Även huvudfrågorna varierade då olika professioner intervjuades; yrkesverksamma inom tandvård, socialtjänst samt en universitetsadjunkt som är tandläkare. Detta då frågor som ställdes till exempelvis tandvården, inte är relevanta att ställa socialtjänstpersonal utifrån studiens syfte och frågeställningar.

5.6 Om bearbetning och analys av intervjuerna

Efter att intervjuerna transkriberades påbörjades analysprocessen av materialet, där tematisk analysmetod användes. Tematisk analys gör det möjligt att undersöka teman i den insamlade empirin med kopplingar till studiens syfte, och vad intervjupersonerna säger är mer i fokus än själva kontexten (Bryman, 2018, s. 703; Riessman, 2010, s. 58-59). Med hjälp av tematisk analys kunde materialet sorteras, där viktiga uppgifter har uppfattats där bland annat meningsbärande enheter markerades. Detta genomfördes genom att först läsa igenom den insamlade empirin som transkriberats, som sedan kategoriserades till olika teman och dess samband med andra teman. Böhm (2004, s. 271 - 274) beskriver kodningsprocessen utifrån tre faser; öppen kodning, axial kodning samt selektiv kodning. I samband med den öppna kodningen bröts innehållet av empirin ned till vissa centrala begrepp såsom “kunskapsbrist”, “icke ansvarstagande”, och “utvecklingsområde”. Under den axiala kodningen omvandlades dessa centrala begrepp till kategorier för att uppnå tydligare överblick över empirin och för att kunna särskilda på de olika framträdande koncepten, samt att olika koncept sammankopplas under en gemensam kategori (ibid, s. 271). Under den selektiva kodningen tematiserades alla upptäckta begrepp och kategoriseringar till huvudteman. När koderna framtagits, granskades de flertalet gånger i syfte att fånga upp alla nyanser och viktiga uppgifter i materialet. De identifierade huvudteman är: *utbildning*, *hinder* och *utmaningar*, *dokumentation* och *samverkan*.

5.7 Etiska aspekter

Att genomföra fler intervjuer med tandvårdspersonal än med personal inom socialtjänsten kan anses vara en faktor som inte ger en rättvis bild av samverkan mellan diverse samhällsinrättningar. Orsaken till att flest intervjuer genomfördes med tandvårdspersonal var att det fanns ett behov av att samla tillförlitlig information om deras åsikter om samarbete, då tandvården besitter unik möjlighet och insikt i privatpersoners liv. Socialstyrelsen rapporterar om att de saknar rapporter om omsorgsbrist från aktörer, inklusive tandvården (Socialstyrelsen, 2022). I studien var det viktigt att ta hänsyn till hur verksamheterna såg på varandra och att studien inte fokuserar på att framställa någon aktör på ett negativt sätt, utan att framställa det på ett konstruktivt sätt. Ytterligare en etisk aspekt var relationen till intervjupersonerna, där tidigare kontakt utöver denna studie potentiellt kan leda till

partiskhet. Det var därför av extra vikt att uppmärksamma sin opartiskhet i samband med intervjuerna, och försöka undvika subjektivitet när frågor ställs och hur intresserad man som forskare är. Det fanns därför också en utmaning i att skilja på sin roll som forskare från intervjupersonernas attityder och åsikter. För att åtgärda eventuell partiskhet blev både socialtjänsten och tandvården tillfrågade samma frågor, och inga ledande uppföljningsfrågor ställdes under intervjuerna för att undvika en påverkan av resultatet. Intervjupersonerna gav samtycke till att delta i studien med förutsättning att de skulle behålla sin anonymitet gällande identitet och arbetsplats. En del intervjupersoner samtyckte till att avslöja sin profession för att ge studien högre auktoritet.

Vanligtvis är kvalitativ forskning påverkad av forskarens subjektivitet, och detta var känt att denna bias kunde påverka resultatet negativt genom att försvåra skapandet av en heltäckande bild av det studerade ämnet. Även om det är möjligt att subjektiva faktorer som personliga värderingar och åsikter kan ha påverkat resultatet i studien, finns ytterligare nackdelar. Förutfattade åsikter som kan uppstå under forskningsprocessen kan påverka valet av bland annat medverkande intervjupersoner, forskningsfrågor, metod och syfte för studien. Detta kan leda till att viktiga aspekter försummas och att det uppstår en omedvetenhet kring ämnet som studeras. Det är därför viktigt att undvika blindhet och se till att andra relevanta aspekter inte förbises. Under studiens gång var det också viktigt att uppmärksamma de forskningsetiska principerna som beskrivs i Vetenskapsrådet (2017, s. 40-42);

Sekretess

Den grundläggande principen gällande allmänna handlingar är att de är offentliga, och att uppgifter kan sekretessbeläggas om de faller under offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) (Vetenskapsrådet, 2017, s. 40). Denna studie har utgått från sekretess då samtliga intervjupersoner kan ha uttalat sig på om sina befintliga arbetsplatser, och för att främja ärlighet och öppenhet hos intervjupersonerna har sekretess därför erbjudits. Samtliga intervjupersoner gav samtycke innan intervjuerna och skickade sitt medgivande skriftligt via e-post.

Tystnadsplikt

Med sekretess medföljer tystnadsplikt, där tystnadsplikt gällande sekretessbelagda uppgifter ska hållas (Vetenskapsrådet, 2017, s. 40). För att upprätthålla intervjupersonernas

medverkande i studien är även tystnadsplikt en förutsättning, och intervjupersonernas identitet faller därmed också under tystnadsplikten. Detta skapar även förtroende från deltagarna och kan öka sannolikheten för deltagarna att delta i intervjuerna.

Anonymitet

Anonymisering av uppgifter kan innebära att namn eller personuppgifter tas bort, detta för att intervjupersonerna inte ska kunna identifieras eller hänföras till en bestämd individ (Vetenskapsrådet, 2017, s. 41). I denna studie har intervjupersonerna avidentifierats och har istället benämnts efter deras profession, och även deras arbetsplatser har anonymiserats. Detta för att hålla intervjupersonernas integritet anonymiserad, och så att uppgifterna de lämnat inte kan kopplas tillbaka till dem.

Integritet

Vetenskapsrådet betonar integritetens vikt och uppmanar till att ta åtgärder för att skydda intervjupersonernas personliga integritet och rätt till skydd mot intrång i deras privatliv. Det innebär att man bör vara försiktig med att avslöja deras identitet och skydda deras känsliga personuppgifter. Dessutom bör man minimera negativa effekter på intervjupersonernas fysiska, mentala och sociala välbefinnande (Vetenskapsrådet, 2017, s. 41). I denna studie har intervjupersonerna anonymiserats, och därmed har inga känsliga uppgifter eller information behandlats. Därför har ingen ställning till dessa aspekter tagits.

6. RESULTAT

I detta avsnitt presenteras resultatet av de semistrukturerade intervjuerna och de huvudteman som identifierats. Dessa kategorier består av “utbildning”, “hinder och utmaningar”, “dokumentation” och “samverkan”. Dessa teman identifierades som centrala kategorier utifrån den insamlade empirin. Perspektiv från både tandvården och socialtjänsten har presenterats för att ge en komplett bild på samverkan aktörerna emellan.

6.1 Utbildning

Under intervjun med TL berättade intervjupersonen att hon examinerades som tandläkare år 2018 och började jobba på Folktandvården i Örebro, men att hon sedan övergick till privata kliniker år 2021 i Stockholm. TL förklarade att den enda kursen hon gått var i samband med utbildningen, där man fick lära sig om vilken typ av våld som kan förekomma hos barn, och hur våldet kan identifieras.

“Vi får ju gå en kurs när vi studerade till tandläkare och då främst för vuxna. Alltså vilken typ av våld som kan förekomma för vuxna men också för barn och förekommer väldigt mycket våld, alltså mot barn också, så att för att kunna identifiera det så vi träffar ju väldigt mycket patienter och får en väldigt nära kontakt med vissa och på det sättet så kan man ju upptäcka vissa saker.” (Intervju med TL).

Detta innebär att utbildning inom våld mot barn har underlåtit inom utbildningsväsendet. TL fortsätter med att förklara att det dock är svårare att identifiera våld hos barn, då barn ofta ramlar och slår sig. Därför är det viktigt att vara extra uppmärksam på sår och blåmärken som kan finnas på en udda plats på kroppen. Armbågar, knän, ben och framsida smalben är vanligt att barn har sår, men att andra ställen på kroppen utöver dessa kan väcka varningssignaler. De flesta barn träffar sin tandläkare regelbundet och ger därför tandvården fler förutsättningar för att identifiera våld. Även psykiskt våld har diskuterats under utbildningen, vilket dock anses vara ett stort hinder för tandläkare att identifiera. TL menar att det fortfarande finns hålrum gällande kunskap kring just våld mot barn.

“Vissa patienter träffar vi ju väldigt ofta för att de måste komma tillbaka. Så att där gäller det ju att se om man liksom ser man att det här det är väldigt ofta som barnen har konstiga blåmärken. På ställen som man vanligtvis inte slår sig på. Då kan man ju ha lite extra uppsikt så där. [...]”. (Intervju med TL).

“Alltså till stor del fysisk. Sen har man ju pratat, man pratar ju väldigt mycket också om psykisk våld, men det är mycket svårare att identifiera det jättesvårt. Det är väl man kan väl se om det är alltså framför allt barn, så kan man ju se om det är liksom vissa sätt. Att kanske föräldrarna och barnen pratar med varandra om de är på rummet.” (Intervju med TL).

Vidare förklarar TL att det finns olika utbildningar för tandvårdspersonal via exempelvis tandläkarmässan och tandläkarförbundet som erbjuder kurser kring våld, men att intresset för att lära sig om våld som kan upptäckas i tandläkarstolen inte är så stort bland tandvårdspersonal. Att utbilda blivande tandläkare gällande våld och hur det kan upptäckas är relativt nytt inom utbildningsväsendet, vilket har gjort att äldre tandläkare kanske inte insett deras potential i att identifiera våld.

Även TS1 som jobbar på privat klinik medger att hon själv inte har genomgått kompletterande utbildningar efter examen gällande våld mot barn, och att utbildningar ges i större utsträckningar på de större klinikerna och på de kliniker som är inriktade på pedodonti (barntandvård). TS1 fortsätter samtidigt att förklara trots att hon inte genomgått en utbildning kring att identifiera våld, så kan tandvårdspersonal snabbt se hur barnens kroppsbeteende påverkas med föräldrarnas närvaro och hur föräldrar talar med sina barn, vilket kan ge tandvårdspersonalen en uppfattning kring barnets livssituation och eventuell försummelse.

“Det finns nog på de större klinikerna. För de har ju mycket utbildningar och hur man ska ha liksom om du jobbar kanske just inom pedodonti så du jobbar just med barn och hur du hanterar så tror jag absolut att de som jobbar mer med det här mer kött på bena idag och kurser som de... hur man ska tänka och hur man ska agera, så det tror jag absolut finns på de här större klinikerna.” (Intervju med TS1).

TS2 som jobbar som barnspecialisttandsköterska, och har erfarenhet av att arbeta med tandvårdsrädda barn och barn med diagnoser, uttalar att hon själv inte fått utbildning inom bemötande av våldsutsatta barn och att det finns en utmaning i att identifiera sår och blåmärken som tillkommit av våld eller sår som tillkommit av fall eller liknande. TS2 förklarar att tandvårdspersonal måste vara modigare på att faktiskt ställa frågor kring sådant som väcker misstankar om försummelse och/eller våld, detta för att undvika att orosanmäla barn som faktiskt inte alls är våldsutsatta.

Likt andra respondenter förklarar även TH att hon inte fått någon utbildning i hur hon ska identifiera våld och rapportera våld. TH förklarar att hon tog examen för drygt nio år sedan, och att utbildning kring våld och hur man identifierar våld inte gavs. TH berättar att hon pratat med kollegor som tagit examen ett tag efter att TH tagit examen, och att dessa kollegor i samband med utbildningen lärt sig hur man identifierar våld och hur man bemöter detta.

“Anledningen till att hon kan göra det för att hon fick ju det under sin utbildning, men varken jag eller min kvinnliga chef som jag pratade med, minns inte heller att de hade någonting sådant.” (Intervju med TH).

Universitetsadjunkten bekräftar vad TH förklarat kring utbildning, och att man får utbildning kring våld i nära relation i dagsläget men att det är en relativt ny inriktning i utbildningen. UA förklarar att tandvårdspersonalens kunskap kring våld har teoretiskt sätt utvecklats, men att många inom tandvården missar att se tecken på försummelse.

“Sen tror jag en sak som vi som vi kanske missar eller som jag tror vi missar. Det är ju inte fysiskt våld. För den kan jag tänka mig ändå att vi är det, så tror jag att vi kan identifiera det [fysiskt våld] ganska bra även om vi absolut missar. Men det jag tror vi kan missa är försummelse som orsakar olyckor, men som bristande säkerhet och bristande uppsikt i hemmet för då har dom ju absolut ramlat. Men är det rimligt att det barnet vid den åldern var ensam själv i rummet? Den typen av skador och trauman och som beror på försummelse tror jag behöver bli bättre och tänka tanken.” (Intervju med TH).

UA förklarar att man dels missar att identifiera försummelse på grund av den tidsbrist som tandvårdspersonal har i sitt arbete, men också för att tandvårdspersonal generellt inte vågar fråga om detta och bemöta det. Detta för att tandvårdspersonal generellt inte uppfattar att deras ansvar sträcker sig så långt.

6.2 Hinder och utmaningar inom tandvården

TL förklarar hur en del inom tandvården har svårt att bemöta en ung patient som man misstänker är våldsutsatt eller blir försummad i hemmet, och att tandvårdspersonal kan ha svårt att våga fråga patienten om dennes hemförhållanden.

“(…) sen så tror jag att man måste nog ändå förstå det här sociala. Eller liksom hur man möter en patient och sådär, alltså för att man ska kunna våga fråga. Jag tror inte alla har det där och då kan det bli nog att man kanske missar en del.” (Intervju med TL)

“Jag tror absolut att folk tvivlar på det där. Jag tror att folk är rädda.” (Intervju med TL)

TL håller med om att tandvården har en unik möjlighet att kunna identifiera våld hos barn, men menar att tandvårdens ansvar inte sträcker sig längre än att endast orosanmäla barn som man misstänker är våldsutsatt. TL menar därför att uppdaterad kunskap kring våld och försummelse är en förutsättning för detta. Dessutom känner tandvårdspersonalen inte till att en orosanmälan på ett barn inte nödvändigtvis behöver leda till en åtgärd från socialtjänstens håll, och att de glömmer bort att tandvårdspersonalen faktiskt har en plikt att orosanmäla misstankar om våld. Samtidigt förklarar TL att man avvaktar med att göra en orosanmälan upp till ett år i samband med uteblivna besök, även när det kan finnas misstanke.

“[...] som rutinerna som vi hade i Örebro det var till exempel att man skickade en kallelse för undersökning och kom de inte på den så ringde man och försökte boka en ny tid och så kommer de inte. Och sen, så skickar man ett papper där liksom “var vänlig och höra av dig för att det är dags att undersökning för ditt barn och vi har en plikt liksom att göra det”. Och då har de en tidsperiod på sig typ två månader och går det inte igenom så sätter man om ett år att man kallar och gör samma sak igen och kommer de inte då får de ett papper hem så här “Nu har inte du varit här på så länge, du skulle höra av dig då, du har inte gjort det. Gör du det inte nu då skickar vi en orosanmälan” och det är så på alla barn.” (Intervju med TL)

Till skillnad från offentlig tandvård som väntar över ett år med att orosanmäla misstänkt våld mot barn, förklarar TS2 att de tar uteblivna besök för barn på större allvar. TS2 som jobbar på privat klinik, förklarar att efter det första uteblivna besöket så kallas familjen via SMS eller telefonsamtal. Om familjen fortfarande inte dyker upp kontaktas de via brev med en ny bokad tid för undersökning. Vid ett tredje uteblivande skickas en varning till familjen via brev om att misstankar hos tandvården har väckts, och att tandvården kommer att skicka en orosanmälan om familjen inte hör av sig omgående.

Både TS1 och TS2 håller med om att det är en utmaning att ställa barn frågor kring våld när misstankarna växer, och att tandvårdspersonal inte alltid vågar orosanmäla. Detta kräver därför modig tandvårdspersonal som faktiskt har kunskap i hur man bemöter misstankarna och patienten själv. TS2 understryker vikten av att faktiskt ställa frågor kring sådant som kan väcka misstankar för att veta om barnet faktiskt behöver hjälp eller inte, då tandvårdspersonal kan missuppfatta situationer som inte är våldsrelaterade.

“Det var en tandläkare som tänkte göra en orosanmälan för att barnet kom in hela tiden, för den hade ramlat och slagit sig och hon började hinta familjen om att jag är så orolig. Men sen var det så fick hon en liten tankeställare för att när flickan skulle gå ut och vinkade hej då, och allt verkade jättebra så gick hon rakt in i dörrposten och då visar det sig att hon behövde ju glasögon. Det var den. Och därför så, så det är ju det som är

så bra att vi har ju så många besök hos oss så att man kan vara nästan som en jobbig liten detektiv och kolla vad det är, varför liksom?” (Intervju med TS2).

TS1 menar på att när det kommer till våldsutsatta barn ingår anmälningssplikten, men att detsamma inte gäller för vuxna patienter. När det gäller vuxna patienter som tandvårdspersonal misstänker är våldsutsatt, frågas det inte kring våldet på samma sätt som med barn, och det frågas inte heller om det finns minderåriga i hushållet som möjligen bevittnar våldet.

“Är man vuxen och kommer in till kliniken med sår så kan man ju fråga “aa men hur är det hemma, är allting bra, behöver du stöd” så kanske man lirkar in med en fråga som har med tandvård att göra som får patienten att öppna upp sig. Eftersom det är en vuxen så blir det lite konstigt, ska jag sitta och anmäla eventuellt och en eventuell partner. Jag tror att där är det svårare. Men med barn, då borde det inte vara så här, aa vi misstänker att någonting händer, men det kanske ska vara många skäl till varför det går så långt till socialtjänsten som att barnen inte har kommit på sina tandläkarbesök, varför, när de kommer hit så ser det ut som misstänkta - vi vet inte men då har ni [socialtjänsten] informationen iallafall om det skulle vara i behov.” (Intervju med TS1).

TS1 förklarar att till skillnad på offentliga mottagningar, så görs en orosanmälan på privata kliniker efter en konsultation med tandläkaren som utförde själva undersökningen på den våldsutsatta, som de därefter tillsammans konsulterar med klinikchefen innan en orosanmälan skickas. Samtidigt förklarar TS1 att det inte finns några tydliga riktlinjer kring tillvägagångssättet i samband med att ett barn misstänks vara våldsutsatt.

TH berättade om ett tillfälle hon träffade på en patient hon misstänkte vara våldsutsatt då patienten hade ett blåmärke i ansiktet, som patienten försökte dölja med smink. TH förklarar att hon kände sig osäker på hur hon skulle fråga om blåmärket, och ifall det var ett blåmärke över huvud taget. Vidare förklarade TH att hon inte känner till när hon behöver orosanmäla en patient då detta inte undervisades under skolgången.

“Nej, jag frågade ingenting, alltså jag i början när patienten kommer så frågar man är det bra med dig? Hur mår du något nytt som har ändrats sen du var här, något med hälsan och det läkemedel några sjukdomar? Några besvär med tänderna eller tandköttet, så här standardfrågor. Sen ställde jag ingen direkt fråga om hennes ansikte, för jag var osäker på om det var så här blåmärke eller om...” (Intervju med TH).

“Nej, jag skulle aldrig kunna ställa frågan rakt ut om inte jag vet mer om personen. Eller om det enda sättet jag skulle kunna ställa en mer direkt fråga det om jag har en patient som kommer till mig var fjärde månad eller var sjätte månad och jag upprepade gånger alltså att jag har sett det flera gånger. Ja, men från den här människan alltid blåmärken i ansiktet, då kan du vara mer alltså direkt så. Men om man bara träffar en person en gång per

år och man ser så då kan man inte bara bli misshandlad hemma? Ofta vet du inte vad en person jobbar med alltså du vet inte vad de gör. Det är för lite information för att bara gå rakt på sak tycker jag”. (Intervju med TH).

Dessutom finns det inga stadgade riktlinjer på THs arbetsplats kring tillvägagångssättet vid misstanke om barn som blir våldsutsatta, och inte heller någon genomgång på arbetsplatsen kring rutiner vid sådana situationer. TH förklarar vidare att hon känner till sitt ansvar att orosanmäla barn som hon misstänker är våldsutsatta, men är osäker på tillvägagångssättet när det är en vuxen patient. TH belyser ytterligare hur olika patienter beroende på bakgrund och kultur har olika förutsättningar att uppnå god munhälsa, och därför är vissa folkgrupper mer benägna att råka ut för misstankar om våld än andra. TH förklarar att vissa med utländsk bakgrund som migrerat till Sverige under sina senare år inte har kunskap om hur man ska ta hand om sina tänder, som gör att deras barn inte får den kunskapen.

“[...] de har ju inte lärt sig i sina hemländer liksom föräldrarna hur man ska använda en tandborste, många av dem hade inte ens en tandborste. Sen kommer man till Sverige, hur ska man veta att man ska applicera det här på dina barn om inte du själv vet? Och då ska man gå och tänka “aa men ni tar inte hand om era barn”, aa men de vet inte bättre. De har inte lärt sig i skolan som vi har, att man ska borsta två gånger om dagen, fluortandkräm och så. Föräldrarna måste ju hjälpa barnen fram till en viss ålder, och om inte de kan så måste vi ju se till att föräldrarna får informationen och lär sig innan vi går och gör en anmälan.” (Intervju med TH).

Även UA belyser sociala aspekter som kan påverka en god munhälsa hos barn, såsom social problematik, sämre levnadsvillkor och en komplicerad familjesituation. UA förklarar att sådana barn med olika bakgrund och levnadsvillkor kan vara i behov av ett extra omhändertagande i tandvården då våld och försummelse kan ge olika negativa konsekvenser hos barn, då vissa tandvårdsbehandlingar kan vara mer omfattande än andra beroende på hur undermålig barnets munhälsa är.

“[...] många av barnen som lever i de här kontexterna med tanke på liksom det vi vet om vad våld gör med barns hälsa och mående, så behöver man också extra omhändertagande i tandvården för att man kanske har svårare att klara av vissa moment som tandvården liksom vill göra på grund av att det man bär med sig.” (Intervju med UA).

När det gäller att orosanmäla förklarar UA att tandvården ofta undgår att skicka en orosanmälan, och att när en orosanmälan väl görs är den väldigt ospecifik och påpekar endast att barnet i fråga har varit uteblivande på sina tandläkarbesök. Detta gör att socialtjänsten inte har mycket information att utgå från vid en förhandsbedömning. UA menar att

tandvårdspersonal behöver veta vad det är de orosanmäler, och ibland gå ett extra steg för att ta reda på mer om barnet och barnets levnadsvillkor.

“[...] Vi behöver bli bättre på att skriva kvalitativa orosanmälningar, att vi faktiskt har... Vi ska inte utreda nej. Vi ska hålla vår oro, ja, utan att utreda [skratt]. Men vi behöver också veta vad det är vi anmäler. Vi behöver sätta ord på vår egen oro och då behöver vi ibland ta reda på mer, så att vi kan skriva en liksom orosanmälan som ger er [socialsekreterare] någonting, sen som ger familjen någonting. Är det barnets hälsa jag är orolig för, är det föräldraförmågan jag ser brister eller vad är det tryggheten är, vad är det jag ser, vad är jag orolig för? För att vi bara uteblivanden så blir det ganska... Då är man egentligen bara orolig för att dom inte kommer, men jag är orolig för ganska mycket mer egentligen.” (Intervju med UA).

UA menar att social problematik har en stark koppling till barns munhälsa, och att det ofta är en stor faktor till att tandläkarbesök blir uteblivna. Det åligger tandvården därför stort ansvar att ta uteblivna besök på stort allvar och faktiskt se till att varje orosanmälan blir individbaserad, och inte endast anmäla uteblivna tandläkarbesök. UA förklarar att orosanmälningar annars lätt blir rutinmässiga anmälningar, där man uppger snarlika uppgifter kring upprepade uteblivna tandläkarbesök för varje uteblivet barn som inte blir gynnsamt för socialtjänsten som sedan övertar ärendet.

Likt TS1 och TS2 bekräftar UA att det är av betydande vikt att faktiskt våga fråga barnen om sådant som väcker misstankar hos tandvårdspersonalen, men även att man observerar föräldrarna och föräldrarnas beteende gentemot barnet i samband med tandläkarbesöken. UA menar att tandvårdspersonal annars ofta fastnar i att tandläkarbesöken har blivit uteblivna, men inte ser till andra faktorer som kan väcka misstankar.

Utöver dessa organisatoriska och individuella hinder inom tandvården finns det även strukturella hinder som påverkar att barn kan få tandvård var de än befinner sig. När placerade barn söker tandvård kan de inte få tandvård var de än befinner sig, utan de måste ringa till den klinik de är inskrivna på och få ett godkännande. UA menar att detta kan utgöra fara då det riskerar att barnets plats blir avslöjad.

“Det är mycket lättare att jobba regionsöverskridande, så är det ju inte idag. Och att barn ska kunna få vård var man än är oavsett vart dom är skrivna med tanke på att vi inte alltid kan ringa till hemma kliniken och fråga om vi kan liksom behandla barnet utan då får vi får man göra det gratis för att man det finns en fara för barnet att avslöja var de är så att det.” (Intervju med UA).

6.2.1 Hinder och utmaningar inom socialtjänsten

EC berättar att det inte finns någon stadgad samverkan mellan socialtjänsten och tandvården, men erkänner också att socialtjänsten är dåliga på att begära in tandvårdsjournaler generellt sätt. EC förklarar att man ofta begär in konsultationsdokument från skolan och journalanteckningar från hälso- och sjukvården, men att det inte finns i rutinerna att begära in det från tandvården.

“Sen är ju skicka det här att det är någonting jag egentligen tänker att man kanske skulle säga mer regelbundet faktiskt begära in. Jag tycker vi börjar ju in från skolan liksom och be BVC och MVC och [oklart] faktiskt egentligen kolla med tandvård också [...]. Så jag skulle säga att vi har en ganska stor utvecklingspotential, med att teama där liksom absolut.” (Intervju med EC).

En möjlig anledning till dålig samverkan mellan socialtjänsten och tandvården är tidsbristen och ett snävt arbetsschema där socialsekreterare har mycket att hinna med. EC understryker att samverkan med tandvården är en riktlinje som behöver föras in i verksamhetsplaneringen. Även om barnet inte har synligt dålig munhälsa är det fortfarande av värde att begära ut sådana journaler då det fortfarande talar för eller emot barnets försummelse och omsorgssvikt som föräldrar eller andra vuxna utsätter barnet för. Även UA förklarar att socialtjänsten behöver få in samverkan med tandvården som rutin, då betydande journalanteckningar lätt faller mellan stolarna som kan vara av värde för våldsutsatta barn. UA understryker dock att det finns lagar och författningar som hindrar en mer öppen kommunikation mellan de två olika samhällsorganen, och att en sådan samverkan endast är mer aktuell när ett barn blir tvångsomhändertaget.

“[...] men det är ju klart att det finns ju massa olika hinder på vägen vad gäller mandat och vad gäller lagar och så. Men man skulle ju önska en öppnare kommunikation och kanske liksom. Mer liksom rutin på det. Men vi har ju att man ska göra hälsoundersökning innan man placeras utanför hemmet, LVU-undersökningar.” (Intervju med UA).

Idag finns det en rutin inom Stockholms län att socialtjänsten ska kunna begära tandvårdsjournaler när barnen ska placeras. UA förklarar att trots att denna rutin nu finns, genomförs den inte av många socialsekreterare, och när den väl genomförs är det inte alltid så

enkelt för tandvården att få kontakt med socialtjänsten igen. UA menar att för att denna samverkan ska fungera, är struktur och tydliga rutiner en förutsättning.

“Men nu här i Stockholm nu så finns det ju ändå en rutin för att man ska kunna skicka en begäran till tandvården när barnen ska placeras. Sen kan vi säga såhär att när vi får de begäran som inte är jättemånga, så att jag vet inte den följs väl kanske inte helt. Men det finns kanske inte heller kunskap om den hos alla så där, men när vi också sen väl får den så är det ju inte alltid så lätt att få tag på socialtjänsten.” (Intervju med UA).

Även K berättar att samverkan med hälso- och sjukvården sker i mycket större utsträckning än vad samverkan med tandvården gör. K berättar att man många gånger får in orosanmälningar från vården överlag gällande misstankar kring barnmisshandel, men att detta inte sker från tandvårdens håll. K berättar att hon endast en gång i sin karriär fått in en orosanmälan från tandvården med oro för att ett barn blivit våldsutsatt då barnets tandhälsa var så undermålig. Det är därför ytterst viktigt att tandvården vågar ställa frågor som är obekväma om de ser någonting som antyder att ett barn blivit våldsutsatt. Dessutom är det få inom tandvården som vet om att man kan ringa in till socialtjänsten för att rådfråga dem kring osäkerheter, utan att en anmälan har skett.

“[...] det vore ju väldigt viktigt för dem att få reda på. Ni behöver inte göra en anmälan. Ni kan liksom ringa och kolla lite.” (Intervju med K).

6.3 Dokumentation

Om tandvårdspersonal upptäcker något som väcker misstankar om våld i samband med undersökningar, så har tandvårdspersonal en skyldighet att dokumentera detta. TL berättar att på folktandvården har man skriftliga rutiner som tydliggör hur man ska orosanmäla och gå tillväga. TS1 förklarar att kliniker använder sig av programmet libretto som är ett digitalt IT-stöd för att kartlägga alla barn, och huruvida de har fått en tandvårdsundersökning eller inte. Vid dokumentering signerar all tandvårdspersonal det man dokumenterar för att hänvisa vilken tandvårdspersonal som dokumenterat. Även alla telefonkontakter med patienter dokumenteras, samt om patienten inte svarar. Gemensamt för alla kliniker är att samverkan med socialtjänsten gällande dokumenterad information och bilder är exempelvis

röntgenbilder, detta för att jämföra hur tänderna var innan och i nutid för att kunna upptäcka om barnet blivit utsatt för exempelvis sexuella övergrepp.

TS1 förklarar att ett eventuellt hinder gällande att identifiera våld mot barn, är att man inte kan se journalanteckningar från tidigare kliniker om barnet och dennes familj skriver in sig i en ny klinik. Detta gör att man inte kan se tidigare dokumentation om barnet, barnets hälsa och sådant som tandvårdspersonal noterat som avvikande. Bakgrundsinformation kan vara av vikt för en ny klinik att känna till.

“Nej, jag kan ju bara, jag kan ju bara se om vi säger då att Adam här då ska vara listad på den här kliniken så kan jag ju bara se härifrån. Det är så här du bara kan listad på ett ställe, eller då är det ju som att. Ja, då går man ju till någon annan som då utför...” (Intervju med TS1).

TS2 berättar att man måste vara oerhört försiktig med vad man som tandvårdspersonal dokumenterar. Detta eftersom föräldrar kan logga in och läsa sina barns hälso- och sjukvårdsjournaler. TS2 berättar att det idag finns ett särskilt program för att kunna dokumentera väldigt känsliga uppgifter, och detta syns därmed därför inte i den vanliga journalen. TS2 menar dock att det är svårt att hålla dokumentering sekretessbelagt från familjen, och att man behöver hjälp från tekniker för att lösa detta.

“[...]sen har vi fått nu att vi kan lägga in ett speciellt program att när det är väldigt känsliga uppgifter att dessa kan man ta bort från 1177 så de syns inte. Men det är nästan att vi måste be IT om hjälp då för att göra det för att det ska ju vara så väldigt öppet nu för tiden och allt ska man kunna läsa på 1177 så att...” (Intervju med TS2).

Att inte känna till en patients bakgrund ger tandvårdspersonal lite osäkerhet kring bemötandet av patienten som är synligt skadad av våld. TH berättar att hon inte dokumenterade blåmärket i hennes patient ansikte då hon var osäker vad det berodde på.

“Nej, det var så det här var ju bara så här. Det kändes inte så uppenbart att jag skulle fråga om någonting.”
(Intervju med TS2).

“Nej, det gjorde jag inte heller det med att jag inte var helt säker på det så då. Och det var första gången jag träffade henne, så det blev också en annan grej så att du vet jag att hon kanske har det någon såhär hudsjukdom alltså, vad vet jag?” (Intervju med TS2).

UA belyser hur viktigt det är med utförliga journalanteckningar och dokumentation, då hon påpekar att tandvårdspersonal inte alltid är nogna med att placera sin oro och sätta ord på det. För socialtjänsten är utförlig dokumentation en förutsättning för att kunna avgöra om ett barn är utsatt för våld eller försummelse. EC berättar att hon vid ett tillfälle begärde ut tandvårdsjournaler för ett våldsutsatt barn, och menar att det var ett väldigt bra underlag för att bekräfta att barnet faktiskt var utsatt för försummelse, och därmed en större inblick i barnets behov.

“Och då vet jag att vi fick in ganska så bra underlag från tandvården just på det här med... Nej, men du vet det här avbokat man tid eller kommer man, ringer man eller inte liksom, och hur liksom de var i kontakt med alltså tandvården liksom så här. Men det är nog egentligen faktiskt det enda såhär. Riktigt bra, där jag... för vi hade vi lagt ganska mycket fokus på det också i vår ansökan kom ihåg liksom såhär just att vi tänkte att det visade på liksom omsorgsbrister liksom.” (Intervju med EC).

6.4 Samverkan

För att utveckla samverkan mellan socialtjänsten och tandvården ger TL förslag på att tandvården har en mer nära kontakt med socialtjänsten och ger socialtjänsten uppdateringar kring barn som har blivit omhändertagna kring hur deras munhälsa ser ut.

“Ofta ser man ju på ett barn i munnen när det är utsatt för våld eller om de inte blir omhändertagna, då ser man ju det för att då kanske de inte, föräldrar som inte älskar sina barn och slår sina barn. Dom kanske inte borstar tänderna på sina barn, dom har väldigt mycket karies och sådär och jag tror att det här kan man jobba med Socialstyrelsen genom att man faktiskt uppdaterar dem, alltså ge dem en liksom “OK, det här är en undersökning ett år senare, så här ser det ut. Det ser mycket bättre ut. Det ser ut som att barnet får sina tänder skötta” och så vidare, så att man liksom skickar som en update till dem att “ja, så här ser det ut nu” och det är antingen bra eller så brister det fortfarande. Ja, men så de kan liksom få följa upp hur det går och sen ta tag i det om det är något som behövs liksom.” (Intervju med TL).

TS2 berättade under intervjun kring en samverkan med socialtjänsten gällande våld i nära relationer, för att tillsammans med tandvården identifiera tecken på våld i tandläkarstolen. De utbildades i att exempelvis leta efter blåmärken, att se speciella tandskador efter slag mot ansiktet och speciella skador på tungan. Vidare berättade TS2 om ett fall där det var en nära och bra samverkan med socialtjänsten gällande en flicka som blivit utsatt för sexuella övergrepp av sin far. TS2 berättade att socialtjänsten vidtog åtgärder snabbt, och detta för att

tandvården kunde identifiera tecken på sexuella övergrepp som extremt svåra kväljningsreflexer och slemhinneförändringar som vårtor på slemhinnan.

För att utveckla samverkan mellan socialtjänsten och tandvården ger TL förslag på att tandvården har en mer nära kontakt med socialtjänsten och ger socialtjänsten uppdateringar kring barn som har blivit orosanmälda kring hur deras munhälsa ser ut. Även UA anser att samverkan mellan de två samhällsorganen bör utvecklas; det krävs bättre kommunikation mellan både socialtjänsten och tandvården, att både tandvården och socialtjänsten faktiskt för en dialog mellan varandra efter en orosanmälan sker och fler SIP-möten. UA menar att gemensamma regelbundna terapimöten med socialtjänsten och tandvården hade varit gynnsamt för deras samverkan, som också hade utvecklat kommunikationen mellan dem som gör det lättare att ringa och hjälpa varandra när det behövs.

“Men jag tror att vi skulle kunna kommunicera bättre om... Vi formulerar, om tandvården formulerade sig annorlunda och att socialtjänsten faktiskt ringde. Och vi hade fler anmälningsmöten, att vi hade... att man ser till att man hittar möjligheter för sippor [SIP-möten] och såna saker, för just när det gäller försummelse så har vi ju ändå ganska goda chanser att kunna skapa sådana förutsättningar tror jag, som vi inte utnyttjar.” (Intervju med F).

En bättre kommunikation och samverkan mellan socialtjänsten och tandvården hade lett till att båda komponenter utvecklat sin förståelse för hur långt deras ansvar sträcker sig. UA menar att de olika professionerna inte vet hur långt andra professioners ansvar sträcker sig. Därför hade det varit gynnsamt om man har mer regelbundna träffar i utbildningssyfte. UA medger samtidigt att kunskapen kring våld i nära relationer inom tandvården och socialtjänsten är generellt sätt mycket högre än kunskapsläget såg ut innan.

Från socialtjänstens sida menar K att hon en enstaka gång haft en samverkan med tandvården gällande våldsutsatta barn, men att den främsta samverkan med andra inrättningar inom hälso- och sjukvården sker med vårdcentraler, barnvårdscentraler, Bumm (barn- och ungdomsmedicinsk mottagning) och Bup (barn- och ungdomspsykiatri). K berättar att enheten får många orosanmälningar från dessa vårdhem gällande fysiska tecken på våld, men att detta inte sker från tandvårdens sida.

“Vi får ju många orosanmälningar från vården överlag om det skulle vara blåmärken eller vad det nu är om skador som skulle kunna tyda på misshandel, men att det inte sker från tandvården, det vet jag inte om det är liksom deras kultur att de inte har upparbetade rutiner för det, men som sagt, det är en de ärenden som vi har fått in anmälningar då har det ju varit mer utifrån tandhälsan att de har mycket hål eller man behöver dra ut tänder som har orsakat oro inte våld.” (Intervju med K).

“Ja, jag skulle nästan säga alla, alltså Bumm, Bup skola, förskolor, BVC, sjukhus. Där känns det som att det mera är på rutin att de vet hur man gör en orosanmälan, hur processen går till och vi får ju också väldigt mycket anmälningar från de, polis också. Där funkar det ju smidigt eftersom det är så brukligt.” (Intervju med K).

K berättar att hon en gång fick en orosanmälan från tandvården gällande ett barn som hade en väldigt undermålig tandhälsa med hål i sammanlagt nio tänder. I det ärendet fick K samverka tätt ihop med tandvården och göra upp en planering tillsammans, som exempelvis att inrätta en kontaktfamilj som kan stötta upp vid själva behandlingen då det var ett så omfattande ingrepp. För en tätare samverkan föreslår K att en gemensam utbildning med tandvården som hade givit en bättre inblick i hur både socialtjänsten och tandvården arbetar för diverse parter. K menar att inrättningarna fokuserar på olika aspekter; tandvården fokuserar mer på hälsan samtidigt som socialtjänsten kollar mer på trygghet, risk- och skyddsfaktorer. Detta hade gjort att parterna kan förena sina kunskaper och få en tätare samverkan.

“Nej, men det är utbildning och det vore ju superintressant om man skulle kunna gå på en gemensam utbildning så att man kan liksom förena våra värder lite mer så att. Vi talar väldigt olika språk, dom tittar liksom på ja hälsan och tittar liksom mer på trygghet, risk och skyddsfaktorer och så, så att om vi kan förena våra språk så skulle det vara jättespännande och jag tycker i andra, vad ska man säga med andra grupper och andra enheter så blir det ju mycket bättre samarbete av att man ses.” (Intervju med K).

Från socialtjänstens håll erkänner EC att de kan bli bättre på att begära in journaler från tandvården och faktiskt kontakta dem vid behov. EC menar att socialsekreterare ofta begär in journaler när behovet finns, vilket inte alltid är lätt att veta om ett barns tänder är undermåliga. EC menar därför att socialtjänsten behöver få in det som rutin att begära journaler från tandvården. Samtidigt finns det tandvårdspersonal som inte är samarbetsvilliga, som inte vill lämna ut tandvårdsjournaler utan hänvisar till sin advokat.

“[...] men jag tänker att det är rent generellt skulle vilja säga så här att jag tror att vi i socialtjänsten är generellt lite dåliga på att begära in, liksom journal och såna här saker, att faktiskt kontakta. Jag tänker att det är... Ja, men ni vet det så på förekommen anledning på något sätt. Antingen att man ser att barnen är jättedåliga tänder eller att man liksom hör någonting. Det är faktiskt en sak jag har funderat på. Sen är ju skicka det här att det är

någoting jag egentligen tänker att man kanske skulle säga mer regelbundet faktiskt begära in. Så jag skulle säga att vi har en ganska stor utvecklingspotential, med att teama där liksom absolut.” (Intervju med EC).

“[...] jag vet en privat tandläkare vara så här “Nej, jag kommer inte begära ut någoting, ni får skicka det via min advokat”, liksom alltså att det blir... så jag vet inte riktigt liksom hur... Tandvården skulle ställa sig till att socialtjänsten bara helt generellt började, liksom begära in liksom. Jag tror att det skulle bli en såhär lite okej? liksom för dem liksom. Så jag tänker att det är någoting vi kan jobba på.” (Intervju med EC).

I samband med intervjun berättar EC att hon planerar att bjuda in tandvården till familjeenheten för att utbyta tankar, idéer och kunskap kring barn och våldsutsatthet. Detta för att utveckla samverkan och utveckla båda parternas arbete med ny insikt.

“Jag kommer ju såhär att bjuda in folktandvården hit. Vad behöver vi? Vad behöver ni av oss? Det kanske vi skulle behöva göra en gång om året liksom så här. Vad vet du om vad vi jobbar med och liksom, alltså med det här börjar prata så hittar man några gemensamma nämnare, men skitbra, om inget annat så kanske man har ett ansikte på varandra så det är lite lättare att ringa den här personen när man behöver liksom.” (Intervju med EC).

6.5 Sammanfattning av resultat

Sammanfattningsvis visar resultaten att utbildning är en stor faktor och förutsättning för en god samverkan mellan socialtjänsten och tandvården. Tandvårdens kunskap kring att kunna identifiera våld mot barn och bemötande av våldet är bristfällig, och har endast de senaste åren börjat inkluderas inom tandvårdsutbildningarna. Även klinikernas riktlinjer om när och hur tandvårdspersonal bör göra en orosanmälan till socialtjänsten är otydlig eller obefintlig, och varierar dessutom om det gäller privata kliniker eller offentliga. Det är alltså en utmaning för tandvårdspersonal att kunna orosanmäla, även när tidigare tandvårdsjournaler är sekretessbelagda och man därmed inte får tillgång till information kring sina yngre patienter. Utförligt förda journalanteckningar från tandvårdens håll ger socialtjänsten större förutsättningar att genomföra en grundlig utredning kring barnet och barnets behov. Ytterligare kan tidsbrist och rädsla för att gå över gränsen av sitt ansvarsområde hindra tandvårdspersonal från att fråga och bemöta eventuella tecken på våld. Tydliga rutiner och struktur är en förutsättning för att samverkan mellan tandvården och socialtjänsten ska fungera effektivt, då båda parterna har två olika huvudsakliga ansvarsområden. Ett förslag från majoriteten av intervjupersoner var att tandvården och socialtjänsten tillsammans ska ha

gemensamma utbildningar och handledning för att fördela väsentlig kunskap med varandra kring våldet och bemötandet av barnet, och att införa tydligare rutiner på begäran av handlingar från diverse part.

7. ANALYS

Organisationsteorin uppmärksammar hur organisationer är uppbyggda och vilka processer som äger rum inom organisationen. Detta innebär att utifrån den interorganisatoriska nivån så fokuserar man på interaktioner och förhållandet mellan två olika organisationer eller aktörer, hur dessa organisationer påverkas av andra organisationer och i vilken mån som organisationen själv påverkar sin handlingsmiljö (Flaa et al., 1998, s. 15). Detta perspektiv inom organisationsteorin är som mest relevant utifrån denna studies resultat, då interaktioner och samverkan mellan socialtjänst och tandvården undersöks. Resultatet visade på att interaktionen mellan dessa två organisationer är minimal och att det finns många hinder och utmaningar i att samverka på ett effektivt sätt. Detta kan förklaras utifrån individnivå, där de enskilda aktörernas egenskaper och attityder påverkar ett sådant samarbete. Exempel på detta är när socialtjänstpersonal berättar att vid försök på samverkan gällande ett våldsutsatt barn, har denna samverkan inte fungerat. Utifrån teorin grundas detta bland annat i den enskildes attityd gällande samverkan, då tandläkaren som fick förfrågan om utlämnande av tandvårdsjournaler hänvisade socialtjänsten vidare till sin advokat med anledning av sekretess. Dessa lagstiftningar påverkar således hur en organisation är uppbyggd och vilka processer som äger rum och inte inom organisationen. Exempel på detta är strukturella hinder gällande lagstiftningar som kan göra att samverkan blir svår för tjänstemän som inte har kunskap kring aktuell lagstiftning, samt socialtjänstens ansvar och befogenheter gällande våldsutsatta barn. Utifrån ett interorganisatoriskt perspektiv påverkar ett sådant hinder förhållandet mellan organisationerna, och därmed även sin egna handlingsmiljö. Detta tyder på att organisationerna är mer benägna till samverkan när organisationerna själva gynnas av samverkan eller när de är beroende av yttre resurstillförsel (Repstad, 2005, s. 169).

Utifrån individnivån finns det ytterligare aspekter som påverkar tandvårdens arbete i samverkan med socialtjänsten. Flertalet intervjuade tandvårdspersonal medgav att det är svårt att ställa frågan om våld när misstanke har väckts, och att det är svårt att veta hur man som tandvårdspersonal ska bemöta detta. Även detta pekar på de individuella tandvårdspersonalens egenskaper och attityder i sin tandvårdspraktik, och hur detta påverkar

en sådan samverkan med socialtjänsten. Att tandvårdspersonal undgår att ställa frågor vid misstanke, eller som en del av anamnesen, leder till att allt mer våld förblir oidentifierat och som därmed inte går att åtgärda. När misstanke väl börjar växa på grund av många uteblivna besök och ingen kontakt med familjen kan göras, väntar ändå en del tandläkarkliniker över ett år innan en orosanmälan görs. Förutom att detta är ett resultat av individernas attityder och värderingar kring detta inom kliniken i fråga, kopplas detta även till organisatorisk nivå. Detta eftersom klinikerna är ansvariga för hur organisationerna är uppbyggda och vilka processer som pågår internt. Ytterligare har det framkommit att tandvårdspersonal gör grundläggande orosanmälningar, och orosmäter ofta uteblivna besök utan vidare förklaring vad oron för barnet faktiskt grundar sig i. Utifrån organisationsteorin uppmärksammas alltså tandvårdspersonalens individuella attityder kring sitt arbete och hur deras egenskaper och attityder påverkar deras praktik. Dessa aspekter påverkar därmed interaktionerna med andra samhällsaktörer på en interorganisatorisk nivå, och försvagar samverkan med socialtjänsten.

Flaa (et al., 1998, s. 173) beskriver att det finns tre dimensioner som organisationer förhåller sig till i sin omgivning; graden av vänlighet, graden av stabilitet och graden av komplexitet. Graden av vänlighet handlar om organisationers attityder och föreställningar gentemot andra organisationer. Fokus blir därmed hur många vänliga respektive ovänliga element som finns i samband med organisationers interaktion med varandra. När enskilda inom tandvården inte lämnar ut väsentliga tandvårdsjournaler med hänvisning till sekretess och aktuell lagstiftning, uppstår därmed irritation organisationerna emellan. Även bristen på kommunikation mellan socialtjänsten och tandvården, där vardera parter inte hör av sig tillbaka, beskrivs som ovänliga element inom organisationen. Graden av stabilitet påverkas av graden av vänlighet, som leder till att den miljö där organisationer interagerar blir ostabil. Detta kan påvisas i form av bristande riktlinjer och formaliserade rutiner gällande när tandvården ska inkludera socialtjänsten vid misstanke om våldsutsatt barn. Graden av komplexitet innebär att organisationens struktur är komplex och heterogen, vilket påverkar i vilken grad organisationer interagerar med andra samhällsaktörer och organisationer. Som påvisat har olika tandvårdskliniker, både privata och offentliga, olika riktlinjer kring bemötandet av våldsutsatta barn och när inkludering av socialtjänsten ska ske. Detta gör att man endast uppnår en svag grad av rättssäkerhet och även interaktionen med socialtjänsten minimaliseras då dessa riktlinjer är märkvärdigt olika. Flaa (et al. 1998, s. 174) beskriver att alla dessa

dimensioner utgör en miljö som präglas av osäkerhet i miljön, som därmed förminskar samverkan mellan socialtjänsten och tandvården. Ytterligare framkom det att tidsbristen gör det svårt för både tandvården och socialtjänsten att fullfölja sitt arbete till fullo på ett ansvarsfullt sätt, som även detta bidrar till en osäker miljö inom organisationen då beslut inte kan tas på ett ansvarsfullt och rationellt sätt (ibid, 174).

Ett annat exempel på hinder i samverkan mellan socialtjänsten och tandvården är bristen på kunskap inom tandvården gällande våldsutsatta barn och hur detta kan påvisas hos barnen i form av symtom. Även brister på riktlinjer inom tandvården för när en orosanmälan blir aktuell och hur tandvården ska agera i samband med detta är ett påvisat hinder. På organisatorisk nivå innebär detta att tandvården inte är försedd med riktlinjer, och inte erbjuder resurser i form av utbildning till tandvårdspersonal. Utifrån organisationsteorin kan man därför anta att organisationens uppbyggnad inte är anpassad till samverkan med andra samhällsverksamheter i frågan om våldsutsatta barn. Organisationens uppbyggnad är därmed också ett hinder för en effektiv samverkan, då denna interna uppbyggnad inte är anpassad till interaktioner med andra organisationer. Utifrån samverkansteorin uppmärksammas det å andra sidan att faktorer som påverkar samverkan mellan två aktörer handlar om hur väl ena organisationen utformar de aktiviteter som skall genomföras i samband med samverkan. Detta innebär att organisationerna själva behöver planera och agera utifrån de brister som finns inom organisationen, och åtgärda dessa genom att formulera en problemformulering, genomföra en analys av lösningar och sedan genomföra dessa åtgärder. Att inga åtgärder från tandvårdens sida har gjorts genom att exempelvis införa formaliserade rutiner och utbildningar, tyder på att tandvården ännu inte identifierat detta som brister inom organisationen.

Utifrån samverkansteorin där fokus är människors beteendemönster och individuella handlingar, förklarar man individens handlingar utifrån hur de själva identifierar sin och andras yrkesroll, som påverkar hur samverkansprocessen ser ut (Lindberg, 2011, s. 56-57). Lindberg (2011) lyfter bland annat att samverkan är utformad utifrån faktorer som påverkar motivationen till en samverkan, och förväntningarna på dess resultat. Utifrån samverkansteori förklaras intressegemenskap, där aktörerna i fråga har en gemensam vision eller mål som de vill uppnå tillsammans. När det gäller våldsutsatta barn har tandvården en anmälningsplikt

och måste därmed orosanmäla vid misstanke om våld. Resultatet i denna studie har dock visat att en förutsättning för en effektiv samverkan med socialtjänsten i samband med en orosanmälan, är utförliga journalanteckningar från tandvården där det utförligt beskrivs vad som väckt oro hos tandvården. Detta eftersom utförliga journalanteckningar och orosanmälningar ger socialtjänsten en större möjlighet att genomföra en utförlig utredning av barnets behov.

Även samverkansteori lyfter hur politik och maktförhållanden kan påverka ett sådant samarbete, där strukturella hinder och sekretess från tandvårdens håll försvårar samarbetet. Samtidigt har ett visst antal tandvårdspersonal inom denna studie medgett att de inte vet hur långt deras ansvar sträcker sig, och att anmälningsplikten inte alltid fullföljs hos tandvårdspersonalen. Även detta kan anses vara ett samverkanshinder då tandvårdspersonal har undgått att orosanmäla, eller endast noterat misstanke i journalanteckningarna som inte förts vidare. Detta motsäger vad samverkansteorin förklarar krävs för ett effektivt samarbete, det vill säga gemensamma mål och visioner som samverkanspartnern. Resultatet har påvisat att tandvårdspersonal inte skriver utförliga tandvårdsjournaler och orosanmälningar till socialtjänsten, som inte ger socialtjänsten rätt förutsättningar för en utförlig utredning av barnet och barnets behov.

Utifrån samverkansteorin är en av förutsättningarna för en lyckad samverkan en kultur av öppenhet, klara strukturer och kommunikation mellan de två organisationerna (Lindberg, 2011, s. 55). Trots att båda aktörerna vill utveckla en tätare samverkan, arbetar båda parter med olika arbeten och har olika fokus. Ett återkommande förslag på samverkan bland studiens intervjuobjekt är gemensamma utbildningar och handledningstillfällen. Detta för att fördela kunskap mellan vardera professioner kring våld, när en orosanmälan blir aktuell och för att skapa bättre interprofessionella kontakter, samt undervisa varandra kring de olika professionernas ansvar och befogenheter. Ett påvisat resultat är att en sådan samverkan brister mellan båda parter, vilket utifrån samverkansteorin förklaras som en intressekonflikt där organisationerna har olika intressen. För att en samverkan ska fungera förutsätts det att aktörerna har en vilja och förmåga att se problem för andras perspektiv (ibid, s. 58-59). Även Flaa et al. (1998, s. 175) beskriver att om organisationerna inte uppnår en grad av vänlighet, stabilitet och komplexitet påverkar det samverkan mellan organisationerna. Utan dessa tre

komponenter kan inte formaliserade rutiner uppbyggas, vilket därmed försvårar kommunikationen mellan aktörerna genom att rutiner för samverkan inte byggs upp.

8. DISKUSSION

8.1 Resultatdiskussion

Syftet med denna studie var att undersöka samverkan mellan tandvården och socialtjänsten gällande våldsutsatta barn, med särskilt fokus på utmaningar och hinder som försvårar samarbetet. Genom att identifiera utmaningar och hinder kring samverkan, undersöktes det även olika strategier eller åtgärder som kan vidtas för att förbättra samarbetet mellan tandvården och socialtjänsten. Studiens resultat visade att det finns stora brister i samverkan mellan socialtjänsten och tandvården; brist på utbildning, svag eller obefintlig samverkan och bristande riktlinjer gällande bemötande och åtgärder gällande våldsutsatta barn. Det har framkommit att äldre tandvårdspersonal inte fått samma utbildning som yngre tandvårdspersonal, och att utbildning kring våld mot barn i tandläkarstolen är en relativt ny inrättning i utbildningsväsendet.

En ytterligare aspekt som framkommit i samband med denna studie är att tandvårdspersonal inte vet hur de ska dokumentera eller orosanmäla till socialtjänsten på ett utförligt sätt. Även Kvist (et al., 2018, s. 520) belyser denna aspekt, och framhäver att dokumentationen hos tandvården behöver utvecklas när ett barns tandläkarbesök uteblir. Vid uteblivna besök dokumenteras det endast att besöket blivit uteblivet utan vidare förklaring kring omständigheter, som sjukdomar, besök hos myndigheter eller dylikt. Det krävs alltså att tandvårdspersonal dokumenterar utförligt, då detta skulle underlätta framtida beslut för tandvården att orosanmäla till socialtjänsten i framtiden då utförlig dokumentation lättare kartlägger barnen. Denna studie kompletterar tidigare presenterad forskning socialtjänstens perspektiv belyses. För socialtjänsten är utförlig dokumentation en förutsättning för att kunna avgöra om ett barn är utsatt för försummelse eller våld. Utförlig dokumentation ger socialtjänsten större inblick i ett barns liv och därmed även större inblick i barnens behov och vad som behöver tillgodoses.

I likhet med denna studie finns det forskning som visar att bristande utbildning för tandvårdspersonal påverkar anmälningsfrekvensen till socialtjänsten. Samtidigt påverkar bland annat även kommunens storlek och tandvårdspersonalens erfarenheter anmälningsfrekvensen till socialtjänsten gällande våldsutsatthet (Brattabø et al., 2016, s. 630-631). Vidare har tandvårdspersonal svårt att avgöra hur de ska reagera på ett misstänkt fall av våldsutsatthet (Brattabø et al., 2016, s. 630-631; Özgür, Ballikaya, Güngör, & Atac, 2020, s. 148; Han, Lees, Morse & Koziol-McLain, 2022, s. 4.), vilket kräver mer utbildning för att utveckla tandvårdens utbildningskapital gällande barnmisshandel, samt tandvårdens ansvar gällande anmälningsplikten. Denna studies resultat visar samma resultat gällande den bristande utbildningen kring våldsutsatta barn och hur man identifierar våldet, men även att det saknas riktlinjer inom klinikerna för tandvårdspersonal att följa när ett våldsutsatt barn väl har identifierats (Se ex; Larijani & Guggisberg, 2015, s. 10). Även när patienten är vuxen undgår tandvården från att fråga patienten kring de symptom som uppstod, och om patienten i fråga har barn.

Utifrån organisationsteori och samverkansteorin förklaras det att bristen på riktlinjer är en indikation på att organisationerna själva inte identifierat detta som organisatoriska brister, och att det därför inte vidtagits åtgärder för detta. Utifrån samverkansteorin förklaras bristen på samverkan utifrån att myndigheterna inte finner en samverkan gynnsam, och har därmed en intressekonflikt. Utifrån ett nationellt perspektiv kan en intressekonflikt inte stödjas och förklaras, då det finns lagstadgad ansvar för både tandvården och socialtjänsten att orosanmäla vid misstanke om våld mot barn. Att därmed konstatera att det råder intressekonflikt indikerar att det råder konkurrens mellan aktörerna, när aktörerna i själva verket har sina ansvarsområden och inte ofta samverkar interprofessionellt. !

Det finns även forskning som påvisar att även om det finns utarbetade riktlinjer kring tillvägagångssättet när det kommer till våldsutsatta barn i tandläkarstolen, finns det fortfarande förvirring hos tandvårdspersonal. Detta då de inte kan identifiera våldet, otillräcklig kunskap och hur man bemöter ett våldsutsatt barn (Pawlis, Lindeman & Lemke, 2022, s. 9). Trots att tandvårdspersonal hade misstankar vidtogs det fortfarande inga åtgärder. Även denna studie bekräftar detta resultat, där tandvårdspersonal har underlåtit att orosanmäla patienter eller dokumentera vad som noterats i samband med tandläkarbesöket.

Denna studiens resultat bekräftas även av Rønneberg gällande återhållsamhet kring orosanmälningar, och att många tandvårdsanställda inte ville orosanmäla för att man är orolig för att fatta fel beslut som grundas i okunskap (ibid, s. 77).

Okunskap kring försummelse och våld mot barn leder till att tandvårdspersonal inte kan identifiera de fysiska tecken på våld hos barnet, och vad som föranleder dessa symptom. Våld och försummelse kan leda till blödande tandkött, som en följd av otillräcklig uppmärksamhet för barnet (Simon et al., 2021, s. 8). Dålig munhälsa hos barn kan tyda på att barnet lever under kronisk stress, som även kan handla om strukturella och ekonomiska faktorer som exempelvis fattigdom. Detta eftersom att barnets munhälsa inte underhålls av föräldrarna och därmed försummas. Även andra faktorer som etnicitet och att tillhöra en etnisk minoritet, har ett påvisat samband med barn som har dålig munhälsa (ibid, s. 8). En viktig aspekt som uppmärksammades i denna studie var just dessa intersektionella komponenter som alla indirekt bidrar till en dålig munhälsa hos barnen; etnisk minoritet, ekonomiska svårigheter och kulturella aspekter. Intervjupersonerna i denna studie framför att en del familjer med annan etnisk bakgrund, har inte kunskap om hur viktig tandhälsan hos barn är och att undermålig tandhälsa betraktas som försummelse av sina barn. Tidigare forskning samt denna studie understryker därför att förbättrad kunskap hos tandvården och socialtjänsten kring intersektionella aspekter gällande undermålig munhälsa bör utvecklas.

Trots att kunskapen kring våld och försummelse behöver utvecklas, visar denna undersökning ändå att samtliga intervjuade tandvårdspersonal är väl medvetna om deras anmälningsplikt, men att det råder okunskap som kan påverka anmälningsfrekvensen. Notko (et al., 2022, s. 20) beskriver att när tvärprofessionella är medvetna om att de har delad syfte som yrkesverksam att skydda utsatta barn, samt möjligheten till samråd ökar de professionellas handlingsförmåga. I och med denna studies resultat som visar att en sådan samverkan mellan socialtjänsten och tandvården inte finns, påvisar Notko (2022, s. 21) att en starkare samverkan mellan båda aktörerna leder till bättre åtgärder för de våldsutsatta barnen. Utifrån samverkansteorin belyses det att samverkan kräver ett intressegemenskap, där båda aktörer har samma mål och syfte. I och med att tandvården och socialtjänsten har olika fokusområden finns det en utmaning i att hitta intressegemenskap. Samtidigt har båda inrättningar

anmälningsplikt och har därmed i grunden samma uppgift; skydda barn från våldsutsatthet och försummelse.

8.1 Metoddiskussion

Studiens syfte var att undersöka samverkan mellan tandvården och socialtjänsten gällande våld mot barn, med särskilt fokus på att identifiera de utmaningar och hinder som kan försvåra ett effektivt samarbete. För att uppnå syftet och för att få en så omfattande bild som möjligt av ämnet, valdes en varierad grupp av intervjupersoner som representerade olika professionella bakgrunder och erfarenheter. Metoden som användes var semistrukturerade intervjuer med sju intervjupersoner vilka inkluderar fyra tandvårdspersonal, två socialtjänstpersonal inom familjeenheten och en universitetsadjunkt som även är tandläkare med specialistutbildning. Valet att intervjua tandvårdspersonal både från privat och offentlig tandvård gav en bredare förståelse för hur tandvården arbetar med att identifiera våldsutsatta barn i tandläkarstolen, och detta fick vi från olika perspektiv. Tandvårdspersonalen hade även olika befattningar vilket bidrog till en bredare insikt i utmaningar och möjligheter inom fältet. Å andra sidan observerades skillnader i hur tandvården bedrivs privat och offentligt, vilket kan ha påverkat generaliserbarheten. Exempelvis framkom det att de privata klinikerna inte hade erbjudits någon form av vidareutbildning internt, samt att i de samtliga privata klinikerna varken fanns riktlinjer i bemötandet av våldsutsatta barn eller riktlinjer kring tillvägagångssätt för inkluderandet av socialtjänsten.

Valet att intervjua socialtjänstpersonal från enbart en enhet innebar en begränsning i studien, eftersom det kan finnas variationer i hur socialtjänsten fördelar arbetsuppgifter och myndighetens uppdelning varierar från kommun till kommun. Dessutom hade intervjupersonerna från socialtjänsten olika befattningar vilket kan ha påverkat deras svar. Trots detta gav socialtjänstpersonalen värdefull information om socialtjänstens roll och deras erfarenheter kring samverkan med tandvården. Eftersom enbart en kommun var representerad av de intervjuade socialtjänstpersonalen, begränsas studiens generaliserbarhet och ger därmed ingen övergripande bild av samarbetet mellan socialtjänsten och tandvården. Att inkludera en universitetsadjunkt som även är tandläkare med specialistutbildning, bidrog till att ge ytterligare insikter i hur tandvården arbetar utifrån ett utbildningsperspektiv.

Universitetsadjunkten bekräftade mycket av vad som framkommit i tidigare forskning, men gav även djupare inblick i vissa aspekter inom samverkan mellan tandvården och socialtjänsten. Å andra sidan kan det finnas en risk för att adjunkten varit mer benägen att resonera kring ämnet utifrån ett utbildningsperspektiv, vilket kan påverka resultatens generaliserbarhet. Universitetsadjunkten var den enda medverkande med så bred kompetens inom ämnet och gav därmed annan insikt än vad övrig praktiserande tandvårdspersonal och socialtjänstpersonal gjorde.

I och med att semistrukturerade intervjuer användes gav det möjlighet att anpassa intervjun efter respondenternas svar, och gav därmed också intervjupersonen mer möjlighet att återberätta sin expertis inom ämnet. Även detta kan möjligtvis påverka överförbarheten, då varje intervju och intervjurespondent är unik med egna livserfarenheter. Samtidigt bidrog denna metod till att en del nya aspekter upptäcktes kring försummade och våldsutsatta barn, exempelvis att olika socioekonomiska och kulturella aspekter kan påverka barns munhälsa. Semistrukturerade intervjuer som metod öppnade därför upp för relevanta aspekter då respondenten tilläts leda samtalet och gavs utrymme för detta. Att genomföra majoriteten av intervjuerna via Zoom var en anpassning till medverkande respondenter, då de flesta intervjurespondenter endast kunde medverka i studien utanför sin arbetstid. Intervjurespondenterna kunde därför medverka i intervjun hemifrån och inte stressa över att intervjun skulle ta tid från deras arbetsdag. Svaren på frågorna från intervjuguiden upplevdes som utförliga och genomtänkta av respondenterna, då de även hann gå igenom intervjuguiden i sin hemmiljö innan intervjuerna startade. På så sätt uppnåddes en bekvämlighet och flexibilitet med digitala intervjuer.

Att utöva tematisk analys som metod för att koda intervjuerna uppfattades som en effektiv metod. Detta för att med tematisk analys var det enkelt att sortera all data och få en bra överblick över de huvudteman som identifierades. Tematisk analys som metod bidrog till en djupare förståelse av respondenternas perspektiv och erfarenheter. Genom att analysera och identifiera teman och underliggande mönster, uppmärksammades vissa aspekter som annars kan ha missats. Samtidigt, kan andra aspekter gått förlorat av samma anledning. Att använda tematisk analys som metod innebär också att författarens värderingar indirekt framkommer, och att det därmed är svårare att förbli objektiv under analysprocessen. Detta påverkar även

studiens val av teorier, där studiens främsta resultat sammankopplas med teorier som är relevanta och som kan bidra med nya teoretiska insikter. Denna metod har som fördel att ge en central betydelse åt de teman som var återkommande i intervjun. Däremot fick de teman som inte förekom lika frekvent mindre utrymme eller exkluderades helt från resultatet eftersom de inte kunde placeras in i de befintliga teman. Vissa delar av empirin som från början planerades att inkluderas i resultatet uteslöts senare på grund av svårigheter att analysera dem med teorin.

8.2 Framtida forskning

Några förslag på framtida forskning är bland annat att undersöka hur tandvården kan spela en större roll och ta mer ansvar i att förebygga våld mot barn. Detta genom att erbjuda stöd och rådgivning till föräldrar och vårdnadshavare i form av psykosociala stödtjänster eller att erbjuda utbildning till föräldrar om vikten av regelbundna tandvårdsbesök för barn. I övrigt är det av vikt att undersöka hur tandvårdens samarbete med socialtjänsten kan förbättras genom digitala verktyg och teknik. Exempel på detta är användning av elektroniska journaler som används mellan socialtjänsten och tandvården för att orosanmäla misstänkt våld mot barn. Dock är en förutsättning för detta strukturella förändringar gällande lagstiftning och sekretess.

Det finns även möjlighet att utforska en annan samhällsgrupp än våldsutsatta barn, då alla typer av våldsutsatthet kan upptäckas i tandläkarstolen. Man kan exempelvis undersöka våldsutsatta män eller kvinnor i tandläkarstolen och vilka riktlinjer som följs kring det. För att få ny insikt inom fältet kan det vara gynnsamt att jämföra hur tandvården och socialtjänsten i Sverige hanterar våld mot barn med andra länder, för att undersöka vilka lärdomar som kan tas från internationella jämförelser.

9. AVSLUTANDE ORD

Slutligen kan vi se att utbildning spelar en avgörande roll för att främja samverkan mellan socialtjänsten och tandvården. Dessutom framkommer det att tandvårdens kunskaper och rutiner kring identifiering och hantering av våld mot barn är bristfälliga. Det är dock positivt att det skett förändringar på senare år, där dessa ämnen börjar inkluderas i tandvårdsutbildningarna.

Vi ser att det för närvarande sker framsteg inom området på grund av flera faktorer. En möjlig faktor till detta är att barnperspektivet fått en större betydelse inom lagstiftningen och i socialtjänstens arbete. Det har också skett en ökad medvetenhet om vikten av att upptäcka och hantera våld mot barn i olika samhällssektorer, inklusive tandvården. Det har lett till att tandvården har börjat inkludera ämnet i utbildningarna och att det finns ett behov av tydliga rutiner och strukturer för samverkan mellan tandvården och socialtjänsten. Det finns en ökad insikt om att tandvårdspersonal kan spela en viktig roll i att identifiera och rapportera misstänkt våld mot barn. Genom att införa utbildningar och handledningar som involverar både tandvården och socialtjänsten kan de båda parterna dela väsentlig kunskap med varandra och förbättra sitt bemötande av barn i våldssituationer. Det nuvarande engagemanget och framstegen beror på att det finns en vilja och ett påtagligt behov av att förbättra samarbetet och öka kunskapen kring våld mot barn inom tandvården och socialtjänsten.

10. REFERENSLISTA

Litteratur

Bryman, A. 2011. *Samhällsvetenskapliga metoder. 2.*, [rev.] uppl. Malmö: Liber.

Bryman, A. 2018. *Samhällsvetenskapliga metoder.* Tredje upplagan. Stockholm: Liber.

Eriksson, M. 2022. Moderskap som särskild sårbarhet för kvinnor som utsätts för våld. I: Moser Hällén, L (red.). *Intersektionella perspektiv på våld i nära relationer.* Stockholm: Liber.

Eriksson-Zetterquist, U., Kalling, T. & Styhre, A. 2005. *Organisation och organisering.* Malmö: Liber.

Fejes, A. & Thornberg, R. 2019. *Handbok i kvalitativ analys.* Upplaga 3. Stockholm: Liber.

Flaa, P., Fløistad, G., Hofoss, D., Holmer-Hoven, F., Kjeldstadli, K., Medhus, T., O'Gorman, D & Rønning, R. 1998. *Introduktion till organisationsteori.* Lund: Studentlitteratur.

Hällén, L & Sinisalo, E. 2018. Vad är mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer. I: Sinisalo, E & Hällén, L (red.). *Våld i nära relationer - socialt arbete i forskning, teori och praktik.* Stockholm: Liber.

Jinghede, A. 2022. *Den våldsutsatta patienten i tandvården.* Stockholm: Gothia Kompetens.

Jonhed, A. 2022. Barn - både en generellt och särskilt sårbar grupp. I: Moser Hällén, L (red.). *Intersektionella perspektiv på våld i nära relationer.* Stockholm: Liber.

Larsson, S. 2005. Kvalitativ metod. I: Larsson, S., Lilja, J. & Mannheimer, K (red.). *Forskningsmetoder i socialt arbete.* Lund: Studentlitteratur.

Lindberg, K. 2011. *Samverkan*. Johanneshov: TPB. [Elektronisk resurs]

Lindkvist, L., Bakka J.F. & Fivelsdal, E. 2015. *Organisationsteori: struktur, kultur, processer*. Johanneshov: MTM [Elektronisk resurs]

Mattsson, T. 2017. *Våld i barnvårdsutredningar: om socialtjänstens ansvar och viljan att veta*. Malmö: Gleerup

Repstad, P. 2005. *Sociologiska perspektiv i vård, omsorg och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Riessman, C. 2010. *Narrative methods for the human sciences*. Johanneshov: TPB

Stranegård, L. & Eriksson-Zetterquist, U. 2013. *Organisering*. Upplaga 1:1. Malmö: Liber.

Tjora, A. 2012. *Från nyfikenhet till systematisk kunskap – kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

Offentliga publikationer

Deakin, H. and Wakefield, K. 2014. "Skype interviewing: reflections of two PhD researchers," *Qualitative research : QR*, 14(5), s. 603–616.

Findley, P & Weiner, C. 2020. Oral health across the life course: A role for social work. *Journal of Studies in Social Sciences and Humanities*. 6(1), s. 1-10.

FN Generalförsamling (1989) *Barnkonventionen*.

Han, H., Lees, A., Morse, Z & Koziol-McLain, J. 2022. Child abuse knowledge and attitudes among dental and oral health therapists in Aotearoa New Zealand: a cross-sectional study. *BMC health services research*, 22(1), s. 1504.

Kvist, T. 2016. A dental perspective on child maltreatment. *Stockholm: Karolinska Institutet*.

Kvist, T., Annerbäck, E.M. and Dahllöf, G. 2018. Oral health in children investigated by Social services on suspicion of child abuse and neglect. *Child abuse & neglect*, 76, s. 515–523.

Larijani, H.H. & Guggisberg, M. 2015. Improving Clinical Practice: What Dentists Need to Know about the Association between Dental Fear and a History of Sexual Violence Victimization. *International journal of dentistry*. Artikelnr. 452814.

Nationellt centrum för kvinnofrid. 2022. *Guide för rutinfrågor om våld*.
https://www.nck.uu.se/digitalAssets/1015/c_1015098-1_3-k_fick-guide-for-att-stalla-fragor-om-vald---region-uppsala.pdf. [Hämtad 2023-04-03]

Notko, M., Husso, M., Piippo, S., Fagerlund, M & Houtsonen, J. 2022. *Journal of Interprofessional Care*. 36:1, 15-23.

Pawlis, S., Lindeman, T & Lemke, R. 2022. Dental Neglect and Its Perception in the Dental Practice. *International journal of environmental research and public health*. 19(11), s. 6408.

Regeringskansliet. 2021. *Barn som bevittnar brott*. Morgan Johansson, Mattias Larsson. (Justitiedepartementet). [Elektronisk resurs]

Rønneberg, A. 2020. Barriers and facilitators safeguarding children in dental care: clinical practice, attitudes and cooperation with social welfare services. *University of Oslo*.

Simon, A., Cage J. & Akinkugbe, A.A. 2021. Adverse childhood experiences and oral health outcomes in u.S. children and adolescents: A survey of children's health. *International journal of environmental research and public health*, 18(23), s. 12313.

Socialstyrelsen. 2014. *Barn som får illa eller riskerar att fara illa: en vägledning för hälso- och sjukvården samt tandvården gällande anmälningsskyldighet och ansvar*. Andra upplagan. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen. 2022. *Orosanmälningarna ökar - berör var tionde barn*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Sundin, O. 2005. Webbaserad användarundervisning: ett forum för förhandlingar om bibliotekariers professionella expertis, *Human IT*, vol. 7, nr. 3, s. 109-168.

Vaksdal Brattabø, I., Iversen, A.C., Åstrøm, N.A. & Bjørknes, R. 2016. Experience with suspecting child maltreatment in the Norwegian public dental health services. A national survey. *Acta Odontologica Scandinavica*, 74:8, 626-632.

Vetenskapsrådet. 2017. *God forskningssed*. <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2017-08-29-god-forskningssed.html> [Hämtad 2023-05-18]

Özgür, N., Ballıkaya, E., Güngör HC & Ataç AS. 2020. Turkish pediatric dentists' knowledge, experiences and attitudes regarding child physical abuse. *International Dental Journal* (70(2), s. 145-151.

Lagar

Regeringens proposition 1997/98:55. *Kvinnofrid*. Stockholm: Fritze.

SFS 1949:381. *Föräldrabalken*. Stockholm: Justitiedepartementet.

SFS 1962:700. *Brottsbalken*. Stockholm: Justitiedepartementet.

SFS 1985:125. *Tandvårdslagen*. Stockholm: Socialdepartementet.

SFS 2001:453. *Socialtjänstlagen*. Stockholm: Socialdepartementet.

SFS 2009:400. *Offentlighets- och sekretesslagen*. Stockholm: Justitiedepartementet.

SFS 2010:659. *Patientsäkerhetslagen*. Stockholm: Socialdepartementet.

SFS 2014:821. *Patientlagen*. Stockholm: Socialdepartementet.

SFS 2017:30. *Hälso- och sjukvårdslagen*. Stockholm: Socialdepartementet.

SOSFS 2014:4. 2014. *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete*. Stockholm: Socialstyrelsen.

11. BILAGOR

Bilaga 1. Informations- och samtyckesblankett

Informations- och samtyckesblankett för studentarbeten vid Södertörns högskola Information till deltagare

Du har blivit tillfrågad att delta i studien ”Den våldsutsatta patienten i tandläkarstolen – en kvalitativ studie om samverkan mellan socialtjänsten och tandvården”. Enligt dataskyddsförordningen (2016/679) är Södertörns högskola personuppgiftsansvarig för personuppgiftsbehandlingar i studentarbeten. I det här dokumentet får du information om hur dina personuppgifter kommer att behandlas inom ramen för denna studie.

Syftet med studien

Studien utförs som en del i vår utbildning, inom kursen examensarbete i socialt arbete vid institutionen för samhällsvetenskap vid Södertörns högskola. Syftet med studien är att undersöka hur tandvården och socialtjänsten samverkar gällande oro kring våld mot barn och hur långt ansvaret sträcker sig för de olika myndighetsorganen

Studien går ut på att genomföra en intervju där du får svara på ett antal frågor. Intervjun kommer att genomföras via verktyget Zoom och beräknas ta 30-60 minuter. Intervjun kommer att spelas in och sedan transkriberas, det vill säga skrivas ner i skriftlig form.

Personuppgifter som kommer att behandlas

För att uppnå syftet med studien kommer följande personuppgifter om dig att samlas in och behandlas:

- Namn
- Befattning

Med stöd av vilken rättslig grund kommer personuppgifterna att behandlas?

Den rättsliga grunden för behandlingen av dina personuppgifter är ditt informerade samtycke. Du kan när som helst återkalla ditt samtycke utan att ange orsak. Ett återkallande påverkar dock inte den behandling som skett innan återkallandet.

Hur personuppgifterna kommer att förvaras och skyddas under arbetets gång

Dina personuppgifter kommer att förvaras via röstmemo på våra personliga mobiltelefoner för att sedan kunna transkribera intervjuerna och spara detta på Google dokument. Vid

transkribering kommer endast personernas initialer att användas för att avidentifiera intervjupersonerna.

Hur länge personuppgifterna kommer att behandlas

Dina personuppgifter kommer att behandlas till dess studentarbetet är avslutat och betygsatt med godkänt betyg. Därefter kommer personuppgifterna att raderas. Ditt namn eller något annat som direkt skulle kunna identifiera dig kommer inte att finnas med i resultatet.

Dina rättigheter enligt dataskyddsförordningen

Södertörns högskola är personuppgiftsansvarig för behandlingen av dina personuppgifter. Enligt dataskyddsförordningen har du rätt att få ta del av de uppgifter om dig som hanteras i studien (registerutdrag), och vid behov få eventuella felaktiga personuppgifter rättade. Du kan också begära att uppgifter om dig raderas samt att behandlingen av dina personuppgifter begränsas.

Vill du utnyttja någon av dessa rättigheter eller återkalla ditt samtycke ska du kontakta ansvarig student eller studentens handledare (kontaktuppgifter finns nedan).

Klagomål

Om du har några funderingar eller klagomål avseende hur dina personuppgifter behandlas kan du kontakta högskolans dataskyddsombud via dataskydd@sh.se. Du har även rätt att lämna klagomål till Integritetsskyddsmyndigheten (IMY) om du inte är nöjd med högskolans personuppgiftsbehandling. IMY nås via e-post: imy@imy.se eller telefon 08-657 61 00.

Ansvariga för studien

Huvudansvarig för studien är:

Niklas Hill, lektor i socialt arbete

Studien genomförs av:

Andreea Corbei

Serife Erdal

Bilaga 2. Intervjuguider

Intervjuguide 1. Tandvårdspersonal

Frågor till tandvårdspersonal är utformade med hänsyn till intervjupersonernas befattning.

Nedan följer ett exempel på frågor som är anpassad för tandläkare:

Introduktion

1. Berätta om dig själv, vem är du?
2. Hur länge har du arbetat som tandläkare?
3. Vad ingår i dina arbetsuppgifter? Hur ser en arbetsdag ut?

Huvudfrågor - samverkan

4. Kan du beskriva din erfarenhet av att identifiera tecken på våld i din tandvårds praktik?
5. Hur känner du till ditt ansvar att rapportera misstänkta fall av våld till socialtjänsten?
6. Finns det hinder i att rapportera misstänkt våld mot barn? Eventuell följdfråga: vilka hinder och varför finns det? (Hinder uppifrån, strukturella hinder, chefen hindrar).
7. Finns det tillräckligt med kunskap kring våld mot barn för att tandvården ska kunna känna igen och rapportera misstänkt våld?
8. Vilka tecken på våld ser du som vanligast att upptäcka i din praktik som tandläkare?
9. Har du någon erfarenhet av samverkan med socialtjänsten i frågor som rör oro kring våld mot barn? I så fall, kan du beskriva hur samarbetet har fungerat?
10. Hur bör tandläkaren prata med ett barn som de misstänker har blivit utsatt för våld? Hur förhåller man sig mot våldsutsatta barn?
11. Vad bör tandläkaren göra om de misstänker att ett barn är våldsutsatt men föräldrarna förnekar det?
12. Vilken typ av information eller dokumentation är du skyldig att rapportera till socialtjänsten om du misstänker att ett barn kan vara utsatt för våld eller andra former av övergrepp?

- 13.** Hur kan tandläkaren samarbeta med socialtjänsten för att säkerställa att ett våldsutsatt barn får den hjälp och stöd som de behöver?
- 14.** Hur skulle du beskriva tandvårdens ansvar och befogenheter när det gäller att skydda barn från våld? Var går gränsen för tandvårdens ansvar?

Intervjuguide 2. Socialtjänstpersonal

Frågor till socialtjänstpersonal är utformade med hänsyn till intervjupersonernas befattning.

Nedan följer ett exempel på frågor som är anpassad för socialsekreterare:

Introduktion frågor

1. Berätta om dig själv, vem är du?
2. Hur länge har du arbetat som socialsekreterare?
3. Vad ingår i dina arbetsuppgifter? Hur ser en arbetsdag ut?

Huvudfrågor - samverkan

4. Hur ser samarbetet med tandvården ut när det gäller oro kring våld mot barn?
Eventuell följdfråga: Finns det utmaningar eller problem som ni har stött på?
5. Vilken roll spelar tandläkaren i att identifiera och rapportera misstankar om våld mot barn till socialtjänsten?
6. Vilken kompetens tror du att tandvårdspersonal behöver för att kunna erbjuda hjälp till våldsutsatta barn?
7. Har du någon erfarenhet av samverkan med tandvården i frågor som rör oro kring våld mot barn? I så fall, kan du beskriva hur samarbetet har fungerat?
8. Vilka förebyggande åtgärder tror du att tandvården och socialtjänsten kan samarbeta kring för att uppmärksamma och motverka våld i nära relationer?
9. Vilken roll kan tandvården spela i att identifiera och rapportera misstänkt våld till socialtjänsten?
10. Hur ser samarbetet mellan tandvården och socialtjänsten ut när det gäller att erbjuda stöd och skydd till våldsutsatta barn?
11. Vad behöver göras för att utveckla samarbetet mellan socialtjänsten och tandvården?

Intervjuguide 3. Universitetsadjunkt

Introduktion frågor

1. Kan du berätta lite om din bakgrund och ditt intresse för ämnet våld mot barn i relation till tandvård och samarbete med socialtjänsten?
2. Vad var det som inspirerade dig till att fokusera på detta område?
3. Vilka är de mest spännande eller utmanande aspekterna av ditt område?
4. Vilken är din vision för hur tandvården och socialtjänsten kan samarbeta mer effektivt för att skydda våldsutsatta barn?

Huvudfrågor - samverkan

5. Kan du beskriva ditt tidigare arbete med att samarbeta mellan tandvården och socialtjänsten gällande våld mot barn, och vilka utmaningar och hinder du har upplevt under detta samarbete?
6. Vilken roll anser du att tandvården spelar i att upptäcka och förebygga våld mot barn?
7. Vilka faktorer tror du påverkar tandvårdspersonalens förmåga att identifiera och rapportera misstänkt våld mot barn? **Följdfråga:* Kan dessa faktorer variera beroende på tandvårdspersonalens professionella bakgrund eller erfarenhet?
*Följdfråga: Hur tror du att dessa utmaningar kan övervinnas?
8. Vilka strategier och åtgärder kan tandvårdspersonal använda för att effektivt samarbeta med socialtjänsten för att hantera fall av misstänkt våld mot barn?
9. Vad tror du att socialtjänsten och tandvården behöver utveckla i sin samverkan när det kommer till våld mot barn? Eventuell följdfråga: vad tror du en sådan utveckling hade bidragit med?
10. Vilken typ av utbildning behöver tandvårdspersonal när det gäller att identifiera, rapportera och hantera misstänkt våld mot barn?
11. Vilka rättsliga och etiska frågor kan uppstå när tandvården och socialtjänsten samarbetar i frågor som rör våld mot barn, och hur kan dessa frågor hanteras på ett lämpligt sätt? Vilka resurser och stöd behöver tandvårdspersonal ha tillgång till för att hantera dessa frågor på ett professionellt sätt?

- 12.** Vilken typ av dokumentation bör tandvårdspersonal föra för att stödja socialtjänstens utredningar av misstänkt våld mot barn, och hur kan tandvården uppmuntra till en mer omfattande dokumentation av dessa frågor?
- 13.** Hur kan screening för våld mot barn integreras i tandvårdens kliniska praxis på ett effektivt sätt? Vilka metoder och verktyg kan användas för att identifiera fall av misstänkt våld mot barn? Är detta användbart för socialtjänsten när de sedan utreder våldet?
- 14.** Vilken roll kan tandvården spela i att förebygga våld mot barn genom regelbundna besök under patientens barndom och genom att identifiera riskfaktorer för våld i patientens livssituation?
- 15.** Samverkar du med andra aktörer inom socialt arbete gällande just samverkan mellan tandvården och socialtjänsten kring våldsutsatta barn?

UMEÅ UNIVERSITET

MANIPULERADE NAKENBILDER I SVENSK STRAFFRÄTT

Förtal och olaga integritetsintrång i
ljuset av artikel 8 Europakonventionen

Sara Strömstedt

Termin 9 HT 2023
Examensarbete, 30 hp
Juristprogrammet, 270 hp
Handledare: Lena Landström

Innehållsförteckning

Förkortningar	152
1 Inledning	153
1.1 Bakgrund.....	153
1.2 Syfte och frågeställningar	155
1.3 Avgränsningar.....	155
1.4 Metod och material	156
1.4.1 Besvarandet av den första frågeställningen	156
1.4.2 Besvarandet av den andra frågeställningen	156
1.4.3 Besvarandet av den tredje frågeställningen.....	159
1.5 Disposition.....	161
2 Privatlivsskyddet i Europakonventionen.....	163
2.1 Privatlivsdefinitionen vid spridning av nakenbilder	163
2.1.1 Rätten till skydd för sin bild	164
2.1.2 Rätten till skydd för sitt anseende	165
2.2 Positiva skyldigheter till skydd för privatlivet.....	166
2.2.1 Inrättandet av adekvat lagstiftning	167
2.2.2 Konventionsstaternas bedömningsmarginal	169
2.2.3 Adekvat lagstiftning till skydd för spridning av nakenbilder	171
2.3 Förhållandet mellan privatlivsskyddet och yttrandefriheten	173
2.3.1 Kriterier att beakta vid intresseavvägningen	174
2.3.2 Intresseavvägningen vid spridning av manipulerade nakenbilder.....	176
2.4 Sammanfattande kommentar och diskussion.....	178
3 Förtal enligt svensk rätt.....	181
3.1 Skyddsintresse	181
3.2 Identifikationskravet	183
3.3 Uppgiftskravet	184
3.4 Missaktningskravet	186
3.5 Undantagsregeln	189
3.6 Sammanfattande kommentar och diskussion.....	190
4 Olaga integritetsintrång enligt svensk rätt	194
4.1 Skyddsintresse	194
4.2 Intrångskravet	196

4.3	Spridningskravet	198
4.4	Allvarlighetskravet	199
4.5	Undantagsregeln	200
4.6	Förhållandet mellan förtal och olaga integritetsintrång	200
4.7	Sammanfattande kommentar och diskussion	201
5	En konventionsförenlig kriminalisering?	204
5.1	En konventionsstridig kriminalisering	204
5.2	Slutsats	207
	Käll- och litteraturförteckning.....	209
	Offentligt tryck	209
	Rättspraxis	209
	Litteratur	212
	Övriga källor	215

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
Dir.	Kommittédirektiv
Europadomstolen	Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna
Europakonventionen	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
HD	Högsta domstolen
Mot.	Motion
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen (1974:252)
RH	Rättsfall från Hovrätterna
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Att i lag belägga en gärning med straff utgör det yttersta uttrycket för statens maktutövning. Genom kriminaliseringen markerar lagstiftaren vad som ur samhällssynpunkt är ett icke-önskvärt och oacceptabelt beteende. Till följd av att en kriminalisering inskränker individens valfrihet ska en gärning endast i sista hand beivras med straffbestämmelser. Kriminaliseringen måste framstå som rättfärdigad. En förutsättning för det är att straffbudet skyddar ett berättigat intresse.¹

I svensk rätt har frihet, liv och egendom utgjort exempel på uppenbart skyddsvärda intressen.² Samtidigt har den personliga integriteten länge ansetts vara ett för vagt skyddsintresse för att kunna regleras rättsligt.³ Försök att genom utvidgad straffrättslig reglering ge enskilda ett förstärkt skydd för privatlivet har återkommande avvisats.⁴ Istället har förtalsbestämmelsen i 5 kap. 1 § brottsbalken (BrB) fått tjäna för diverse integritetsintrång, däribland för spridning av nakenbilder.⁵ Förtalsbestämmelsen har även använts för att beivra olovlig spridning av manipulerade nakenbilder.⁶ En manipulerad nakenbild konstrueras genom att en individs ansikte tillfogas en annan persons nakna eller avklädda kropp. Manipulationen används ofta för att felaktigt framställa att individen har haft samlag eller deltagit i andra sexuella handlingar.⁷

I takt med samhällsutvecklingen har uppfattningen av vad som är ett skyddsvärt intresse successivt förändrats. Det synliggörs bland annat genom att brottet kränkande fotografering infördes i 4 kap. 6 a § BrB den 1 juli 2013 med den personliga integriteten som uttalat skyddsintresse.⁸ Kriminaliseringen ansågs nödvändig efter att Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europadomstolen) i *Söderman mot Sverige* riktat kritik mot att det i svensk rätt varken var straffrättsligt eller civilrättsligt sanktionerat att ta bild på en individ utan samtycke. Genom det otillräckliga skyddet för den personliga integriteten hade den svenska

---

¹ Asp m.fl., 2013, s. 40; Heidenborg, 2013, s. 304–305 och 307; Lernestedt, 2003, s. 129.

² Asp m.fl., 2013, s. 39; Heidenborg, 2013, s. 307; Lernestedt, 2003, s. 129.

³ Chamberlain, 2022, s. 641 och 650.

⁴ Axberger, 2023, s. 214.

⁵ NJA 2015 s. 86; NJA 1992 s. 594.

⁶ NJA 1994 s. 637.

⁷ Se Flynn m.fl., 2022, s. 1341; Chesney och Citron, 2019 s. 1757–1758. Begreppet manipulerad nakenbild används i uppsatsen för att beskriva bilder och filmer som dels felaktigt och olovligen framställer en individ som naken, dels felaktigt och olovligen framställer det som att en individ har haft samlag eller deltagit i andra sexuella handlingar.

⁸ SFS 2013:366. Se prop. 2012/13:69 s. 16.

staten agerat i strid med sina positiva skyldigheter under artikel 8 Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen).⁹ Av artikeln följer bland annat att konventionsstaterna har en positiv skyldighet att inrätta adekvat lagstiftning till skydd för enskildas åtnjutande av privatlivet. Konventionsstaterna kan dessutom vara förpliktade att kriminalisera den gärning som gett upphov till kränkningen av privatlivet.¹⁰ Europakonventionen utgör enligt 2 kap. 19 § regeringsformen (1974:252) (RF) svensk lag och den svenska lagstiftaren har därför ytterligare skyddsintressen att ta hänsyn till vid utformningen av en kriminalisering.¹¹

I efterdyningarna av *Söderman mot Sverige* infördes även brottet olaga integritetsintrång i 4 kap. 6 c § BrB.¹² Sedan den 1 januari 2018 är det kriminaliserat att göra intrång i någons privatliv genom att bland annat sprida en bild på hans eller hennes sexualliv eller helt eller delvis nakna kropp. Till följd av att förtalsbestämmelsen inte har den personliga integriteten som skyddsintresse lyftes spridning av nakenbilder fram som ett särskilt angeläget ändamål för lagstiftningen. Vidare ansågs ett förstärkt skydd för privatlivet vara en förutsättning för förenlighet med artikel 8 Europakonventionen. Innan lagstiftningen antogs diskuterades det om även manipulerade bilder skulle omfattas av integritetsskyddet. Trots att olovlig spridning av manipulerade bilder bedömdes som mycket integritetskränkande ansåg lagstiftaren att det som huvudregel inte skulle vara kriminaliserat som olaga integritetsintrång att sprida manipulerade bilder. Om den bild som sprids i grunden är sann och därefter har manipulerats bedömdes straffansvar däremot inte som uteslutet. Hur bedömningen ska göras om den bild som manipulerats är en nakenbild utvecklades inte i förarbetena.¹³

Efter att bestämmelsen om olaga integritetsintrång trädde i kraft har fenomenet manipulerade nakenbilder fortsatt att diskuteras i forskning, media och den politiska debatten.¹⁴ Uppmärksamhet har riktats mot att det till följd av den tekniska utvecklingen blivit allt svårare att urskilja vad som är en verklig bild och inte. Vikt har även fästs vid att den integritetskränkning olovlig spridning av manipulerade nakenbilder ger upphov till är att

---

⁹ Europadomstolens dom i *Söderman mot Sverige* den 26 mars 2013 [GC], § 117.

¹⁰ Se Harris m.fl., 2023, s. 14–16; Danelius m.fl., 2023, s. 63–64; Rainey m.fl., 2021, s. 367-368.

¹¹ Europakonventionen inkorporerades i svensk rätt genom lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

¹² SFS 2017:1136.

¹³ Prop. 2016/17:222 s. 94; SOU 2016:7 s. 266.

¹⁴ Se exempelvis mot. 2023/24:2509; *Expressen*, [<https://www.expressen.se/noje/fejkade-nakenbilden-pa-norska-influencern/>], granskad 2023-12-19; Flynn m.fl., 2021, s. 1341–1358.

likställa med den som uppkommer vid spridning av andra nakenbilder, i synnerhet när manipulationen är verklighetstrogen.¹⁵ Vidare har det på europeisk nivå framhållits att det finns en risk för att spridning av manipulerade nakenbilder kränker artikel 8 Europakonventionen.¹⁶

Av intresse att utreda och analysera är därför om den nuvarande konstruktionen till skydd för olovlig spridning av manipulerade nakenbilder i svensk rätt i tillräcklig utsträckning skyddar den personliga integriteten, eller om en ny konventionsstridig situation likt den år 2013 kan föreligga.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen syftar till att klarlägga i vilken utsträckning det i svensk rätt är kriminaliserat att sprida manipulerade nakenbilder, för att därefter analysera huruvida nuvarande lagstiftning är tillfredsställande i förhållande till det positiva ansvar som Europakonventionen ålägger konventionsstaterna.

Det övergripande syftet besvaras genom följande frågeställningar.

- i. Under vilka förutsättningar inryms olovlig spridning av manipulerade nakenbilder under brottsbeskrivningen för förtal enligt 5 kap. 1 § BrB respektive olaga integritetsintrång enligt 4 kap. 6 c § BrB?
- ii. Har konventionsstaterna en positiv skyldighet såsom följer av artikel 8 Europakonventionen att kriminalisera olovlig spridning av manipulerade nakenbilder?
- iii. Är regleringen av det kriminaliserade området i BrB förenlig med det konventionsstadgade positiva ansvaret?

1.3 Avgränsningar

För att besvara uppsatsens syfte har ett antal avgränsningar gjorts. Uppsatsen avgränsas till personer över 18 år. Vidare avgränsas kartläggningen av straffbestämmelserna till om förutsättningarna för en brottsbeskrivningsenlig gärning är uppfyllda. Övriga brottsförutsättningar avseende att gärningen ska täckas av skuld och att det ska finnas en frånvaro av rättfärdigande och ursäktande omständigheter diskuteras inte.¹⁷ Åtalsregler och straffrättsliga påföljder behandlas inte heller i uppsatsen.

---

¹⁵ Se Flynn m.fl., 2021, s. 1343; Chesney och Citron, 2019, s. 1772–1774.

¹⁶ Se Europaparlamentet, 2021, s. 40.

¹⁷ Asp m.fl., 2013, s. 66.

I fråga om olaga integritetsintrång har en avgränsning till brottets första och femte punkt gjorts. Övriga punkter avseende spridning av bild på någons hälsotillstånd (punkt två), bild på att någon har utsatts för ett brott som innefattar ett angrepp mot person, frihet eller frid (punkt tre) eller bild på att någon befinner sig en i mycket utsatt situation (punkt fyra) saknar relevans för syftet. Med hänsyn till syftet har även spridning av integritetskänsliga uppgifter utelämnats från framställningen.

Viktigt att uppmärksamma är att förtal även kan utgöra ett tryck- eller yttrandefrihetsbrott.¹⁸ Bilder som spridits i grundlagsskyddade medier undantas dock från tillämpningsområdet för brottet olaga integritetsintrång.¹⁹ Uppsatsen har därför avgränsats till förtalsbrottet som det kommer till uttryck i 5 kap. 1 § BrB. Vidare har yttrandefrihetsfrågor i svensk rätt endast diskuterats i anslutning till skyddsintresset och undantagsregeln för förtal respektive olaga integritetsintrång.

1.4 Metod och material

En uppsats val av metod och material ska avspegla syftet och möjliggöra för att det uppnås.²⁰ Uppsatsens övergripande syfte har delats in i tre frågeställningar. Tillvägagångssättet för besvarandet av respektive frågeställning har skilt sig åt. Detsamma gäller för vilket material som varit nödvändigt att behandla. Valet av metod och material har således varierat beroende på vilken frågeställning som besvarats.

1.4.1 Besvarandet av den första frågeställningen

För att besvara den första frågeställningen har innebörden och tillämpningen av respektive rekvisit för 5 kap. 1 § och 4 kap. 6 c § BrB uttrönts. Det är att beteckna som ett fastställande av gällande rätt, för vilket den kartläggande rättsdogmatiska metoden har använts. Metoden innebär att innebörden av gällande rätt fastställs, analyseras och systematiseras genom att de rättskällor som åtnjuter auktoritet tolkas.²¹ Av rättskällehierarkin följer att lagstiftning har högst formell auktoritet, följt av förarbeten, rättspraxis och doktrin. Vilken betydelse respektive rättskälla tillmäts beror även på rättsområdet i fråga.²² Den första frågeställningen är av

---

¹⁸ Se 7 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen (1949:105); 5 kap. 1 § yttrandefrihetsgrundlagen (1991:1469).

¹⁹ Prop. 2016/17:222 s. 94–95.

²⁰ Se Bjereld m.fl., 2018, s. 98.

²¹ Hjertstedt, 2019, s. 167. Se Sandgren, 2021, s. 51–52.

²² Sandgren, 2021, s. 47.

straffrättslig karaktär och rättskällorna har därför som framkommer nedan tolkats i ljuset av straffrättens särdrag och principer.

Inom straffrätten är legalitetsprincipen av central betydelse. Legalitetsprincipen fungerar som en garanti för den enskildes rättssäkerhet och innehåller ett föreskriftskrav, ett analogiförbud och ett förbud mot retroaktiv lagstiftning. Föreskriftskravet är legalitetsprincipens kärna och innebär som stadgat i 1 kap. 1 § BrB att en gärning endast kan betecknas som ett brott om det följer av lag eller annan författning.²³ Föreskriftskravet framkommer även av 2 kap. 10 § första stycket RF och artikel 7 Europakonventionen. Lagstiftning är således den rättskälla som åtnjuter auktoritet i fråga om vad som är kriminaliserat. Om lagstiftningens ordalydelse är otydlig, ofullständig eller vag kan däremot övriga rättskällor användas för att utröna straffbudets rätta mening. Tolkningen ska göras med försiktighet och i enlighet med lagtextens ordalydelse.²⁴ Den tilltänkta tillämpningen av ett straffbud ska på ett rimligt sätt kunna inordnas under lagtexten.²⁵ Legalitetsprincipens analogiförbud medför dock att en straffbestämmelse inte får ges en vidare tillämpning än vad ordalydelsen medger om tolkningen är till nackdel för den tilltalade.²⁶ Övriga rättskällor kan endast begränsa och inte utvidga det kriminaliserade området.²⁷

Med hänsyn till legalitetsprincipen har utredningen tagit sin utgångspunkt i ordalydelsen av 5 kap. 1 § respektive 4 kap. 4 c § BrB. En tolkning enligt ordalydelsen är däremot inte tillräcklig för att besvara den inledande frågeställningen. I enlighet med rättskällehierarkin har vidare ledning därför sökts i förarbetena till respektive bestämmelse. Förarbetena utgörs av de dokumentet som publiceras i samband med att en lag stiftas och ger bland annat uttryck för syftet bakom en kriminalisering. Motivuttalandena har därför framförallt tolkats för att förklara brottens skyddsintressen. Förarbetena uttrycker sig ofta i allmänna ordalag och har även använts för att förklara den generella innebörden och avsedda tillämpningen av respektive rekvisit.²⁸ Förtalsbestämmelsen har inte ändrats sedan BrB infördes och propositionen från år 1962 har därför varit vägledande. Även statens offentliga utredning från år 1953 har använts för utredningen av förtalsbrottet. Till följd av dess lägre rättskällevärde har utredningen endast

---

²³ Se Asp m.fl., 2013, s. 46–47.

²⁴ NJA 2016 s. 3; NJA 2015 s. 501; NJA 2012 s. 105. Se Ågren, 2023, s. 29 och 32; Sandgren, 2021, s. 47–48.

²⁵ NJA 2016 s. 3.

²⁶ NJA 2015 s. 501.

²⁷ Ågren, 2023, s. 34.

²⁸ Lehrberg, 2022, s. 149; Lernestedt, 2003, s. 166.

hänvisats till om förslaget hör sammats i den efterföljande propositionen. I fråga om olaga integritetsintrång har användningen av förarbeten varit mer utbredd. Bestämmelsen infördes först år 2018 och ett begränsat antal avgöranden från högsta instans har utkommit. Beskrivningen av respektive rekvisit har dessutom varit betydligt utförligare i förarbetena till olaga integritetsintrång än motsvarande för förtalsbrottet. Diskussioner avseende hur rekvisiten ska tolkas vid olovlig spridning av nakenbilder har förts i såväl propositionen som betänkandet. I framförallt betänkandet har frågan om manipulerade bilder berörts, varför utredningen getts betydande utrymme.

För tolkningen och tillämpningen av förtalsbestämmelsen vid olovlig spridning av manipulerade nakenbilder har vägledning framförallt sökts i rättspraxis. Med hänsyn till uppsatsens syfte har ett urval gjorts till rättsfall som diskuterar tillämpningen av förtalsbrottet vid olovlig spridning av nakenbilder, manipulerade och inte. I brist på material har slutsatser i fråga om spridning av manipulerade nakenbilder även härletts från avgöranden som behandlar spridning av nakenbilder som inte manipulerats. Det har dock gjorts med försiktighet och tydligt markerats i såväl den sammanfattande kommentaren och diskussionen som i den avslutande analysen.

Användningen av rättspraxis har i princip begränsats till avgöranden från Högsta domstolen (HD). Begränsningen har gjorts med anledning av att avgöranden från HD är prejudicerande och vägledande för den fortsatta rättstillämpningen.²⁹ För att utreda innebörden av förtalsbestämmelsens identifikationskrav har två hovrättsavgöranden hänvisats till. Rekvisitet diskuteras inte i större utsträckning i varken förarbetena eller av HD. För att ge konkreta exempel på hur tillämpningen sett ut har hovrättsavgöranden därför tolkats. Med hänsyn till syftet har avgöranden som diskuterar med vilken tydlighet den som förekommer på en bild behöver kunna identifieras valts ut. Hovrättsavgöranden är dock inte prejudicerande, utan kan endast illustrera hur lagstiftningen tolkats och tillämpats i praktiken.³⁰ Vid utredningen av brottet olaga integritetsintrång har rättspraxis intagit en underordnad ställning. HD har endast utkommit med två avgöranden och hovrättsavgöranden av betydelse för besvarandet av den första frågeställningen har inte återfunnits.

---

²⁹ Ramberg m.fl., 2018, s. 36. Av 54 kap. 10 § första stycket första punkten rättegångsbalken följer att prövningstillstånd endast får meddelas om det är av vikt för ledning av rättstillämpningen.

³⁰ Ramberg m.fl., 2018, s. 36–37.

För utredningen av förtalsbestämmelsen har doktrin framförallt varit behjälplig för att få en sammanfattning av rättsläget och för att återfinna relevant rättspraxis. Doktrin har även hänvisats till för att belysa att äldre förarbetsuttalanden och rättspraxis fortsatt är relevanta.³¹ Doktrin har till följd av dess lägre rättskällevärde uteslutande använts i kompletterande syfte.³² Likt rättspraxis har doktrin använts i begränsad utsträckning för utredningen av brottet olaga integritetsintrång. Bestämmelsen infördes först år 2018 och doktrin som inte endast sammanfattar förarbetsuttalandena har i princip inte gått att återfinna. Utredningen av respektive brott avslutas med en sammanfattande kommentar och diskussion av det som framkommit i kapitlet. Kommentaren och diskussionen utgör uppsatsförfattarens eget bidrag till besvarandet av den första frågeställningen.³³

1.4.2 Besvarandet av den andra frågeställningen

Den kartläggande rättsdogmatiska metoden har även använts för att besvara uppsatsens andra frågeställning. Utredningen tar avstamp i rätten till respekt för privatlivet som den kommer till uttryck i artikel 8 Europakonventionen. Artikel 8 är dock vagt utformad och ger ingen ledning avseende vad som innefattas av privatlivsskyddet eller vilka positiva skyldigheter konventionsstaterna är skyldiga att vidta. För att förstå innebörden av artikel 8 har övriga rättskällor därför tolkats. Rättskällorna har som framkommer nedan tolkats i ljuset av Europakonventionens särdrag och Europadomstolens tolkningsprinciper.

Av artikel 19 och 32 Europakonventionen följer att Europadomstolen är Europakonventionens främsta uttolkare. Rättspraxis från Europadomstolen är således den rättskälla som åtnjuter högst auktoritet vid tolkning av Europakonvention. Rätten till skydd för privatlivet är en central konventionsrättighet med en omfattande rättspraxis och ett urval har därför gjorts. Uppsatsen avser inte att uttömma redogöra för innebörden av privatlivsskyddet. För att bedöma om olovlig spridning av manipulerade nakenbilder åtnjuter skydd under privatlivsdefinitionen har ett urval till rättsfall som behandlar olovlig spridning av bilder gjorts. Med hänsyn till syftet har särskild vikt fästs vid avgöranden som diskuterar olovlig spridning av nakenbilder och manipulation av bilder. I brist på material har slutsatser i fråga om spridning av manipulerade nakenbilder även härletts från avgöranden som diskuterar spridning av nakenbilder som inte manipulerats. Det har dock gjorts med försiktighet och tydligt markerats i såväl den

---

³¹ Se Ågren, 2023, s. 24 för en liknande användning av doktrin.

³² Ågren, 2023, s. 34; Sandgren, 2021, s. 19–20.

³³ Se Hjärtstedt, 2020, s. 144–146.

sammanfattande kommentaren och diskussionen som i den avslutande analysen. Vidare är det viktigt att understryka att Europadomstolen tolkar Europakonventionen och i synnerhet artikel 8 i enlighet med en evolutiv metod. Den evolutiva metoden innebär att Europakonventionen tolkas i ljuset av den rådande samhällsutvecklingen. Innebörden av det skydd som Europakonventionen garanterar enskilda är under konstant förändring.³⁴ Avgöranden som utkommit nyligen har därför prioriterats.

Den andra frågeställningen är även hänförlig till frågan om konventionsstaternas positiva skyldigheter. Likt privatlivsdefinitionen har innebörden av det positiva ansvaret utvecklats i rättspraxis. Efter att ha fastställt grundprinciperna för det positiva ansvaret i artikel 8 Europakonvention har urvalet av rättspraxis begränsats till avgöranden som diskuterar huruvida det är nödvändigt att kriminalisera olovlig spridning av nakenbilder, manipulerade eller inte. För att bedöma omfattningen av det positiva ansvaret balanserar Europadomstolen även privatlivsskyddet mot rätten till yttrandefrihet i artikel 10 Europakonventionen. Med hänsyn till den andra frågeställningen har urvalet av rättspraxis begränsats till avgöranden som diskuterar förhållandet mellan artikel 8 och 10 Europakonventionen vid olovlig spridning av integritetskänsliga bilder.

Vid tolkning av avgöranden från Europadomstolen är det viktigt att beakta att uttalandena görs i ljuset av andra konventionsstaters rättssystem och omständigheterna i det enskilda fallet. Vid sammanställningen av rättspraxis har därför endast generella principer återgivits. De generella principerna tillämpas oberoende av omständigheterna i det enskilda fallet. Omständigheterna i det enskilda fallet har endast beskrivits om det varit nödvändigt för förståelsen och tolkningen av den generella principen. Alla avgöranden från Europadomstolen är bindande för konventionsstaterna, oavsett om de fattats i första eller stora kammaren eller som ett beslut.³⁵ Avgörandena är dessutom bindande för samtliga konventionsstater och inte endast för den konventionsstat vars agerande har bedömts.³⁶ Vid sammanställningen av rättspraxis från Europadomstolen har en egen översättning från engelska till svenska gjorts. Vid återgivandet av konventionstexten har den officiella svenska översättningen använts.

---

³⁴ Se Europadomstolens dom i *Fedotova m.fl. mot Ryssland* den 17 januari 2023 [GC], § 209; Europadomstolens dom i *A mot Kroatien* den 14 oktober 2010, § 67; Europadomstolens dom i *Tyrrer mot Förenade konungariket* den 25 april 1978 [GC], § 31.

³⁵ Europadomstolens dom i *G.I.E.M. S.R.L m.fl. mot Italien* den 26 juni 2018 [GC], § 76.

³⁶ Artikel 1 och 46 Europakonventionen.

I förhållande till uppsatsens andra frågeställning har doktrin framförallt tolkats för att förklara den allmänna innebörden av begreppen bedömningsmarginal och positiva skyldigheter. Doktrin har även varit behjälplig för att återfinna relevant rättspraxis samt för att belysa att äldre rättspraxis fortsatt är relevant. Utredningen av konventionsskyddet avslutas i likhet med besvarandet av den första frågeställningen med en sammanfattande kommentar och diskussion av det som framkommit i kapitlet.

1.4.3 Besvarandet av den tredje frågeställningen

För att besvara den tredje frågeställningen har en kritisk rättsdogmatisk metod använts. Metoden avser att analysera och utvärdera förtjänster och brister i gällande rätt utifrån en given måttstock.³⁷ Besvarandet av den tredje frågeställningen förutsätter att den svenska lagstiftningen till skydd för spridning av manipulerade nakenbilder ställs mot artikel 8 Europakonventionen. Den innebörd Europadomstolen tillskrivit privatlivsskyddet utgör således måttstocken och regleringen i BrB den gällande rätten. I den avslutande analysens slutsats har en konstruktiv rättsdogmatisk metod använts. Metoden har använts för att ge förslag på hur brister i svensk gällande rätt kan hanteras.³⁸

1.5 Disposition

Uppsatsen är indelad i fem kapitel. I förevarande inledande kapitel ges en bakgrund till uppsatsens ämne, därefter presenteras syfte och frågeställningar, avgränsningar samt den metod och det material som använts i uppsatsen.

Det andra kapitlet redogör för innebörden av privatlivsskyddet och de positiva skyldigheterna i artikel 8 Europakonventionen vid manipulation av bilder och olovlig spridning av nakenbilder. Till följd av att den svenska lagstiftaren är skyldig att utforma intern rätt med beaktande av Europakonventionen har det ansetts tydligast att inleda med en beskrivning och problematisering av konventionsskyddet. I förarbetena till olaga integritetsintrång lyfts Europakonventionen dessutom fram vid ett flertal tillfällen. Trots att kapitlet är hänförligt till uppsatsens andra frågeställning har uppdelningen ansetts underlätta för läsarens förståelse av den svenska regleringen i BrB. Kapitlet avslutas med en sammanfattande kommentar och diskussion av det som framkommit tidigare i kapitlet.

---

³⁷ Hjertstedt, 2020, s. 144 och 148; Hjertstedt, 2019, s. 172.

³⁸ Hjertstedt, 2019, s. 172.

I kapitel tre och fyra undersöks det straffrättsliga skyddet i svensk rätt vid olovlig spridning av manipulerade nakenbilder. Kapitel tre redogör för innebörden och tillämpningen av skyddsintresset och rekvisiten för förtalsbrottet, samtidigt som kapitel fyra på motsvarande vis ägnas åt bestämmelsen om olaga integritetsintrång. Kapitlen är hänförliga till uppsatsens första frågeställning. Brottet olaga integritetsintrång återfinns i 4 kap. BrB och förtalsbrottet i 5 kap. BrB. Att inleda med en redogörelse för brottet olaga integritetsintrång kan därför upplevas som en naturlig uppdelning. Förtalsbrottet infördes dock i BrB år 1965 och bestämmelsen om olaga integritetsintrång tillkom först år 2018. Motiven till införandet av 4 kap. 6 c § BrB hänvisar dessutom återkommande till förtalsbrottet. Det har därför ansetts tydligare för läsaren att inleda utredningen med en beskrivning av rekvisiten i 5 kap. 1 § BrB. Respektive kapitel avslutas med en sammanfattande kommentar och diskussion av det som framkommit tidigare i kapitlet.

I det femte och avslutande kapitlet analyseras om regleringen i BrB är förenlig med konventionsstaternas positiva skyldigheter under artikel 8 Europakonventionen. Analysen är hänförlig till uppsatsens tredje frågeställning. Uppsatsen avslutas med en slutsats, i vilken egna reflektioner utifrån samtliga frågeställningar presenteras.

2 Privatlivsskyddet i Europakonventionen

Av artikel 8 Europakonventionen följer att var och en har rätt till skydd för sitt privatliv. Vad privatlivsskyddet innefattar och hur artikeln är avsedd att tillämpas framgår dock inte av konventionstexten. Vid påståenden om att rätten till respekt för privatlivet har kränkts inleder Europadomstolen sin bedömning med att avgöra om det inträffade omfattas av artikelns privatlivsdefinition. Europadomstolen bedömer därefter om konventionsstaten i fråga har överskridit sina negativa eller positiva skyldigheter. Om en positiv skyldighet har överskridits prövar Europadomstolen avslutningsvis om överträdelsen varit motiverad med hänsyn till behovet av skydd för motstående konventionsrättigheter, däribland rätten till yttrandefrihet i artikel 10 Europakonventionen.³⁹

Med avstamp i ovanstående metod avser följande kapitel inledningsvis att utreda huruvida olovlig spridning av manipulerade nakenbilder omfattas av privatlivsdefinitionen. Kapitlet syftar därefter till att redogöra för vilka positiva skyldigheter artikel 8 Europakonventionen ålägger konventionsstaterna samt hur det positiva ansvaret förhåller sig till rätten till yttrandefrihet i artikel 10 Europakonventionen.

2.1 Privatlivsdefinitionen vid spridning av nakenbilder

Europakonventionen i sin helhet och artikel 8 i synnerhet är ett levande instrument som utvecklas i linje med den samhällsliga och tekniska utvecklingen.⁴⁰ Europadomstolen har därför vid upprepade tillfällen framhållit att termen privatliv är bred och inte möjlig eller nödvändig att uttömmande definiera.⁴¹

Klarlagt är dock att rätten till respekt för den personliga integriteten, innefattande såväl den fysiska som den psykiska integriteten, utgör en väsentlig del av tillämpningsområdet.⁴² Med fysisk integritet avses rätten till autonomi och självbestämmande över den egna kroppen. Begreppet psykisk integritet tar istället sikte på individens välmående, känsla av värdighet och

---

³⁹ Harris m.fl., 2023, 509–510; Stoyanova, 2023, s. 19; Danelius m.fl., 2023, s. 442.

⁴⁰ *Fedotova m.fl. mot Ryssland*, § 209; *A mot Kroatien*, § 67; *Tyrer mot Förenade konungariket*, § 31. Se Harris m.fl., 2023, s. 508.

⁴¹ Se Europadomstolens dom i *Volodina mot Ryssland (nr 2)* den 14 september 2021, § 47; Europadomstolens dom i *Lopez Ribalda m.fl. mot Spanien* den 17 oktober 2019 [GC], § 87; Europadomstolens dom i *X och Y mot Nederländerna* den 26 mars 1985, § 22.

⁴² Se *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, § 47; *Lopez Ribalda m.fl. mot Spanien*, § 87; *X och Y mot Nederländerna*, § 22.

rätt till personlig utveckling i relation till andra individer utan inblandning utifrån.⁴³ En individs bild utgör enligt Europadomstolen en väsentlig del av den psykiska integriteten.⁴⁴ Detsamma kan även gälla för en individs anseende.⁴⁵

2.1.1 Rätten till skydd för sin bild

En bild ger enligt Europadomstolen uttryck för en individs unika egenskaper och är således det som särskiljer honom eller henne från andra personer. Ett tillfredsställande skydd för privatlivet förutsätter att den som förekommer på bilden har rätt att kontrollera andras användning av den. I det ingår en rätt att invända mot tagande, bevarande och publicering av såväl bilder som videoinspelningar.⁴⁶

Europadomstolen har dock framhållit att inte varje angrepp på den personliga integriteten är skyddsvärt. En förutsättning för att kunna tillämpa artikel 8 Europakonventionen är att den påstådda kränkningen varit tillräckligt allvarlig.⁴⁷ Utgångspunkten är att information som en individ legitimt kan förvänta sig inte ska publiceras utan hans eller hennes samtycke omfattas av privatlivsdefinitionen.⁴⁸ För att bedöma om en bildpublicering gjort intrång i rätten till respekt för privatlivet tas hänsyn framförallt till om samtycke till spridningen inhämtats. Även syftet bakom publiceringen och hur bilden fortsatt kan komma att användas av tredje man beaktas. Vidare har Europadomstolen framhållit vikten av att bedöma vilka konsekvenser publiceringen kan få för den som förekommer på bilden.⁴⁹

På det temat framhöll Europadomstolen i *Mosley mot Förenade konungariket* att publicering av fotografier och videor på en enskild som deltar i sexuella handlingar har en betydande inverkan på privatlivet.⁵⁰ Vidare underströks i *Buturugă mot Rumänien* och *Volodina mot Ryssland (nr 2)* att den som tar och publicerar intima bilder på en annan individ utan hans eller

---

⁴³ Se Europadomstolens dom i *C mot Rumänien* den 30 augusti 2022, § 51; Europadomstolens dom i *Špadijer mot Montenegro* den 9 november 2021, § 80.

⁴⁴ Se Europadomstolens dom i *Giuliano Germano mot Italien* den 22 juni 2023, § 75; *Lopez Ribalda m.fl. mot Spanien*, § 89; Europadomstolens dom i *Radio France mot Frankrike* den 30 mars 2004, § 31.

⁴⁵ Europadomstolens dom i *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)* den 7 maj 2020, §§ 40–41.

⁴⁶ *Lopez Ribalda m.fl. mot Spanien*, § 89; Europadomstolens dom i *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)* den 7 februari 2012 [GC], § 97; Europadomstolens dom i *Reklos och Davourlis mot Grekland* den 15 januari 2009, § 40.

⁴⁷ *C mot Rumänien*, § 52; *Špadijer mot Montenegro*, § 81; Europadomstolens dom i *Nicolae Virgiliu Tănase mot Rumänien* den 25 juni 2019 [GC], § 128.

⁴⁸ Se Europadomstolens dom i *Axel Springer AG mot Tyskland* den 7 februari 2012 [GC], § 83; Europadomstolens dom i *Von Hannover mot Tyskland* den 24 juni 2004, § 51.

⁴⁹ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)*, § 37; Europadomstolens dom i *Couderc och Hachette Filipacchi Associés mot Frankrike* den 10 november 2015 [GC], § 86; *Reklos och Davourlis mot Grekland*, §§ 42–43.

⁵⁰ Europadomstolens dom i *Mosley mot Förenade konungariket* den 10 maj 2011, § 71.

hennes samtycke gör sig skyldig till ett privatlivsintrång. Agerandet underminerar den utsattes värdighet och ger upphov till känslor av stress, ångest och osäkerhet. Olovlig spridning av intima bilder kränker således den psykiska integriteten. Likaså uppgår skapandet av konton på sociala medier i annans namn och manipulation av personlig data och bilder till ett privatlivsintrång.⁵¹

2.1.2 Rätten till skydd för sitt anseende

Likt rätten till skydd för sin bild åtnjuter anseendet skydd under privatlivsdefinitionen.⁵² Begreppet anseende inbegriper enligt Europadomstolen individens goda namn och rykte. Rätten till respekt för anseendet avser att skydda enskilda mot förtal och olovlig spridning av nedsättande uppgifter och bilder.⁵³

I *A mot Norge* framhöll Europadomstolen dock att rätten till respekt för anseendet inte är en självständig rättighet under artikel 8 Europakonventionen. En förutsättning för artikelns tillämplighet är att angreppet mot en individs anseende *allvarligt* skadar hans eller hennes åtnjutande av privatlivet.⁵⁴ Klaganden ska kunna visa att effekten på privatlivet var direkt och oundviklig samt äventyrade den personliga integriteten.⁵⁵ Även i *Karakó mot Ungern* gjorde Europadomstolen åtskillnad mellan individens anseende och personliga integritet. Det framhölls att anseendet till skillnad från den personliga integriteten är beroende av andra personers bedömning. En förlust av anseendet innebär därför inte per automatik att även den personliga integriteten har kränkts.⁵⁶

I allvarlighetsbedömningen tar Europadomstolen hänsyn till skadan på det sociala och professionella anseendet.⁵⁷ En allvarlig skada på det sociala och professionella anseendet förutsätter att den utpekades moraliska värderingar, personlighet och karaktär har ifrågasatts.

---

⁵¹ *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, § 50; Europadomstolens dom i *Buturugă mot Rumänien* den 11 februari 2020, § 74.

⁵² *Giuliano Germano mot Italien*, § 75; Europadomstolens dom i *Pfeifer mot Österrike* den 15 november 2007, § 35; *Radio France mot Frankrike*, § 31.

⁵³ Danelius m.fl., 2023, s. 456; Derlén m.fl., 2020, s. 349.

⁵⁴ Europadomstolens dom i *A mot Norge* den 9 april 2009, § 64. Utgången bekräftas i *Giuliano Germano mot Italien*, § 75; *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 83.

⁵⁵ Europadomstolens dom i *Karakó mot Ungern* den 28 april 2009, § 23. Utgången bekräftas i Europadomstolens dom i *Toranzo Gomez mot Spanien* den 20 november 2018, § 51; Europadomstolens dom i *Polanco Torres och Movilla Polanco mot Spanien* den 21 september 2010, § 40.

⁵⁶ *Karakó mot Ungern*, § 23.

⁵⁷ Europadomstolens dom i *Radio Broadcasting Company B92 AD mot Serbien* den 5 september 2023, § 75; *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)*, § 39; Europadomstolens dom i *Denisov mot Ukraina* den 25 september 2019 [GC], § 124.

Det kan exempelvis ske genom en anklagelse om uppsåtligt tjänstefel eller brottslighet. Förlusten av anseendet ska ha en allvarlig inverkan på den utpekades interaktion med samhället och andra människor.⁵⁸ Av betydelse för bedömningen är även genom vilket medium som kränkningen av anseendet har skett. Att en kränkande bild eller ett nedsättande uttalande spridits på internet medför enligt Europadomstolen att skadan på den personliga integriteten är allvarligare än om den förmedlats via traditionell media, såsom tidningar och radio.⁵⁹

I förhållande till olovlig spridning av nakenbilder har Europadomstolen understrukt att bildpublicering utan samtycke allvarligt kan skada det sociala och professionella anseendet.⁶⁰ I *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)* hade en tidning publicerat en artikel i vilken klaganden benämndes som en porrstjärna. Det påstods även att hon haft samlag med andra journalister i opposition mot regeringen och förslag på tidningsrubriker som anspelade på hennes sexualliv lämnades. Artikeln hänvisade inte uttryckligen till den video som visade när klaganden hade samlag och som tidigare spridits i media och på internet. Europadomstolen underströk dock att det var tydligt att uttalandena gjordes mot bakgrund av videon och artikeln ansågs därför allvarligt kunna skada klagandens sociala och professionella anseende.⁶¹

2.2 Positiva skyldigheter till skydd för privatlivet

Av artikel 1 Europakonventionen följer att konventionsstaterna ska garantera var och en, som befinner sig under deras jurisdiktion, de fri- och rättigheter som anges i konventionen. Tolkad tillsammans med övriga artiklar i Europakonventionen har skrivningen ansetts ge uttryck för den grundläggande principen att konventionsstaterna har negativa och positiva skyldigheter.⁶²

Inom ramen för rätten till respekt för privatlivet i artikel 8 Europakonventionen har konventionsstaterna framförallt negativa skyldigheter.⁶³ Med negativa förpliktelser avses att konventionsstaterna är skyldiga att inte genom myndigheters eller offentliga tjänstemäns

---

⁵⁸ *Denisov mot Ukraina*, §§ 124 och 129.

⁵⁹ Europadomstolens dom i *Arnarson mot Island* den 13 juni 2017, § 37.

⁶⁰ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)*, § 39.

⁶¹ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)*, §§ 40–41. Se Europadomstolens dom i *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan* den 10 januari 2019 för Europadomstolens bedömning av den olovliga spridningen av videon. Avgörandet diskuteras i avsnitt 2.2.2.

⁶² Harris m.fl., 2023, s. 24.

⁶³ *Buturugă mot Rumänien*, § 62; *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, § 98; Europadomstolens dom i *Airey mot Irland* den 9 oktober 1979, § 32.

ageranden kränka de rättigheter som uppställs i och skyddas av Europakonventionen.⁶⁴ Konventionsstaterna ska således avstå från att göra intrång i enskildas privatliv. Av artikel 8(2) Europakonventionen följer att ett intrång endast kan accepteras om det sker med stöd av lag och är nödvändigt i ett demokratiskt samhälle med hänsyn till nationell eller allmän säkerhet, ekonomiskt välbefinnande, förebyggande av oordning eller brott, till skydd för hälsa eller moral eller till skydd för andra personers fri- och rättigheter.

Artikel 8 Europakonventionen ålägger även konventionsstaterna positiva skyldigheter. Med positiva förpliktelser avses att konventionsstaterna är skyldiga att agera för att säkerställa att rättigheterna i Europakonventionen får genomslag i nationell rätt och kan tillvaratas av enskilda.⁶⁵ Det positiva ansvaret innebär till skillnad från det negativa att konventionsstaterna ska tillgodose den enskildes rätt till respekt för privatlivet i relation till andra individer.⁶⁶ Europadomstolen har understrukit att omfattningen av det positiva ansvaret inte kan bestämmas utifrån en allmängiltig definition. Konventionsrättigheten i fråga och omständigheterna i det enskilda fallet är avgörande för bedömningen.⁶⁷ Inom ramen för artikel 8 Europakonventionen är det positiva ansvaret tudelat. Det består dels av skyldigheten att inrätta adekvat lagstiftning som kriminaliserar eller civilrättsligt sanktionerar privatlivskränkningar mellan enskilda individer, dels av skyldigheten att utreda och lagföra förekommande kränkningar.⁶⁸ Det har anförts att det i huvudsak kan förväntas att konventionsstaterna inrättar lagstiftning som ger ett tillfredsställande skydd för den enskildes åtnjutande av privatlivet.⁶⁹

2.2.1 Inrättandet av adekvat lagstiftning

Den positiva skyldigheten att inrätta adekvat lagstiftning syftar till att säkerställa att konventionsrättigheterna får genomslag i nationell rätt.⁷⁰ Kravet på adekvat lagstiftning är uppfyllt om nationell lagstiftning som överensstämmer med vissa kvalitativa standarder finns

---

⁶⁴ Harris m.fl., 2023, s. 24 och 508; Danelius m.fl., 2023, s. 66 och 445; Xenos, 2012, s. 57. Se *Mosley mot Förenade konungariket*, § 106.

⁶⁵ Harris m.fl., 2023, s. 24 och 509; Derlén m.fl., 2020, s. 296.

⁶⁶ Europadomstolens dom i *Y.G. mot Ryssland* den 30 augusti 2022, § 43; *Söderman mot Sverige*, § 78; *Airey mot Irland*, § 23.

⁶⁷ Se *Mosley mot Förenade konungariket*, § 108; Europadomstolens dom i *Christine Goodwin mot Förenade konungariket* den 11 juli 2002, § 72; Europadomstolens dom i *Plattform Ärzte für das Leben mot Österrike* den 21 juni 1988, § 31.

⁶⁸ *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, § 49; Europadomstolens dom i *K.U. mot Finland* den 2 december 2008, § 46; *X och Y mot Nederländerna*, § 23. I uppsatsen utreds endast den positiva skyldigheten att inrätta adekvat lagstiftning.

⁶⁹ Se Danelius m.fl., 2023, s. 445.

⁷⁰ Se Stoyanova, 2023, s. 176 med hänvisning till Europadomstolens dom i *Bărbulescu mot Rumänien* den 5 september 2017 [GC], § 108; Europadomstolens dom i *M.C. mot Bulgarien* den 4 december 2003, § 149.

tillgänglig. Lagstiftningen ska även implementeras i praktiken och får inte tillåta konventionsstridig undantagsreglering.⁷¹ I förhållande till kravet på att lagstiftningen ska överensstämma med vissa kvalitativa standarder har Europadomstolen framhållit att konventionsstaternas negativa och positiva skyldigheter inom ramen för artikel 8 Europakonventionen delvis är överlappande. I likhet med kravet på lagstöd i artikel 8(2) tas vid bedömningen av om lagstiftningen är adekvat hänsyn till om den är tydlig, heltäckande och förutsebar.⁷²

I *X och Y mot Nederländerna* prövade Europadomstolen om kravet på adekvat lagstiftning kan uppnås genom en utvidgning av befintlig lagstiftnings skyddsintresse. Omständigheterna i avgörandet var att ett funktionshindrat barn utsatts för sexuella övergrepp. Den nederländska staten framhöll att straffbestämmelser till skydd för otillbörlig exponering av minderåriga fanns att tillgå. Europadomstolen avfärdade argumentet och betonade att ett skydd mot otillbörlig exponering inte var att likställa med ett skydd mot sexuella övergrepp. Den nederländska staten hade därför agerat i strid med sina positiva skyldigheter under artikel 8 Europakonventionen.⁷³ Avgörandet förtydligar att konventionsstaterna inte kan uppfylla sin positiva skyldighet att inrätta adekvat lagstiftning genom att utvidga tillämpningsområdet för befintlig strafflagstiftning vars skyddsintresse inte svarar mot den aktuella kränkningen.

Vidare prövade Europadomstolen i *Von Hannover mot Tyskland* om den tyska lagstiftningens åtskillnad mellan offentliga personer och offentliga personer ”par excellence” var adekvat. Benämningen ”par excellence” tilldelades personer med en framträdande position i samhället. Den som tilldelades benämningen hade inte rätt att motsätta sig publicering av bilder som tagits på offentliga platser.⁷⁴ Privatlivsskyddet uppkom först när det för var och en efter en objektiv bedömning var uppenbart att den ”par excellence” befann sig på en avskild plats samt agerade på ett sätt som han eller hon inte skulle göra i offentligheten.⁷⁵ Europadomstolen konstaterade att uppdelningen i hög grad begränsade rätten till skydd för privatlivet och framförallt den enskildes rätt att kontrollera användningen av sin egen bild. Den tyska staten kunde därför endast uppfylla sina positiva skyldigheter under artikel 8 Europakonventionen om

---

⁷¹ Stoyanova, 2023, s. 175–180; Lavrysen, 2014, s. 87, 95 och 107; Xenos, 2012, s. 121 och 125.

⁷² Stoyanova 2023, s. 178 med hänvisning till *Špadijer mot Montenegro*, § 101; Europadomstolens dom i *Gross mot Schweiz* den 14 maj 2013, § 65. Se även Cameron, 2023, s. 122; Lavrysen, 2014, s. 87 och 106; Xenos, 2012, s. 121.

⁷³ *X och Y mot Nederländerna*, §§ 28–30.

⁷⁴ *Von Hannover mot Tyskland*, § 19.

⁷⁵ *Von Hannover mot Tyskland*, § 23.

lagstiftningen tolkades snävt. En snäv tolkning förutsatte i sin tur att distinktionen mellan offentliga personer och offentliga personer ”par excellence” var tydlig och uppenbar. Det skulle vid alla tillfällen framstå som uppenbart när en individ befann sig i en skyddad sfär eller när inblandning från andra kunde förväntas. Europadomstolen ansåg att de kriterier som de tyska domstolarna baserade sin bedömning på inte utgjorde ett adekvat skydd för klagandens privatliv. Kravet på avskildhet var vagt utformat och inte möjligt att fastställa på förhand.⁷⁶ Europadomstolen menade inte heller att klaganden, som var prinsessa av Monaco, var att betrakta som en offentlig person ”par excellence” eftersom hon inte utförde statliga uppgifter. Beteckningen hade kunnat vara lämplig för en politiker.⁷⁷ Uppdelningen var dessutom ett exempel på vad som kan utgöra en indirekt diskriminerande undantagsreglering.⁷⁸

2.2.2 Konventionsstaternas bedömningsmarginal

Likt principen om konventionsstaternas negativa och positiva skyldigheter är principen om konventionsstaternas bedömningsmarginal grundläggande för tolkningen av Europakonventionen. Bedömningsmarginalen har utvecklats i Europadomstolens rättspraxis och skrevs år 2021 in i ingressen till Europakonventionen.⁷⁹

Principen om konventionsstaternas bedömningsmarginal innebär att Europadomstolen ger konventionsstaterna en viss frihet att tillämpa konventionsreglerna med beaktande av inhemska förhållanden och traditioner. Europadomstolen överlåter till konventionsstaterna att bedöma nödvändigheten av en åtgärd. Bedömningsmarginalen utövas dock under övervakning av Europadomstolen som kontrollerar att den nationella tillämpningen inte urholkar konventionsrättigheternas centrala innehåll.⁸⁰ Behovet av en bedömningsmarginal har motiverats med att de rättsliga, politiska och kulturella traditionerna skiljer sig åt mellan konventionsstaterna. I vissa avseenden anses det därför mer lämpligt att bedömningen av en åtgärds nödvändighet överlämnas till konventionsstaten. Innebörden och omfattningen av bedömningsmarginalen varierar beroende på konventionsrättigheten i fråga och omständigheterna i det enskilda fallet. Utgångspunkten är att konventionsstaterna har en vidare bedömningsmarginal när en sammanhållen uppfattning bland konventionsstaterna saknas. I

---

⁷⁶ *Von Hannover mot Tyskland*, §§ 73–75.

⁷⁷ *Von Hannover mot Tyskland*, § 72.

⁷⁸ *Von Hannover mot Tyskland*, § 19.

⁷⁹ Se ändringsprotokoll nr 15 till Europakonventionen.

⁸⁰ Europadomstolens dom i *M.L. och W.W. mot Tyskland* den 28 juni 2018, § 93; *Mosley mot Förenade konungariket*, § 107; Europadomstolens dom i *Handyside mot Förenade konungariket* den 7 december 1976, § 49. Se Harris m.fl., 2023, s. 14–15; Danelius m.fl., 2023, s. 63–64; Rainey m.fl., 2021, s. 80–82.

fråga om vad som exempelvis är pornografiskt eller omoraliskt har konventionsstaterna ofta olika uppfattning.⁸¹

Med anledning av att privatlivsdefinitionen är bred åtnjuter konventionsstaterna en betydande bedömningsmarginal avseende hur de positiva skyldigheterna under artikel 8 Europakonventionen ska uppfyllas. Bedömningsmarginalen hänför sig framförallt till frågan om agerandet som föranlett privatlivskränkningen ska kriminaliseras eller civilrättsligt sanktioneras.⁸² I *C mot Rumänien* framhöll Europadomstolen att lagstiftningsåtgärder till skydd för den fysiska och psykiska integriteten ska vidtas.⁸³ En kriminalisering är dock inte alltid nödvändig. Europadomstolen har uttryckt det som att konventionsstaterna *kan* vara skyldiga att kriminalisera privatlivskränkningar mellan enskilda individer.⁸⁴ När det gjorts intrång i grundläggande aspekter av privatlivet är bedömningsmarginalen snäv och en kriminalisering nödvändig.⁸⁵ Fysiska angrepp på den personliga integriteten kräver en kriminalisering. I det inbegrips exempelvis våldtäkt och andra sexuella övergrepp.⁸⁶ I förhållande till angrepp på den psykiska integriteten kan ett civilrättsligt skydd genom bland annat möjlighet till ersättning vara tillräckligt.⁸⁷ En förutsättning för att en kriminalisering inte ska anses nödvändig är dock att kränkningen betraktas som mindre allvarlig.⁸⁸ Om det gjorts intrång i de mest intima aspekterna av en individs privatliv är bedömningsmarginalen snäv. I *Mosley* respektive *Dudgeon mot Förenade konungariket* underströk Europadomstolen att sexuallivet utgör en av de mest intima aspekterna av privatlivet.⁸⁹

Vid åtnjutandet av bedömningsmarginalen får konventionsstaterna även beakta vilka prioriteringar och resurser åtagandet tar i anspråk.⁹⁰ Förpliktelsen att positivt ingripa till förmån

---

⁸¹ *Mosley mot Förenade konungariket*, § 110; Europadomstolens dom i *Evans mot Förenade konungariket* den 10 april 2007, § 77; *Handyside mot Förenade konungariket*, § 49. Se Harris m.fl., 2023, s. 14–16; Danelius m.fl., 2023, s. 611; Derlén m.fl., 2020, s. 319.

⁸² *C mot Rumänien*, § 65; *Mosley mot Förenade konungariket*, § 108. Se Harris m.fl., 2023, s. 14–16; Danelius m.fl., 2023, s. 63–64; Rainey m.fl., 2021, s. 367–368.

⁸³ *C mot Rumänien*, § 63. Se vidare *Špadijer mot Montenegro*, § 87.

⁸⁴ *Buturugă mot Rumänien*, § 62; *K.U. mot Finland*, § 46; *X och Y mot Nederländerna*, § 23.

⁸⁵ *Buturugă mot Rumänien*, § 62; *Söderman mot Sverige*, §§ 79 och 85; *X och Y mot Nederländerna*, § 24.

⁸⁶ *C mot Rumänien*, § 63; *M.C. mot Bulgarien*, § 166.

⁸⁷ *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, § 51; Europadomstolens beslut i *Noveski mot Makedonien* den 13 september 2016, § 61; *Söderman mot Sverige*, § 85.

⁸⁸ *C mot Rumänien*, § 64.

⁸⁹ *Mosley mot Förenade konungariket*, §§ 110 och 123; Europadomstolens dom i *Dudgeon mot Förenade konungariket* den 22 oktober 1981, § 52.

⁹⁰ *Buturugă mot Rumänien*, § 62; *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, § 104; Europadomstolens dom i *A, B och C mot Irland* den 16 december 2010 [GC], § 248.

för den enskildes privatliv ska inte vara oproportionerligt betungande för konventionsstaten.⁹¹ Vid brister i lagstiftningen tas hänsyn därför till samhällssituationen vid tidpunkten för kränkningen, samt till vilken vetskap konventionsstaten har haft eller rimligtvis skulle ha haft om kränkningen. I förhållande till internet framhöll Europadomstolen i *K.U. mot Finland* att det år 1999 var välkänt att internet kunde användas för kriminella ändamål. Kunskapsluckor i det avseendet rättfärdigade därför inte brister i lagstiftningen.⁹² Vidare fäster Europadomstolen vikt vid om individen genom konventionsstatens underlåtenhet att ingripa gentemot privatlivskränkningen upplever en påtaglig skillnad mellan sin sociala verklighet och den lagstiftning som finns tillgänglig. Att konventionsstatens administrativa förfarande är koherent har även betydelse.⁹³

2.2.3 Adekvat lagstiftning till skydd för spridning av nakenbilder

Vid olovlig spridning av nakenbilder har Europadomstolen ansett att en kriminalisering kan vara nödvändig. I *Buturugă mot Rumänien* hade klagandens tidigare make gjort intrång i hennes konton på sociala medier och kopierat hennes privata konversationer, bilder och dokument.⁹⁴ Europadomstolen betonade att spridning och manipulation av privata bilder utan samtycke är en kränkning som ofta utförs av den utsattes intima partner och därför klassificeras som våld i nära relation. Konventionsstaterna är förpliktade att kriminalisera alla former av våld i nära relationer, kränkningar på internet inbegripet.⁹⁵

En närliggande situation var föremål för Europadomstolens prövning i *Volodina mot Ryssland (nr 2)*. I avgörandet hade klagandens konto på sociala medier hackats av hennes tidigare pojkvän. Hackningen bestod i att den pseudonym hon använt ersatts av hennes riktiga namn samt att nakenbilder spridits till hennes tolvåriga son, hans klasskamrater och lärare.⁹⁶ Den tidigare pojkvännen hade även sparat hennes rörelser med hjälp av en elektronisk enhet och skickat dödshot till henne via sociala medier.⁹⁷ Europadomstolen inledde sin bedömning med att konstatera att kränkningar över internet och däribland identitetsstöld utgör en form av våld mot kvinnor som kan underminera den fysiska och psykiska integriteten. Vid konstaterandet av att identitetsstöld uppgår till ett privatlivsintrång hänvisade Europadomstolen

---

⁹¹ *Noveski mot Makedonien*, § 59; *A, B och C mot Irland*, § 248.

⁹² *K.U. mot Finland*, § 48.

⁹³ *Noveski mot Makedonien*, § 59; *A, B och C mot Irland*, § 248.

⁹⁴ *Buturugă mot Rumänien*, § 11.

⁹⁵ *Buturugă mot Rumänien*, §§ 61 och 74.

⁹⁶ *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, § 6.

⁹⁷ *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, §§ 11 och 17.

till *K.U. mot Finland*.⁹⁸ I det avgörandet ansåg Europadomstolen att den som felaktigt framställer en individ i ett sexuellt sammanhang, genom användning av hans eller hennes uppgifter och däribland bild, gör sig skyldig till en privatlivskränkning.⁹⁹ Vidare framhölls i *Volodina mot Ryssland (nr 2)* att kränkningar på internet har en nära koppling till kränkningar utanför internet och att konventionsstaterna har en positiv skyldighet att kriminalisera alla former av våld i nära relationer.¹⁰⁰

I avgörandet spreds nakenbilderna till klagandens son och till hans klasskamrater och lärare. Publiceringen syftade därför enligt Europadomstolen till att förödmjuka och förnedra klaganden. Spårningen och dödshoten avsåg därutöver att framkalla känslor av ångest och osäkerhet hos henne. Att den tidigare pojkvännens agerande var kriminaliserat var enligt Europadomstolen en förutsättning för att upprätthålla klagandens rätt till respekt för privatlivet.¹⁰¹ I Ryssland var det vid den aktuella tidpunkten kriminaliserat att olovligen sprida bilder och annan information relaterad till privatlivet.¹⁰² För straffansvar saknade det betydelse om kränkningen skett via internet. Med hänvisning till principen om konventionsstaternas bedömningsmarginal ansåg Europadomstolen att den befintliga lagstiftningen var adekvat. Europadomstolen framhöll dock att civilrättsliga bestämmelser kunnat vara tillräckliga i ett mindre allvarligt fall.¹⁰³

I likhet med den bedömningen ansåg Europadomstolen i *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan* att ett allvarligt, uppenbart och utomordentligt intensivt intrång i klagandens privatliv gjorts när dolda videokameror installerats i hennes sovrum. Videokamerorna spelade in klaganden när hon hade samlag. Materialet hade därefter spridits i media och via pornografiska hemsidor. Europadomstolen uppmärksammade särskilt att klaganden var en välkänd journalist i opposition mot regeringen, som i syfte att tystas ned mottagit brev om att filmerna skulle offentliggöras. En kriminalisering av den olovliga filmningen och spridningen var enligt Europadomstolen nödvändig för att den azerbajdzjanska staten skulle agera i enlighet med sina positiva skyldigheter under artikel 8 Europakonventionen.¹⁰⁴

---

⁹⁸ *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, §§ 48–49.

⁹⁹ Se *K.U. mot Finland*, §§ 7 och 41.

¹⁰⁰ *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, §§ 48–49.

¹⁰¹ *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, § 57.

¹⁰² *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, § 30.

¹⁰³ *Volodina mot Ryssland (nr 2)*, § 56–57.

¹⁰⁴ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan*, §§ 116–117.

2.3 Förhållandet mellan privatlivsskyddet och yttrandefriheten

Rätten till respekt för privatlivet är däremot inte absolut utan kan enligt artikel 8(2) Europakonventionen inskränkas till förmån för andra fri- och rättigheter, däribland rätten till yttrandefrihet i artikel 10 Europakonventionen. Den konventionsstadgade yttrandefriheten ger enskilda rätt att sprida uppgifter och bilder utan inblandning utifrån, oavsett i vilken form spridningen sker. I *Handyside mot Förenade konungariket* betonade Europadomstolen att rätten till yttrandefrihet är grundläggande i en demokrati. En förutsättning för ett tolerant och pluralistiskt samhälle är att yttrandefriheten även skyddar uttalanden som kan upplevas som kränkande, chockerande eller stötande.¹⁰⁵

Samtidigt är inte heller rätten till yttrandefrihet absolut. Med stöd av artikel 10(2) Europakonventionen kan skyddet för annans goda namn och rykte eller rättigheter utgöra en legitim inskränkning av yttrandefriheten. Artikel 8 och 10 åtnjuter således ett likvärdigt skydd under Europakonventionen.¹⁰⁶ Vilken konventionsrättighet som ges företräde varierar beroende på omständigheterna i det enskilda fallet och ska om nödvändigt avgöras efter en intresseavvägning.¹⁰⁷ Intresseavvägningen har framhållits som särskilt nödvändig vid olovlig spridning av intima bilder.¹⁰⁸ En bild ger enligt Europadomstolen inte uttryck för ett utbyte av idéer, utan uppvisar vanligtvis endast personlig och intim information avseende den individ som förekommer på den. I det avseendet trumfar privatlivsskyddet därför i regel yttrandefriheten.¹⁰⁹ I *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)* och *Axel Springer AG mot Tyskland* har Europadomstolen dock ställt upp sex kriterier som ska beaktas för att bedöma om en bildpublicering kränkt artikel 8 Europakonventionen eller varit förenlig med artikel 10 Europakonventionen.¹¹⁰ Intresseavvägningen syftar till att uppnå en rättvis balans mellan de konkurrerande rättigheterna. Det saknar betydelse om den som initierat processen vid Europadomstolen hävdar att artikel 8 eller 10 Europakonventionen har kränkts.¹¹¹

---

¹⁰⁵ *Handyside mot Förenade konungariket*, § 49.

¹⁰⁶ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)*, § 63; *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, § 106; *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 87.

¹⁰⁷ *Radio Broadcasting Company B92 AD mot Serbien*, § 73; Europadomstolens dom i *Delfi AS mot Estland* den 16 juni 2015 [GC], § 139; *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 85.

¹⁰⁸ *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, §§ 99 och 103; *Von Hannover mot Tyskland*, § 58.

¹⁰⁹ *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, § 103; *Mosley mot Förenade konungariket*, § 114; *Von Hannover mot Tyskland*, § 59.

¹¹⁰ *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, §§ 109–113; *Axel Springer AG mot Tyskland*, §§ 89–94. Kriteriernas relevans för intresseavvägningen har bekräftats i ett flertal efterföljande avgöranden. Se bland annat *Radio Broadcasting Company B92 AD mot Serbien*, §§ 73–99; *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)*, §§ 54–60; Europadomstolens dom i *Bohlen mot Tyskland* den 19 januari 2015, §§ 49–54.

¹¹¹ *Couderc och Hachette Filipacchi Associés mot Frankrike*, § 91; *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, § 106; *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 87.

2.3.1 Kriterier att beakta vid intresseavvägningen

Vid intresseavvägningen tar Europadomstolen hänsyn till sex kriterier, vilka kommer att beskrivas nedan. Vissa kriterier kan vara mer eller mindre relevanta beroende på omständigheterna i det enskilda fallet.¹¹² Om konventionsstaten i fråga balanserat artikel 8 och 10 Europakonventionen i enlighet med kriterierna krävs det starka skäl för att Europadomstolen ska anse att bedömningen är konventionsstridig. I det avseendet är bedömningsmarginalen vid.¹¹³

I första hand tar Europadomstolen hänsyn till i vilken utsträckning bilderna bidragit till en debatt av ett allmänt samhällsintresse. Bidraget till den allmänna debatten är det centrala kriteriet för intresseavvägningen.¹¹⁴ Åtskillnad görs mellan rapportering av kontroversiell fakta som bidragit till en demokratisk debatt och återgivning av detaljer från en individs privatliv som saknar koppling till hans eller hennes offentlighet.¹¹⁵ Information av rent privat och intim karaktär, innefattande olovlig spridning av bilder och videor, saknar som huvudregel ett allmänintresse. Det gäller även om informationen är hänförlig till en offentlig person.¹¹⁶

I nära anslutning till det första kriteriet beaktar Europadomstolen i andra hand hur välkänd personen på bilden som publicerats är och ämnet för publiceringen. Privata individer åtnjuter ett starkare skydd för privatlivet än individer som agerar i en offentlig och framförallt politisk kontext.¹¹⁷ Offentliga personer är dock skyddade mot bildpublicering av rent privat innehåll som endast syftar till att underhålla och stilla nyfikenheten hos mottagaren.¹¹⁸ Även offentliga personer kan legitimt förvänta sig att konventionsstaterna vidtar åtgärder till skydd för privatlivet.¹¹⁹ Förväntan är särskilt legitim i och med den tekniska utvecklingen och möjligheterna till omfattande spridning av integritetskänsliga bilder.¹²⁰ I *Von Hannover mot*

---

¹¹² *Radio Broadcasting Company B92 AD mot Serbien*, § 73; Europadomstolens dom i *Satakunnan Markkinapörssi Oy och Satamedia Oy mot Finland* den 27 juni 2017 [GC], § 166.

¹¹³ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)*, § 65; *Delfi AS mot Estland*, § 139; *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, § 107.

¹¹⁴ *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, § 109; *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 90; *Von Hannover mot Tyskland*, § 60.

¹¹⁵ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)*, § 58; *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, § 110; *Von Hannover mot Tyskland*, § 63.

¹¹⁶ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)*, § 60.

¹¹⁷ *Couderc och Hachette Filipacchi Associés mot Frankrike*, § 84; *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, § 110; *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 91.

¹¹⁸ *Couderc och Hachette Filipacchi Associés mot Frankrike*, § 84; *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)*, § 110; *Von Hannover mot Tyskland*, § 65.

¹¹⁹ *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 91; *Von Hannover mot Tyskland*, § 69.

¹²⁰ Se *Von Hannover mot Tyskland*, § 70.

Tyskland hävdade klaganden att den tyska staten agerat i strid med sina positiva skyldigheter under artikel 8 Europakonventionen när tidningar hade tillåtits att publicera bilder från hennes privatliv.¹²¹ Europadomstolen ansåg att bilderna som visade klaganden när hon bland annat deltog i sportevenemang, promenerade eller semestrade tillsammans med sin familj var av rent privat karaktär.¹²² Allmänhetens intresse var endast kommersiellt.¹²³ Viss hänsyn togs dock till att klaganden trots sin position som prinsessa inte utfört uppgifter för staten Monaco.¹²⁴ Att även offentliga personer med officiella funktioner har rätt till skydd för sitt privatliv framgår av *Ojala och Etukeno Oy mot Finland*, i vilket en bok om den finska statsministern hade givits ut. Europadomstolen konstaterade att statsministern var en offentlig och officiell person och att delar av boken var av allmänt intresse. Den del av boken som innehöll beskrivningar av hans sexualliv ansågs däremot kränkande för hans personliga integritet. I det avseendet fick utgivarens rätt till yttrandefrihet enligt artikel 10 Europakonventionen ge vika till förmån för privatlivsskyddet i artikel 8 Europakonventionen.¹²⁵

I tredje hand beaktar Europadomstolen tidigare ageranden från den individ som berörs av publiceringen. I det inbegrips tidigare samtycke till publicering samt om informationen redan delgivits allmänheten.¹²⁶ Att privata bilder redan ofrivilligt varit föremål för spridning legitimerar dock inte fortsatt spridning av de.¹²⁷ Individens tidigare agerande är dessutom underordnat övriga kriterier och inte tillräckligt för att en underlåtenhet att vidta positiva skyldigheter till skydd för privatlivet ska anses befogad.¹²⁸

I fjärde hand tar Europadomstolen hänsyn till vilken metod som använts för att framskaffa informationen och informationens tillförlitlighet. Den enskildes samtycke till och vetskap om publiceringen är central för bedömningen.¹²⁹ Användning av dold kamera i privata utrymmen bedöms som särskilt allvarlig.¹³⁰

---

¹²¹ *Von Hannover mot Tyskland*, § 43.

¹²² *Von Hannover mot Tyskland*, §§ 61–62.

¹²³ *Von Hannover mot Tyskland*, § 77.

¹²⁴ *Von Hannover mot Tyskland*, §§ 61–62 och 76.

¹²⁵ Europadomstolens dom i *Ojala och Etukeno Oy mot Finland* den 14 januari 2014, §§ 54–56 och 59. Se även *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan* (nr 3), § 72.

¹²⁶ *Von Hannover mot Tyskland* (nr 2), § 111; *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 92.

¹²⁷ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan* (nr 3), § 71.

¹²⁸ *Von Hannover mot Tyskland* (nr 2), § 111; *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 92.

¹²⁹ *Von Hannover mot Tyskland* (nr 2), § 111; *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 92

¹³⁰ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan* (nr 3), § 116; *Mosley mot Förenade konungariket*, § 115.

Vidare tar Europadomstolen i femte hand hänsyn till hur den enskilde har porträtterats i bilden och vilka konsekvenser som publiceringen har fått för honom eller henne. Publiceringens innehåll och form är styrande för bedömningen.¹³¹ Vikt fästs bland annat vid om framställningen varit felaktig och provocerande eller i övrigt gjorts i syfte att svartmåla den utpekade.¹³² Europadomstolen tar även hänsyn till om en förnuftig mottagare hade uppfattat publiceringen som satirisk eller humoristisk.¹³³ Vidare beaktar Europadomstolen inom ramen för det femte kriteriet hur den integritetskänsliga bilden har spridits. I *Delfi AS mot Estland* framhölls att internet med sin tillgänglighet och förmåga att lagra och kommunicera information främjar demokratin i stort och framförallt yttrandefriheten. Samtidigt kan tillgängligheten och spridningsförmågan skada åtnjutandet av mänskliga fri- och rättigheter. På internet kan kränkande bilder genom ett enkelt knapptryck och på ett fåtal sekunder spridas världen över, med svårigheter att därefter avlägsna materialet. Den tekniska utvecklingen och framväxten av internet medför enligt Europadomstolen att rätten till respekt för privatlivet är särskilt sårbar.¹³⁴ Om konventionsstaten utfärdar sanktioner till följd av publiceringen tar Europadomstolen avslutningsvis och i sjätte hand hänsyn till hur sträng påföljden varit, med beaktande av bland annat skadeståndets storlek.¹³⁵

2.3.2 Intresseavvägningen vid spridning av manipulerade nakenbilder

Hur intresseavvägningen mellan artikel 8 och 10 Europakonventionen ska göras när den olovliga spridningen avser manipulerade nakenbilder var föremål för Europadomstolens prövning i *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike*. I avgörandet hade en österrikisk konstförening ställt ut ett bildmontage föreställande ett antal offentliga personer i sexuella situationer. De porträtterade individernas kroppar hade målats, samtidigt som deras ansikten avbildats genom inklippta bilder. Bland de avbildade återfanns en partiledare och samma partis tidigare generalsekreterare. Bildmontaget visade generalsekreteraren ta tag i partiledarens könsorgan, samtidigt som han vidrördes av två andra politiker i sitt tidigare parti och ejakulerade.¹³⁶ Utställningen var mot en avgift öppen för allmänheten i tre veckor.¹³⁷ Ett flertal

---

¹³¹ *Von Hannover mot Tyskland* (nr 2), §§ 112–113; *Axel Springer AG mot Tyskland*, §§ 93–94.

¹³² *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan* (nr 3), § 72; Europadomstolens dom i *Alpha Doryforiki Tileorasi Anonymi Etairia mot Grekland* den 22 februari 2018, § 76; *Ojala och Etukeno Oy mot Finland*, § 51.

¹³³ *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan* (nr 3), § 74.

¹³⁴ *Delfi AS mot Estland*, §§ 110 och 133. Se även Europadomstolens dom i *Hurbain mot Belgien* den 4 juli 2023 [GC], § 236; *Arnarson mot Island*, § 37.

¹³⁵ *Axel Springer AG mot Tyskland*, § 95.

¹³⁶ Europadomstolens dom i *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike* den 25 januari 2007, § 8.

¹³⁷ *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike*, § 8–9.

österrikiska tidningar hade dessutom skrivit om utställningen och publicerat bilder på fotomontaget.¹³⁸

Med anledning av utställningen inledde den tidigare generalsekreteraren en process mot konstföreningen i nationell domstol. Han hävdade att bildmontaget var integritetskränkande och framställde honom som sexuellt lössläppt. Det faktum att hans ögon var dolda och kroppen målad hindrade enligt klaganden inte att han blev igenkänd, eftersom han avbildats tillsammans med andra medlemmar från sitt tidigare parti.¹³⁹ Inhemska domstolar förbjöd konstföreningen att fortsätta ställa ut bildmontaget.¹⁴⁰ Konstföreningen initierade därefter en prövning i Europadomstolen och hävdade att förbudet stred mot rätten till yttrandefrihet i artikel 10 Europakonventionen.¹⁴¹

I sin bedömning framhöll Europadomstolen att bildmontaget endast innehöll verkliga bilder på klagandens ansikte. I övrigt var ögonen dolda och kroppen målad på ett orealistiskt och överdrivet sätt. Det var dessutom enligt såväl inhemska domstolar som den österrikiska staten uppenbart att bildmontaget inte syftade till att avspegla eller ens antyda verkliga förhållanden. Europadomstolen ansåg därför att bildmontaget utgjorde en karikatyr med satiriska inslag. Inskränkningar i rätten till satir ska göras med omsorg och politiker behöver uppvisa en större tolerans för kritisk och närgången publicering. Vidare framhöll Europadomstolen att klaganden endast var en av flertalet offentliga personer som avbildats och att en majoritet var betydligt mer offentliga än honom.¹⁴² Efter en avvägning mellan klagandens rätt till respekt för privatlivet och bildmontagets satiriska natur kom Europadomstolen till slutsatsen att förbudet utgjorde en oproportionerlig inskränkning i rätten till yttrandefrihet enligt artikel 10 Europakonventionen. Till följd av att bildmontaget var uppenbart fabricerat hade klagandens rätt till respekt för privatlivet enligt artikel 8 Europakonventionen inte kränkts.¹⁴³

I likhet med det hävdade en politiker i *Schüssel mot Österrike* att hans rätt till respekt för privatlivet enligt artikel 8 Europakonventionen kränkts när den österrikiska staten hade tillåtit offentliggörandet av en förvrängd bild på honom. Bilden hade åtföljts av en nedsättande text

---

¹³⁸ *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike*, § 12.

¹³⁹ *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike*, § 13.

¹⁴⁰ *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike*, § 16.

¹⁴¹ *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike*, § 21.

¹⁴² *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike*, § 33–35.

¹⁴³ *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike*, § 38.

om klaganden.¹⁴⁴ Omständigheterna i avgörandet var att företrädare för ett till klaganden motstående politiskt parti hade delat ut klistermärken i samband med en valkampanj. Klistermärkena föreställde klaganden som fått sitt ansikte överlappat med hans partis partiledare. Den medföljande bildtexten påstod att klaganden och partiledaren tillsammans förstört det österrikiska socialförsäkrings- och utbildningsväsendet.¹⁴⁵ Efter en intresseavvägning mellan artikel 8 och 10 Europakonventionen kom Europadomstolen fram till att varken bilden eller bildtexten gick utöver vad som var godtagbart i samband med en pågående valkampanj. En politiker ska godta kritik i en större utsträckning än andra personer, förvrängning av hans eller hennes bild ingripet. Klagandens rätt till respekt för privatlivet enligt artikel 8 Europakonventionen hade således inte kränkts.¹⁴⁶

2.4 Sammanfattande kommentar och diskussion

Med hänsyn till Europadomstolens uttalande i *C mot Rumänien* är konventionsstaterna skyldiga att vidta lagstiftningsåtgärder till skydd för den fysiska och psykiska integriteten. Vidare framförde Europadomstolen i *Buturugă mot Rumänien* och *Volodina mot Ryssland (nr 2)* att den som olovligen sprider intima bilder på en annan individ gör intrång i hans eller hennes privatliv genom att kränka den psykiska integriteten. I det avseendet framhöll Europadomstolen i *Mosley mot Förenade konungariket* att sexuallivet utgör en av de mest intima aspekterna av privatlivet. Att olovlig spridning av nakenbilder ska beivras genom lagstiftningsåtgärder framstår därför som uppenbart och utanför konventionsstaternas bedömningsmarginal. Frågan är om bedömningen blir annorlunda när den nakenbild som sprids har manipulerats.

I *Buturugă mot Rumänien* och *Volodina mot Ryssland (nr 2)* uttalade Europadomstolen även att identitetsstöld och manipulation av privata bilder utan samtycke uppgår till ett privatlivsintrång som kan underminera den berördes fysiska och psykiska integritet. Vad som avses med en privat bild eller manipulation tydliggjordes inte. Vägledning kan dock tas från Europadomstolens tidigare uttalanden. I *Mosley mot Förenade konungariket* underströk Europadomstolen att publicering av fotografier och videor på en enskild som deltar i sexuella handlingar har en betydande inverkan på privatlivet. Likaså har Europadomstolen vid flera tillfällen framhållit att en individs bild utgör en väsentlig del av hans eller hennes personliga integritet. I *K.U. mot Finland* underströk Europadomstolen dessutom att den som felaktigt

---

¹⁴⁴ Europadomstolens beslut i *Schüssel mot Österrike* den 21 februari 2002, s. 6.

¹⁴⁵ *Schüssel mot Österrike*, s. 2.

¹⁴⁶ *Schüssel mot Österrike*, s. 8.

framställer en individ i ett sexuellt sammanhang, genom användningen av hans eller hennes uppgifter och däribland bild, gör sig skyldig till en privatlivskränkning. Avgörandet är ett exempel på identitetsstöld. Mot bakgrund av det är utgångspunkten således, trots att det aldrig uttryckligen framhållits av Europadomstolen, att lagstiftningsåtgärder ska vidtas även när den nakenbild som olovligen spridits har manipulerats. I det avseendet är bedömningsmarginalen snäv.

Med hänsyn till att Europadomstolen i *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike* undantog ett fotomontage som uppenbart inte avspeglade eller ens antydde verkliga förhållanden från tillämpningsområdet för artikel 8 Europakonventionen tycks den positiva skyldigheten att vidta lagstiftningsåtgärder begränsad till verklighetstroga manipulerade nakenbilder. I övrigt har rätten till yttrandefrihet i artikel 10 Europakonventionen företräde. Vidare indikerar utgången i *Schüssel mot Österrike* att det för intresseavvägningen mellan artikel 8 och 10 Europakonventionen saknar betydelse om den uppenbart förvrängda bilden åtföljts av en nedsättande kommentar om den som förekommer på bilden. Det saknas dock avgöranden i vilka Europadomstolen gjort intresseavvägningen när den manipulerade bilden är verklighetstrogen eller när den som förekommer på bilden inte är en politiker. Med hänsyn till att bidraget till den allmänna debatten är det centrala kriteriet för intresseavvägningen hade utgången i avgörandena sannolikt blivit annorlunda om klagandena inte var politiker.

Det framstår dock inte som klarlagt om konventionsstaterna är skyldiga att kriminalisera olovlig spridning av manipulerade nakenbilder eller om det är tillräckligt att vidta civilrättsliga sanktioner. I *Buturugă mot Rumänien och Volodina mot Ryssland (nr 2)* betonade Europadomstolen att nakenbilder i regel sprids av den utsattes partner och att konventionsstaterna är skyldiga att kriminalisera alla former av våld i nära relationer, manipulation av privata bilder inbegripet. Europadomstolen tydliggjorde inte om det enbart är när den utsattes partner spridit nakenbilden som det finns en skyldighet att kriminalisera gärningen eller om all spridning omfattas. I avgörandet var försvårande omständigheter i form av att bilderna spridits i klagandens bekantskapskrets för handen. Europadomstolen beaktade även att klagandens tidigare partner dödshotat och förföljt henne. På samma tema fäste Europadomstolen i *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan* vikt vid att klaganden arbetade som journalist samt att videofilmen som visade henne ha samlag fått stor spridning på internet och i media. I samtliga avgöranden har ytterligare omständigheter utöver spridningen av nakenbilden beaktats. Om olovlig spridning av nakenbilder utan yttre försvårande omständigheter förutsätter

en kriminalisering eller om det såsom öppnats upp för i *Volodina mot Ryssland (nr 2)* är att betrakta som ett mindre allvarligt fall framstår därför inte som utrett.

3 Förtal enligt svensk rätt

Till brottet förtal döms enligt 5 kap. 1 § första stycket BrB den som utpekar *någon* såsom brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt eller annars lämnar en *uppgift* som är ägnad att utsätta denne för andras *missaktning*. För ansvarsutkrävande ställer förtalsbestämmelsen således krav på identifikation, uppgiftslämnande och missaktning. Av bestämmelsens andra stycke följer dock att straffansvaret faller bort om det med hänsyn till omständigheterna var *försvarligt* att lämna uppgiften och uppgiftslämnaren kan visa att uppgiften var *sann* eller att det fanns skälig grund att tro det.

I syfte att utreda om det i svensk rätt är kriminaliserat som förtal att sprida manipulerade nakenbilder redogör kapitlet inledningsvis för förtalsbrottets skyddsintresse, för att därefter förklara innebörden och tillämpningen av respektive rekvisit. Avslutningsvis diskuteras vad som krävs för att med stöd av undantagsregeln undgå straffansvar.

3.1 Skyddsintresse

Förtalsbestämmelsen infördes i svensk rätt i samband med att BrB trädde i kraft år 1965 och har inte varit föremål för lagändring.¹⁴⁷ Förtal kategoriseras som ett ärekränkingsbrott. Kriminaliseringen av ärekränkingsbrotten motiverades i förarbetena med att människor lever i gruppgemenskap med varandra. Olovlig spridning av nedsättande uppgifter ansågs kunna påverka andras känslor, beteenden och attityder gentemot den utpekade som riskerar att uteslutas ur gruppgemenskapen.¹⁴⁸ Intresset av att beivra obehöriga angrepp på annans ära framhölls därför i förarbetena som lika skyddsvärt som behovet av att förhindra angrepp på någon kroppsliga integritet eller rörelsefrihet.¹⁴⁹

Utmärkande för förtalsbrottet är att det nedsättande uttalandet riktar sig till andra än den som utpekats. Lämnandet av den nedsättande uppgiften avser enligt motivuttalandena att skada den aktning och det anseende som personen åtnjuter bland sina medmänniskor. Den objektiva äran är således skyddsintresset för förtalsbestämmelsen. Förolämpningsbrottet i 5 kap. 3 § BrB skyddar istället individens egen känsla av att vara respekterad och ansedd. I förarbetena

---

¹⁴⁷ I SOU 2016:7 s. 450–451 föreslogs att missaktningsrekvisitet skulle utmönstras ur bestämmelsen och ersättas med att uppgiften ska vara ägnad att skada anseendet hos den som uppgiften avser. Förslaget hörsammades dock inte i den efterföljande propositionen. Se prop. 2016/17:222 s. 66–68.

¹⁴⁸ Prop. 1962:10 del B s. 141. Se Sandén, 2022, s. 171; Jareborg m.fl., 2015, s. 92.

¹⁴⁹ Prop. 1962:10 del B s. 141.

underströks att bestämmelsen i motsats till förtalsbrottet har den subjektiva äran som skyddsintresse.¹⁵⁰

Trots att 5 kap. 1 § BrB infördes i syfte att skydda den utpekades objektiva ära och anseende har förtalsbrottets skyddsintresse stundtals utvidgats till att även omfatta den personliga integriteten.¹⁵¹ I NJA 1992 s. 594 hade en man filmat ett samlag mellan sig själv och en kvinna. Han hade därefter spelat upp filmen för ett trettiotal personer, däribland målsägandens arbetskamrater. Såväl filmningen som visningarna av den hade skett utan kvinnans vetskap och samtycke. HD inledde sin bedömning med att konstatera att det vid tidpunkten för avgörandet inte var förbjudet att filma en enskild individ utan samtycke eller att visa filmen för andra. Filmningen respektive visningen ansågs dock kunna upplevas som djupt integritetskränkande. I avsaknad av andra straffrättsliga bestämmelser hänvisade HD till det skydd som återfinns i ärekränkingsbrotten i 5 kap. BrB och bedömde agerandet som grovt förtal. Likaså hade den tilltalade i NJA 2015 s. 86 utan samtycke filmat ett samlag med målsäganden och därefter publicerat filmklippet på två pornografiska hemsidor. Till följd av att spridningen allvarligt kränkt målsägandens självkänsla, anseende och privatliv ansåg HD att ett grovt förtal var för handen.

Förhållandet mellan anseendet och den personliga integriteten har även varit föremål för diskussion i den juridiska litteraturen. Hans-Gunnar Axberger hävdar att det utmärkande för förtalsbrottet är angreppet på en persons objektiva anseende och ära. Ett integritetsintrång kännetecknas istället av ett intrång på ett skyddat område, vilket enligt Axberger inte nödvändigtvis är att likställa med ett angrepp på äran. Samtidigt kan ett integritetsintrång innebära att den utsatte blir föremål för andras missaktning. Axberger argumenterar därför för att en rättslig bedömning som koncentreras på gärningens effekt öppnar upp för ett likhetstecken mellan ärekränkning och integritetsintrång.¹⁵² I en senare publikation ifrågasätter Axberger dock huruvida en ordning i vilken privatlivet endast åtnjuter skydd genom ärekränkingsreglerna i 5 kap. BrB är förenlig med rätten till respekt för privatlivet i artikel 8 Europakonventionen¹⁵³ På det temat hävdar även Mårten Schultz att förtalsbestämmelsen inte vid en snäv läsning kan anses inbegripa ett skydd för privatlivet. Regleringen avser att skydda

---

¹⁵⁰ Prop. 1962:10 del B s. 142; SOU 1953:14 s. 177.

¹⁵¹ Se NJA 2015 s. 86; NJA 1992 s. 594.

¹⁵² Axberger, 1994–1995, s. 718.

¹⁵³ Axberger, 2023, s. 215.

den utpekades anseende och tar således, till skillnad från en straffbestämmelse med den personliga integriteten som skyddsintresse, inte hänsyn till den utpekades egna upplevelser eller känslor.¹⁵⁴ I likhet med Schultz förhåller sig Johanna Chamberlain kritisk till att likställa ära med integritet. Utgången i NJA 1992 s. 594 ska enligt henne tolkas i ljuset av att det i svensk rätt vid tidpunkten för avgörandet saknades straffbud till skydd för den personliga integriteten.¹⁵⁵

3.2 Identifikationskravet

Ansvar för förtal förutsätter att *någon* utpekas såsom brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt, eller att en uppgift som är ägnad att utsätta *denne* för andras missaktning lämnas. För att någon ska anses utpekad måste han eller hon kunna identifieras. Grundläggande för förtalsbestämmelsen är således att det av uppgiften framgår vem som åsyftas.¹⁵⁶ I teorin är det tillräckligt att en enstaka person förstått vem som har pekats ut.¹⁵⁷

Endast levande fysiska personer kan utsättas förtal. Förtal av avliden eller gärningar riktade mot juridiska personer faller enligt förarbetsuttalandena utanför tillämpningsområdet för 5 kap. 1 § BrB.¹⁵⁸ Ett yttrande som rent formellt avser en kollektiv enhet uppfyller däremot identifikationskravet om det i praktiken kan förstås som ett utpekande av en eller flera fysiska personer.¹⁵⁹ En person som driver och är nära förknippad med en firma kan exempelvis göra gällande att en uppgift som lämnats om företaget i praktiken avsett honom eller henne. Liknande resonemang kan föras när en styrelse eller en valberedning med ett mindre antal personer har pekats ut.¹⁶⁰

Att personens namn eller annat uppenbart kännetecken saknas i uppgiften är inte ett hinder för ansvarsutkrävande om individen likväl kan förknippas med uppgiften.¹⁶¹ I RH 1989:117 benämndes målsäganden i ett radioinslag som ”en mamma i Kils kommun”. Trots att kvinnan inte namngavs ansågs hon med lätthet kunna identifieras eftersom hon hade uppmärksamats stort i media dagarna närmast före inslaget. Likaså betonade HD i NJA 1991 s. 155 att det är

---

¹⁵⁴ Schultz, 2012, s. 222.

¹⁵⁵ Chamberlain, 2022, s. 648. Se Axberger, 2023, s. 215 för liknande resonemang.

¹⁵⁶ Axberger, 2023, s. 117; Schultz, 2012, s. 222; Axberger, 1984, s. 231.

¹⁵⁷ Axberger, 2023, s. 117.

¹⁵⁸ Prop. 1962:10 del B s. 147. Se Bäcklund m.fl., Brottsbalken (24 november, JUNO), kommentaren till 5 kap. 1 § BrB; Sandén, 2022, s. 44–45. Förtal av avliden kriminaliseras i 5 kap. 4 § BrB.

¹⁵⁹ Jareborg m.fl., 2015, s. 92.

¹⁶⁰ NJA 1950 s. 250. Se Axberger, 2023, s. 118.

¹⁶¹ Axberger, 1984, s. 232.

sammanhanget i vilket uppgiften har lämnats som är styrande för bedömningen om identifikationskravet är uppfyllt.

I ett hovrättsavgörande från år 2018 friades den tilltalade eftersom det inte var möjligt att identifiera den som förekommit i uppgiften. Frågan i målet var om den tilltalade tvingat till sig samlag genom att hota målsäganden med att sprida avklädda bilder på en annan kvinna och hävda att det var målsäganden. Den aktuella bilden föreställde en kvinna iklädd behå. Hennes ansikte syntes inte på bilden. Hovrätten för Nedre Norrland framhöll att det för den som känner målsäganden framstod som uppenbart att bilden inte föreställde henne. Vidare hade den tilltalade hotat målsäganden med att lägga ut nakenbilder på henne. På bilden i fråga hade målsäganden fotograferats bakifrån och hennes ansikte var inte synligt. Det fanns enligt hovrätten ingenting annat i bilden som kunnat bidra till att identifiera henne. Identifikationskravet var således inte uppfyllt.¹⁶²

3.3 Uppgiftskravet

Grundläggande för förtalsbrottet är att en *uppgift* har lämnats. En uppgift förutsätter ett bestämt påstående vars sanningshalt kan prövas.¹⁶³ Det saknar däremot betydelse om den uppgift som sprids är sann eller falsk. Spridning av såväl sanningar som uppenbart falska uppgifter kan enligt förarbetsuttalandena utgöra förtal.¹⁶⁴ Rena värdeomdömen om att någon är exempelvis ohederlig eller omoralisk faller utanför förtalsbestämmelsens tillämpningsområde.¹⁶⁵ Att endast utifrån moraliska eller ideologiska utgångspunkter kritisera, värdera eller diskutera andra individers ageranden betraktas alltid som ett rent värdeomdöme.¹⁶⁶ Av motivuttalandena följer dock att värdeomdömet kan likställas med en uppgift om det konkretiserats till att avse en viss gärning eller ett faktiskt yttre förhållande.¹⁶⁷

Uppgiften ska åsyfta en omständighet eller en gärning som har inträffat. Ett påstående om att någon i framtiden kommer att handla på ett visst sätt är inte att betrakta som lämnandet av en uppgift. Likt värdeomdömen kan påståendet likställas med en uppgift om det kan hänföras till

---

¹⁶² Se Hovrätten för Nedre Norrlands dom i mål nr B 808–18, s. 4–6.

¹⁶³ SOU 1953:14 s. 200. Se Bäcklund m.fl., *Brottsbalken* (24 november 2023, JUNO), kommentaren till 5 kap. 1 § BrB; Axberger, 2023, s. 116; Jareborg m.fl., 2015, s. 95.

¹⁶⁴ Prop. 1962:10 del B s. 145.

¹⁶⁵ SOU 1953:14 s. 200. Se Axberger, 1984, s. 229.

¹⁶⁶ Axberger, 2023, s. 116; Axberger, 1984, s. 230.

¹⁶⁷ SOU 1953:14 s. 200. Se Axberger, 2023, s. 116.

en konkret omständighet som tidigare har inträffat.¹⁶⁸ En uppgift kan lämnas även om uppgiftslämnaren inte uttrycker sig i klartext, utan endast antyder att ett visst förhållande är för handen. Om uppgiften inte direkt kan utläsas av bilden eller texten ska innebörden fastställas utifrån sammanhanget i vilket den har lämnats.¹⁶⁹

Förtalsbrottet fullbordas när uppgiften har lämnats till tredje man.¹⁷⁰ Av motivuttalandena följer att det inte är tillräckligt att uppgiften varit ägnad att komma till någon annans kännedom. Uppgiften ska för brottsbeskrivningsenlighet ha nått fram till en annan person än den som pekats ut. En uppgift har dock lämnats även om tredje man endast uppfattat ett uppgiftslämnande riktat till den som uppgiften avser.¹⁷¹ Vidare ska tredje man inte tidigare ha känt till uppgiften. Två individer som samtalar om ett nedsättande rykte som båda känner till gör sig således inte skyldiga till förtal.¹⁷²

En uppgift lämnas genom att gärningspersonen själv framställer den eller endast sprider den vidare.¹⁷³ Framställningen eller spridningen sker i regel genom muntliga eller skriftliga yttranden. Av motivuttalandena följer dock att det är uppgiftens innehåll och inte formen för uppgiftslämnandet som är avgörande.¹⁷⁴ Förtalsbestämmelsen är teknikneutral och en uppgift kan likväl lämnas genom visning eller publicering av en bild, ett fotografi, ett fotomontage eller liknande.¹⁷⁵ Den som visar en bild eller film lämnar de uppgifter som bilden eller filmen förmedlar.¹⁷⁶ Uppgiftslämnandet betraktas i regel som allvarligare om det skett via bild eller film eftersom bild- och filmmediet har större genomslagskraft än traditionella medier, såsom tidningar och radio. Det är dessutom enklare att spara och sprida en uppgift som lämnats via bild eller film vidare.¹⁷⁷

---

¹⁶⁸ SOU 1953:14 s. 200.

¹⁶⁹ NJA 2003 s. 567. Se Bäcklund m.fl., *Brottsbalken* (24 november 2023, JUNO), kommentaren till 5 kap. 1 § BrB; Axberger, 2023, s. 116.

¹⁷⁰ NJA 2020 s. 917.

¹⁷¹ SOU 1953:14 s. 199. Se Sandén, 2022, s. 45; Jareborg m.fl., 2015, s. 97.

¹⁷² SOU 1953:14 s. 199. Se Jareborg m.fl., 2015, s. 95–96. Spridningens omfattning beaktas dock för att bedöma om förtalet är grovt enligt 5 kap. 2 § andra stycket BrB.

¹⁷³ Se Bäcklund m.fl., *Brottsbalken* (24 november 2023, JUNO), kommentaren till 5 kap. 1 § BrB; Sandén, 2022, s. 45; Jareborg m.fl., 2015, s. 95.

¹⁷⁴ SOU 1953:14 s. 199. Se Sandén, 2022, s. 45; Jareborg m.fl., 2015, s. 96.

¹⁷⁵ NJA 2020 s. 917; NJA 1994 s. 637.

¹⁷⁶ NJA 2020 s. 917; NJA 1992 s. 594.

¹⁷⁷ NJA 2015 s. 86.

3.4 Missaktningskravet

För förtal är det inte tillräckligt att en uppgift har lämnats, utan uppgiften måste peka ut någon såsom brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt eller annars vara ägnad att utsätta denne för andras *missaktning*. Missaktningskravet är förtalsbrottets centrala rekvisit.¹⁷⁸

I förtalsbestämmelsen exemplifieras missaktning med brottslighet eller klandervärd levnadssätt. Vid ett utpekande av någon som brottslig eller klandervärd är missaktningskravet enligt förarbetsuttalandena typiskt sett uppfyllt, såvida brottsligheten eller klandervärdheten varit tillräckligt allvarlig.¹⁷⁹ Det straffbara området är däremot inte begränsat till den typen av uppgifter. Även andra uppgifter som varit ägnade att utsätta någon för andras missaktning omfattas av bestämmelsen.¹⁸⁰

Förtal är ett abstrakt farebrott och det krävs inte att den som utpekats faktiskt kan bevisa att han eller hon har förlorat sitt anseende. Av motivuttalandena följer att det är för att uppfylla missaktningskravet är tillräckligt att uppgiften typiskt sett leder till att andra mister sin aktning för den utpekade.¹⁸¹ En gärning som orsakat lidande för den utpekade endast av den anledningen att han eller hon reagerat på ett överraskande sätt undantas från bestämmelsens tillämpningsområde.¹⁸² Av förarbetena följer att de sociala värderingarna på den utpekades ort och inom hans eller hennes personkrets är avgörande för bedömningen. Det krävs inte att uppgiften är nedsättande enligt en i samhället allmänt rådande uppfattning.¹⁸³ Den som tillhör en nykterhetsförening kan exempelvis utsättas för andras missaktning genom att beskyllas för att dricka alkohol, samtidigt som det inte är fallet för den genomsnittlige mottagaren av beskyllningen.¹⁸⁴ Det är särskilt angeläget att ta hänsyn till den utpekades yrke, ställning och andra omständigheter hänförliga till hans eller hennes livsstil när uppgiften inte avser brottslighet.¹⁸⁵ I förarbetena underströks dock att miljön i vilken den utpekade verkar inte får bedömas alltför snävt.¹⁸⁶ Att uppgiften är nedsättande enligt en allmän uppfattning kan vara

---

¹⁷⁸ Nilsson, *Brottsbalk (1962:700)*, 5 kap. 1 §, avsnitt 2.2.2 Uppgift ägnad att utsätta någon för andras missaktning, Lexino 2023-07-01 (JUNO).

¹⁷⁹ Prop. 1962:10 del B s. 143; NJA 2014 s. 808. Trafik- eller näringsrättsliga företeelser är i regel inte tillräckligt allvarlig brottslighet för att betraktas som nedsättande. Se i det avseendet Jareborg m.fl., 2015, s. 93.

¹⁸⁰ NJA 2014 s. 808.

¹⁸¹ SOU 1953:14 s. 201; NJA 1994 s. 637. Se Bäcklund m.fl., *Brottsbalken (24 november 2023, JUNO)*, kommentaren till 5 kap. 1 § BrB; Axberger, 2023, s. 117; Sandén, 2022, s. 48.

¹⁸² Sandén, 2022, s. 47.

¹⁸³ SOU 1953:14 s. 201. Se NJA 2003 s. 567.

¹⁸⁴ Se Axberger, 2023, s. 117; Jareborg m.fl., 2015, s. 93; Axberger, 1984, s. 233.

¹⁸⁵ NJA 2014 s. 808.

¹⁸⁶ SOU 1953:14 s. 201.

tillräcklig för förtalsansvar, såvida den utpekades personkrets inte är av uttalat motsatt uppfattning.¹⁸⁷ I NJA 2003 s. 567 framförde HD att en uppgift om att någon ska medverka i en pornografisk film är att betrakta som nedsättande enligt allmänna samhällsvärderingar.

HD har vid ett flertal tillfällen diskuterat missaktningskravet i förhållande till lämnandet av uppgifter med påståenden om sexuella aktiviteter. I NJA 1992 s. 594 framhölls att en uppgift om att någon haft samlag och hur samlaget genomfördes inte i sig är att betrakta som nedsättande. I avgörandet gav spridningen av nakenbilden dock det felaktiga intrycket att målsäganden samtyckt till att samlaget spelades in, samt att hon inte motsatte sig att filmen visades för utomstående. Visningen av filmen var därför enligt HD ägnad att utsätta henne för andras missaktning. I likhet med det hade den tilltalade i NJA 2015 s. 86 spelat in ett samlag utan målsägandens vetskap eller samtycke. Filmen publicerades därefter på två pornografiska hemsidor. HD framhöll att publiceringen förmedlade det felaktiga intrycket att målsäganden velat göra inspelningen tillgänglig för andra som pornografi. Missaktningskravet var därför uppfyllt.

Frågan om förtalsbestämmelsens tillämplighet på olovlig spridning av manipulerade nakenbilder prövades för första och hittills enda gången av HD i NJA 1994 s. 637. I avgörandet hade ett reportage med rubriken ”En smygtitt i kändisarnas hemliga fotoalbum” publicerats i en tidning som gavs ut i 32 000 exemplar. Reportaget innehöll ett fotomontage i vilket ansikten tillhörande kända svenska personer sammanfogats med andra individers kroppar. I ingressen till fotomontaget beskrevs de utpekade som mer sexuellt lössläppta och perversa än vanligt folk. I reportaget hade ansiktet tillhörande en tidigare statsminister sammanfogats med kroppen till en man som lagt sin hand på en kvinnas nakna kön. Kvinnan, till vilken en annan politikers ansikte sammanfogats, vidrörde mannens könsorgan. Till bilden hade texten ”Nu har vi äntligen tid att koppla av lite mer intimt” bifogats. En annan av målsägandena hade i egenskap av partiledare fått sitt ansikte inklippt till en barbröstad kvinnokropp. Tillhörande bildtext uttryckte att valrörelsen hade varit mer framgångsrik om hon avbildats på samma sätt på valaffischerna. Vidare hade en av de utpekade artisterna fått sitt ansikte sammanfogat med en kvinnas kropp. Kvinnan höll två nakna mäns könsorgan i sina händer. Bildmontaget åtföljdes av texten ”Det bästa jag vet är handarbete”. Ytterligare två av målsägandena, som båda var politiker, hade fått sina ansikten inklippta till män som onanerade. Slutligen innehöll reportaget en bild på en naken

---

¹⁸⁷ NJA 2003 s. 567.

man försedd med den ena av målsägandenas ansikte. Bildmontaget framställde även mannens fru som barbröstad. Bilderna åtföljdes av texten ”Gud, vad skönt”. Reportaget hade på varje uppslag försetts med röda rutor som innehöll friskrivningarna ”OBS, BILDMONTAGE” och ”SATIR”. I sin bedömning av fotomontaget framhöll HD att det med lätthet kunde konstateras att bilderna inte var autentiska. Medföljande bildtexter gav dock intrycket att målsägandena i enlighet med ingressen var sexuellt lössläppta och perversa. I förening med reportaget i övrigt ansågs bilderna ägnade att utsätta målsägandena för andras missaktning och den tilltalade dömdes därför för grovt förtal.

Innebörden och implikationerna av NJA 1994 s. 637 har diskuterats i den juridiska litteraturen. Axberger ifrågasätter det faktum att HD inte förtydligade huruvida bilderna utan medföljande bildtexter hade varit att betrakta som nedsättande. Bilderna avfärdades som icke-autentiska, samtidigt som medföljande bildtexter ansågs nedsättande. I det avseendet invänder Axberger att även bildtexterna var uppenbart fiktiva.¹⁸⁸ Nils Jareborg med flera är av liknande uppfattning och framhåller att det i avgörandet inte klargjordes vilken uppgift som var förtalsgrundande.¹⁸⁹ I likhet med det ställer sig Schultz frågande till om HD idag skulle ha kommit till slutsatsen att uppenbart manipulerade bilder på offentliga personer, försedda med en friskrivning om satir, uppfyllt missaktningskravet.¹⁹⁰

I NJA 2020 s. 917 klargjorde HD att olovlig visning eller spridning av en bild eller film på en naken kropp inte i sig utgör förtal. För att spridningen ska anses nedsättande krävs ett ytterligare element. I avgörandet hade explicita bilder på målsäganden lagts ut på en pornografisk hemsida. Publiceringen förmedlade enligt HD en nedsättande uppgift om att målsäganden önskade att bilder av den aktuella karaktären skulle publiceras på internet. Att lägga ut en bild på en person på en hemsida som erbjuder sexuella tjänster mot ersättning är ett annat exempel på ett ytterligare element som medför att missaktningskravet är uppfyllt. Den nedsättande uppgift som förmedlas är i det fallet att den utpekade prostituerar sig.¹⁹¹

---

¹⁸⁸ Axberger, 1994–1995, s. 725.

¹⁸⁹ Jareborg m.fl., 2015, s. 103.

¹⁹⁰ Schultz, 2020, s. 536.

¹⁹¹ Bäcklund m.fl., Brottsbalken (24 november 2023, JUNO), kommentaren till 5 kap. 1 § BrB.

3.5 Undantagsregeln

Även om kraven på identifikation, uppgiftslämnande och missaktning är uppfyllda utkrävs inte alltid ansvar för förtal. Brottets tillämpningsområde inskränks genom undantagsregeln i andra stycket. Med stöd av undantagsregeln i andra stycket ska den som lämnat en nedsättande uppgift inte dömas för brott om han eller hon varit skyldig att yttra sig eller om det med hänsyn till omständigheterna i övrigt varit *försvarligt* att lämna uppgiften. Om uppgiftslämnandet anses försvarligt ska den som lämnat uppgiften visa att den varit *sann* eller att det funnits skälig grund att tro det.

Omständigheterna i det enskilda fallet är styrande för om ett uppgiftslämnande är att bedöma som försvarligt. Hänsyn tas till vem och i vilket syfte uppgiften lämnats. Vem som lämnade uppgiften och vad den avsåg beaktas även.¹⁹² I förarbetena framhölls att det faktum att uppgiften lämnats i en förtrolig krets och som en del av det dagliga livets yttranderätt har betydelse för bedömningen.¹⁹³ Ett uppgiftslämnande kan även vara försvarligt om det funnits en skyldighet att yttra sig, såsom den som ska vittna, närvara vid polisförhör eller avge ett tjänsteintyg.¹⁹⁴ Undantagsregeln ger framförallt uttryck för en avvägning mellan den enskildes intresse av att skyddas mot olovlig spridning av nedsättande uppgifter och andra individers rätt till yttrandefrihet. I förarbetena framhölls att ett demokratiskt samhälle förutsätter att det finns utrymme för politiska, konstnärliga och vetenskapliga diskussioner även om enskilda individer därigenom kränks.¹⁹⁵

Yttrandefriheten ges framförallt företräde i förhållande till offentliga personer och är särskilt vidsträckt avseende samhällets beredande och beslutande organ.¹⁹⁶ Den som valt offentligheten har att tåla mer närgången och kritisk publicitet än vad som gäller för enskilda individer utan motsvarande uppdrag.¹⁹⁷ Det är dock inte alltid försvarligt att lämna nedsättande uppgifter om offentliga personer. Publiceringen ska enligt förarbetsuttalandena ha ett samband med det som legitimerar publicitet kring personen i fråga. Att lämna nedsättande uppgifter i yrkesmässig

---

¹⁹² Bäcklund m.fl., Brottsbalken (24 november 2023, JUNO), kommentaren till 5 kap. 1 § BrB; Jareborg m.fl., 2015, s. 99.

¹⁹³ Prop. 1962:10 del B s. 145. Se Bäcklund m.fl., Brottsbalken (24 november 2023, JUNO), kommentaren till 5 kap. 1 § BrB; Sandén, 2022, s. 50.

¹⁹⁴ Prop. 1962:10 del B s. 144. Se Bäcklund m.fl., Brottsbalken (24 november 2023, JUNO), kommentaren till 5 kap. 1 § BrB; Axberger, 2023, s. 119–120; Sandén, 2022, s. 50.

¹⁹⁵ Prop. 1962:10 del B s. 144. Se Axberger, 2023, s. 120; Jareborg m.fl., 2015, s. 97.

¹⁹⁶ Prop. 1962:10 del B s. 144. Se Axberger, 2023, s. 120; Jareborg m.fl., 2015, s. 97.

¹⁹⁷ NJA 2003 s. 567. Se Axberger, 2023, s. 120.

nyhetsförmedling är till skillnad från sensations- och skandaljournalistik i regel försvarligt.¹⁹⁸ Det anses särskilt angeläget att nyhetsförmedlingen är fullständig vad gäller uppgifter om bland annat myndighets- och maktmissbruk, byråkrati och korruption.¹⁹⁹

Var gränsen mellan yrkesmässig nyhetsförmedling och sensations- och skandaljournalistik går är dock inte helt uppenbart. I NJA 2003 s. 567 ansåg HD att det var försvarligt att lämna en uppgift om att en partiledare för ett riksdagsparti skulle medverka i en pornografisk film. I NJA 1994 s. 637 framhöll HD samtidigt utan ytterligare förtydligande att det var uppenbart oförsvarligt att sprida ett sexuellt fotomontage på offentliga personer och däribland politiska företrädare. Vidare konstaterade HD i NJA 1992 s. 594 att olovlig spridning av nakenbilder utgjorde grovt förtal utan att kommentera om uppgiftslämnandet varit försvarligt. I NJA 1987 s. 285 framhöll HD att med vilken tydlighet individen har utpekats även kan beaktas i försvarlighetsbedömningen.²⁰⁰

Om uppgiftslämnandet anses försvarligt ska den som lämnat uppgiften visa att den var sann eller att det funnits skälig anledning att tro det. Bevisbördan för uppgiftens sanningsenlighet åläggs den tilltalade. I fråga om skälig grund tas hänsyn enligt motivuttalandena till vad uppgiftslämnaren känt till och vilken aktsamhet vederbörande visat. Uppgiftslämnaren har en undersökningsplikt och ska kontrollera uppgiftens sanningsenlighet till den grad omständigheterna medger.²⁰¹

3.6 Sammanfattande kommentar och diskussion

En manipulerad nakenbild konstrueras genom att en individs ansikte olovligen tillfogas en annan persons nakna eller avklädda kropp. I förhållande till *identifikationskravet* är frågan om en enskild kan anses identifierad när bilden delvis innehåller uppgifter om en annan individ genom användningen av hans eller hennes kropp. Den enskilde behöver inte namnges för att identifikationskravet ska anses uppfyllt. Andra uppenbara kännetecken behöver inte heller ha synliggjorts genom bilden. Att en persons kropp har utelämnats ur nakenbilden är således inte

---

¹⁹⁸ Prop. 1962:10 del B s. 144. Se Bäcklund m.fl., Brottsbalken (24 november 2023, JUNO), kommentaren till 5 kap. 1 § BrB; Axberger, 2023, s. 120; Jareborg m.fl., 2015, s. 97 och 99.

¹⁹⁹ Axberger, 2023, s. 120.

²⁰⁰ Se Axberger, 2023, s. 118; Schultz, 2012, s. 222.

²⁰¹ Prop. 1962:10 del B s. 144. Se Bäcklund m.fl., Brottsbalken (24 november 2023, JUNO), kommentaren till 5 kap. 1 § BrB; Axberger, 2023, s. 123–124; Jareborg m.fl., 2015, s. 101.

per automatik ett hinder för tillämpningen av identifikationskravet. Ansiktet är dessutom i regel ett betydligt tydligare kännetecken för en individ än hans eller hennes kropp.²⁰²

I NJA 1994 s. 637 lämnade HD frågan om huruvida målsägandena kunde identifieras utan kommentarer. Bedömningen koncentrerades istället till huruvida en nedsättande uppgift hade lämnats. Att den som spridit fotomontaget sedermera dömdes till grovt förtal indikerar att det för straffansvar är tillräckligt att en enskilds ansikte återfinns på bilden. Det finns därför sannolikt inte utrymme för att hävda att spridningen varit försvarlig med argumentet att den som framställts på bilden inte tillräckligt tydligt har pekats ut. Frågan är om identifikationskravet fortsatt kan anses uppfyllt om den kropp som förekommer på bilden innehåller uppenbara kännetecken för en annan individ. Uppenbara kroppsliga kännetecknen skulle exempelvis kunna utgöras av en piercing, en tatuering eller ett födelsemärke. I avgörandet från Hovrätten för Nedre Norrland betonades att övriga omständigheter utöver ett synligt ansikte kan medföra att en individ kan identifieras. Det ansågs dessutom uppenbart att endast en bild på en överkropp i behå inte tillhörde målsäganden.²⁰³ Det framstår därför inte som uteslutet att brister i identifikationskravet kan föreligga om den kropp som använts i bilden innehåller uppenbara kännetecken för en annan individ än den vars ansikte klippts in. Mot den slutsatsen talar dock att HD tycks anse att identifikationskravet är av underordnad betydelse i förhållande till övriga rekvisit.

Vidare framstår *uppgiftskravet* som tämligen oproblematiskt att tillämpa vid olovlig spridning av manipulerade nakenbilder. Förtalsbestämmelsen är teknikneutral och det uppställs inga krav på uppgiftslämnandets form. En uppgift kan lämnas i bild eller film, precis som i tal eller skrift. Uppgiften behöver inte vara sanningsenlig och det faktum att nakenbilden har manipulerats saknar därför betydelse för bedömningen av uppgiftskravet.

Frågan är dock om en nakenbild i enlighet med *missaktningskravet* kan anses lämna en nedsättande uppgift. I NJA 1992 s. 594 uttalade HD att olovlig spridning av nakenbilder kan utgöra förtal. Samtidigt bedömdes en nakenbild som endast visade att en enskild hade samlag och hur samlaget genomfördes inte som nedsättande. Likaså tydliggjordes i NJA 2020 s. 917 att en bild på en naken kropp inte i sig uppfyller missaktningskravet. Förtalsbrottet har den enskildes objektiva ära och anseende som huvudsakligt skyddsintresse. Det är således inte

---

²⁰² Se Hovrätten för Nedre Norrlands dom i mål nr B 808–18, s. 4–6 till stöd för tolkningen.

²⁰³ Se Hovrätten för Nedre Norrlands dom i mål nr B 808–18, s. 4–6.

tillräckligt att nakenbilden spridits utan samtycke och därigenom kränkt den berördes personliga integritet. En förutsättning för straffansvar är att utomstående har fått intrycket att den som förekommer på nakenbilden inte motsatt sig spridningen av den. När en utomstående kan anses ha fått det intrycket framstår inte som helt klarlagt. I 1992 års rättsfall betonade HD att den som ser en film på ett inspelat samlag får det felaktiga intrycket av att den som förekommer i inspelningen känt till att samlaget filmades och inte motsatt sig visningen. Resonemanget kan tolkas som att varje spridning av en nakenbild av någon annan än den som förekommer på bilden uppfyller missaktningskravet. I avgörandet fästes betydande vikt dock vid att filmen visats upp för ett trettiotal personer och däribland målsägandens arbetskamrater. Vilken spridning nakenbilden fått och för vilka den visats upp tycks därför vara av betydelse.

I likhet med det framhöll HD i 2020 års rättsfall att det krävs ett ytterligare element utöver att nakenbilden spridits till utomstående för att missaktningskravet ska anses uppfyllt. Uttalandet är således inte förenligt med tolkningen att det för straffansvar är tillräckligt att någon annan än den som förekommer på nakenbilden olovligen har spridit den. I NJA 2015 s. 86 och NJA 2020 s. 917 bestod det nedsättande elementet av att nakenbilden hade spridits på pornografiska hemsidor. Vidare har det ansetts nedsättande att utmåla den som förekommer på bilden som prostituerad genom att publicera bilden på en hemsida som erbjuder sexuella tjänster mot ersättning. Utgångspunkten i rättstillämpningen tycks således vara att missaktningskravet är uppfyllt först om nakenbilden spridits till ett större antal personer, i en uttalad pornografisk kontext eller om den som förekommer på nakenbilden målas ut som prostituerad. Det är inte tillräckligt att nakenbilden endast uppvisar en naken kropp respektive att eller hur ett samlag har genomförts.

Frågan är om situationen är densamma för olovlig spridning av manipulerade nakenbilder. I 1994 års rättsfall ansågs ett manipulerat fotomontage som framställde det som att målsägandena onanerande, vidrörde andra individers könsorgan och var barbröstade vara ägnat att utsätta de avbildade för andras missaktning. HD har kritiserats för att inte på ett tillräckligt tydligt sätt markera huruvida fotomontaget på egen hand uppfyllde missaktningskravet eller om de medföljande bildtexterna avseende målsägandenas sexuella lösaktighet var avgörande för utgången. I avgörandet bedömdes bilderna och bildtexterna i ett sammanhang. Det var först i förening med reportaget i övrigt som missaktningskravet var uppfyllt. Den tolkningen är i likhet med vad HD anfört i fråga om nakenbilder som inte har manipulerats. Avgörandet visar även att nedsättande kommentarer som utmålar den vars ansikte har klippts in i nakenbilden som

sexuellt lösaktig utgör ett ytterligare element som kan medföra att missaktningskravet anses uppfyllt.

Slutsatsen är således att olovlig spridning av manipulerade nakenbilder i vissa avseenden är kriminaliserat som förtal. En förutsättning för straffansvar är att det finns ett ytterligare element utöver spridningen av nakenbilden. Det är inte tillräckligt att den bild som sprids endast visar en naken kropp respektive att eller hur ett samlag har genomförts. Den restriktiva tolkningen kan förklaras med att förtalsbrottet har den enskildes objektiva ära och anseende som huvudsakligt skyddsintresse. Att skyddsintresset stundtals har utvidgats till den personliga integriteten medför att förtalsbestämmelsen överhuvudtaget kan tillämpas på spridning av nakenbilder. Det innebär dock inte att det för straffansvar är tillräckligt att en nakenbild endast har spridits. En kommentarer om att den som förekommer på nakenbilden är sexuellt lössläppt, att bilden har spridits i ett pornografiskt sammanhang eller att den avbildade målats ut som prostituerad utgör exempel på nedsättande element. Trots att det för uppgiftskravet är tillräckligt att uppgiften lämnats till tredje man tycks även nakenbildens spridning vara av avgörande betydelse. Att spridning i rent privata kretsar och till den utsattes familj och vänskapskrets kan upplevas som mer eller lika integritetskränkande tas inte hänsyn till. Det trots att den personkrets i vilken den utpekade verkar enligt motivuttalandena ska vara styrande för bedömningen.

Utrymmet för att bedöma spridningen som försvarlig framstår med hänsyn till uttalandena i NJA 1994 s. 637 som ytterst begränsat. Trots att fotomontaget var uppenbart fabricerat, innehöll en friskrivning om satir samt porträtterade flertalet politiker ansåg HD i 1994 års rättsfall att det var uppenbart oförsvarligt att publicera fotomontaget. En manipulerad nakenbild kan dessutom omöjligt vara sann. Om den som spridit bilden inte är upphovspersonen till den kan det dock ha funnits skälig grund att tro det, i synnerhet om manipulationen varit verklighetstrogen. Undantagsregeln kan därför, även om det framstår som osannolikt, tillämpas på spridning av manipulerade nakenbilder.

4 Olaga integritetsintrång enligt svensk rätt

Till brottet olaga integritetsintrång döms enligt 4 kap. 6 c § BrB den som gör *intrång* i någons privatliv genom att *sprida* vissa angivna bilder, såvida spridningen varit ägnad att medföra *allvarlig* skada för den som bilden avser. För ansvarsutkrävande ställer bestämmelsen således krav på privatlivsintrång, spridning av bild samt tillräcklig allvarlighetsgrad. Av bestämmelsens andra stycke följer dock att straffansvar faller bort om det med hänsyn till syftet och övriga omständigheter var *försvarligt* att sprida bilden.

I syfte att utreda om det i svensk rätt är kriminaliserat som olaga integritetsintrång att sprida manipulerade nakenbilder redogör kapitlet inledningsvis för brottets skyddsintresse, för att därefter förklara innebörden och tillämpningen av respektive rekvisit. Avslutningsvis diskuteras vad som krävs för att med stöd av undantagsregeln undgå straffansvar och hur konkurrenssituationen mellan brotten förtal och olaga integritetsintrång ser ut.

4.1 Skyddsintresse

I maj 2014 tillsatte regeringen en utredning med uppdrag att analysera skyddet för den enskildes personliga integritet i svensk straffrätt. Behovet av en utredning motiverades med att den tekniska utvecklingen och framväxten av internet gett upphov till nya former av kränkningar, samtidigt som strafflagstiftningen till viss del var utdaterad. I utredningens uppdrag ingick att utreda huruvida förtalsbestämmelsen utgjorde ett tillräckligt skydd för den personliga integriteten vid olovlig spridning av integritetskänsliga bilder. Till följd av att den tekniska utvecklingen även medfört positiva konsekvenser för den demokratiska debatten skulle behovet av ytterligare straffbestämmelser vägas mot rätten till yttrandefrihet.²⁰⁴

Utredningen om ett modernt och starkt straffrättsligt skydd för den personliga integriteten lämnade sitt betänkande i februari 2016. I betänkandet framhölls att förtalsbestämmelsen inte hade den personliga integriteten som huvudsakligt skyddsintresse. Brottet var inte utformat på ett sätt som gjorde att det tydligt och enkelt kunde tillämpas på den allvarliga integritetskränkning som uppstår vid olovlig spridning av bland annat nakenbilder. Mot bakgrund av det kom utredningen till slutsatsen att det var motiverat att införa ett nytt brott som uttryckligen kriminaliserade olovlig spridning av integritetskänsliga bilder. Kriminaliseringen bedömdes även nödvändig för att Sverige skulle kunna uppfylla sina positiva skyldigheter

---

²⁰⁴ Dir. 2014:74 s. 1 och 12–13.

under artikel 8 Europakonventionen.²⁰⁵ För olovlig spridning av manipulerade bilder ansåg utredningen däremot att förtalsbestämmelsen gav ett tillräckligt skydd.²⁰⁶

Utredningens lagförslag hörsammades i stora delar i den efterföljande propositionen. Införandet av brottet olaga integritetsintrång ansågs av regeringen nödvändigt för att anpassa det straffrättsliga skyddet till de nya typer av integritetskränkningar som den tekniska utvecklingen gett upphov till.²⁰⁷ Behovet av en ny lagstiftning motiverades även med att det befintliga regelverket till skydd för den personliga integriteten till stor del tillkommit i en annan tid.²⁰⁸ I förhållande till förtalsbestämmelsen framhölls att endast vissa former av integritetskränkande bildspridning faller under brottets tillämpningsområde samt att förtalsbrottet inte har den personliga integriteten som huvudsakligt skyddsintresse. Ett förstärkt skydd för privatlivet beskrevs därtill som en förutsättning för att Sverige skulle kunna agera i enlighet med sina positiva skyldigheter under artikel 8 Europakonventionen. Till skillnad från utredningen kommenterade regeringen inte huruvida förtalsbestämmelsen i tillräcklig utsträckning skyddar den enskilde gentemot olovlig spridning av manipulerade bilder.²⁰⁹

Med den personliga integriteten som uttalat skyddsintresse infördes brottet olaga integritetsintrång i 4 kap. 6 c § BrB den 1 januari 2018.²¹⁰ I såväl betänkandet som propositionen diskuterades innebörden av begreppet personlig integritet. En entydig och allmänt accepterad definition av begreppet ansågs inte möjlig att åstadkomma. I generella termer beskrevs den personliga integriteten som en sfär som varje individ är omgiven av, i vilken han eller hon är fredad mot och ska kunna avvisa intrång. Den personliga integriteten beskrevs som relativ och inte absolut. Vad som närmare inbegrips i definitionen kan och ska därför utvecklas över tid.²¹¹ Införandet av brottet visar att den svenska lagstiftaren även efter införandet av brottet kränkande fotografering valt att kriminalisera och inte civilrättsligt sanktionera identifierade riskområden för den personliga integriteten. Ett generellt civilrättsligt skydd för kränkningar av privatlivet saknas fortsatt i svensk rätt.²¹²

---

²⁰⁵ Se SOU 2016:7 s. 22–24 och 272.

²⁰⁶ SOU 2016:7 s. 264.

²⁰⁷ Prop. 2016/17:222 s. 1 och 19.

²⁰⁸ Prop. 2016/17:222 s. 20.

²⁰⁹ Prop. 2016/17:222 s. 30.

²¹⁰ Prop. 2016/17:222 s. 42.

²¹¹ SFS 2017:1136. Se prop. 2016/17:222 s. 18; SOU 2016:7 s. 39 och 179–180.

²¹² Se Chamberlain, 2022, s. 644 och 649.

4.2 Intrångskravet

Ansvar för olaga integritetsintrång förutsätter att spridningen av bilden utgjort ett *intrång* i någons privatliv. Ett intrång i privatlivet förutsätter att en bild hänförlig till en enskilds privata sfär har spridits utan hans eller hennes giltiga samtycke.²¹³ Skyddet för privatlivet tillerkänns likt förtalsbrottet endast levande fysiska personer.²¹⁴ Utgångspunkten är att spridning av bilder som den enskilde har ett berättigat intresse av att hålla för sig själv och bestämma vem som ska få ta del av ger upphov till ett privatlivsintrång.²¹⁵ I förarbetena betonades att det typiskt sett endast finns ett berättigat intresse av att förhindra spridning av sanna och korrekta bilder.²¹⁶ Trots att olovlig spridning av manipulerade bilder kan upplevas som mycket integritetskränkande görs inte ett intrång i den privata sfären genom att någon såsom uttryckt i betänkandet ”smygtittar i ens hemliga rum.” Att utvidga straffansvaret till manipulerat material ansågs därför som huvudregel inte lämpligt.²¹⁷

Om den bild som sprids i grunden är sann och därefter har ändrats, stuvats om eller manipulerats på annat sätt kan dock ett intrång i privatlivet ha gjorts.²¹⁸ Det förutsätter att bilden har en kärna av sanning hänförlig till den privata sfären. Om det som upplevs som integritetskränkande endast har med manipulationen av bilden att göra kan ett intrång inte komma ifråga.²¹⁹ Utredningen betonade dessutom att olovlig spridning av manipulerade bilder redan är kriminaliserat som förtal.²²⁰ I förarbetena diskuterades endast olovlig spridning av manipulerat material i allmänhet och inte i förhållande till manipulerade nakenbilder.²²¹

Även om den bild som sprids är sanningsenlig har ett intrång i privatlivet inte nödvändigtvis gjorts. I förarbetena framhölls att brottets tillämpningsområde begränsas till vissa på förhand uppräknade situationer.²²² En uttömmande uppräkning av vilka bilder som omfattas av straffansvaret görs i bestämmelsens första stycke. Uppräknningen utgörs av fem punkter.²²³ Bestämmelsen om olaga integritetsintrång är således inte att betrakta som en generalklausul för

---

²¹³ Prop. 2016/17:222 s. 33 och 95. Vad som är ett giltigt samtycke avgörs utifrån allmänna straffrättsliga principer.

²¹⁴ Prop. 2016/17:222 s. 94.

²¹⁵ Prop. 2016/17:222 s. 35.

²¹⁶ Prop. 2016/17:222 s. 94; SOU 2016:7 s. 266.

²¹⁷ SOU 2016:7 s. 265–266 och 438.

²¹⁸ Prop. 2016/17:222 s. 94; SOU 2016:7 s. 266.

²¹⁹ SOU 2016:7 s. 266.

²²⁰ SOU 2016:7 s. 264.

²²¹ Prop. 2016/17 s. 94; SOU 2016:7 s. 266.

²²² Prop. 2016/17:222 s. 33.

²²³ Prop. 2016/17:222 s. 94.

alla typer av privatlivskränkningar.²²⁴ I förhållande till olovlig spridning av nakenbilder är den första punkten avseende spridning av bild på någons sexualliv av relevans. Med bilder på någons sexualliv avses stillbilder eller filmer på sexuella handlingar. Nakenbilder, bilder på blottade könsorgan eller andra bilder av sexuell natur lyftes i förarbetena fram som exempel.²²⁵

Även den femte punkten, som kriminaliserar olovlig spridning av bild på någons helt eller delvis nakna kropp, är av intresse. I förarbetena betonades att den nakna kroppen tillhör den privata sfären. De flesta personer vill själva bestämma när, hur och inför vilka exponering ska ske.²²⁶ En stillbild eller en film på en naken kropp är inte alltid att hänföra till någons sexualliv. Olovlig spridning av bilder på någon som duschar, byter om eller går på toaletten är precis som bilder av sexuell natur integritetskränkande.²²⁷ Vidare framhölls i förarbetena att även bilder som endast delvis exponerar en naken kropp kan kränka den personliga integriteten. Det ansågs däremot inte lämpligt att på förhand ange hur stor del av kroppen som i ett enskilt fall måste synas på bild för att rekvisitet ska anses uppfyllt. Det ska framstå som naturligt att komma till slutsatsen att bilden endast delvis exponerar en naken kropp. I förarbetena angavs som exempel att den som förekommer på bilden bär kläder på överkroppen och är naken i övrigt.²²⁸

Den nuvarande konstruktionen med en uttömmande uppräkningslista av vad som utgör integritetskränkande bilder avviker från det förslag som lämnades av utredningen. I betänkandet betonades vikten av att lagstiftningen tolkas i ljuset av Sveriges åtaganden enligt rätten till respekt för privatlivet i artikel 8 Europakonventionen. En begränsning till vissa typer av bilder skulle enligt utredningen omöjliggöra en konventionsenlig tolkning. Att i en sjätte och avslutande punkt kriminalisera olovlig spridning av andra liknande bilder föreslogs därför.²²⁹ Regeringen ansåg dock att en allmänt hållen regel skulle utgöra en alltför långtgående inskränkning av yttrandefriheten. En sådan reglering kunde dessutom uppfattas som svårtolkad och oförutsebar för enskilda. Utredningens förslag avslogs därför.²³⁰ Samtidigt betonade regeringen att det finns anledning att följa utvecklingen för att säkerställa ett tillfredsställande skydd för den personliga integriteten även på sikt.²³¹ I likhet med regeringens resonemang

---

²²⁴ Axberger, 2023, s. 217.

²²⁵ Prop. 2016/17:222 s. 35 och 95; SOU 2016:7 s. 285 och 294.

²²⁶ Prop. 2016/17:222 s. 35; SOU 2016:7 s. 290.

²²⁷ Prop. 2016/17:222 s. 35 och 95; SOU 2016:7 s. 294.

²²⁸ Prop. 2016/17:222 s. 35 och 95.

²²⁹ SOU 2016:7 s. 293–294.

²³⁰ Prop. 2016/17:222 s. 34.

²³¹ Prop. 2016/17:222 s. 38.

framhåller Chamberlain att tillämpningsområdet för brottet olaga integritetsintrång är brett även utan ett allmänt hållet tillägg. Om bestämmelsen tolkas i ljuset av artikel 8 Europakonventionen kommer den enligt Chamberlain att ge ett tillräckligt skydd gentemot intrång i privatlivet.²³²

4.3 Spridningskravet

Ett intrång i någons privatliv förutsätter även att en bild hänförlig till den enskildes privata sfär *sprids*. Till skillnad från förtalsbrottet är det inte tillräckligt att tredje man tagit del av bilden. I fråga om olaga integritetsintrång anfördes i förarbetena att det saknas skäl att kriminalisera olovlig spridning av integritetskänsligt material i mindre kretsar. Brottet fullbordas först när bilden gjorts tillgänglig för fler än ett fåtal personer. Det krävs dock inte att de faktiskt tagit del av bilden.²³³

Av förarbetsuttalandena följer även att den rättspraxis som utvecklats avseende brottet hets mot folkgrupp i 16 kap. 8 § BrB ska vara vägledande för tolkningen av spridningskravet.²³⁴ I förhållande till hets mot folkgrupp tydliggjorde HD i NJA 1999 s. 702 att spridningskravet inte är uppfyllt om meddelandet endast uppfattats eller hade kunnat uppfattas av den eller de som det avsåg. I avgörandet underströks även att en grupp om tre till fyra personer inte är att betrakta som fler än ett fåtal personer. I förhållande till olaga integritetsintrång har HD uttalat sig om innebörden av spridningskravet vid två tillfällen. I NJA 2020 s. 273 ansågs en bild ha gjorts tillgänglig för fler än ett fåtal personer när den tilltalade hade publicerat den på sitt privata konto på Instagram. Bilden var tillgänglig för hans omkring 500 följare i tre till fyra timmar innan den raderades. I NJA 2020 s. 917 tydliggjorde HD att en underlåtenhet att ta bort integritetskänsliga bilder inte uppfyller spridningskravet. I avgörandet framhövdes att vidarespridning av bilder som någon annan redan har publicerat kan medföra straffansvar. Vidarespridning kan exempelvis ske genom att bilderna publiceras på nytt på en annan hemsida eller görs tillgängliga för en större personkrets. Även i förarbetena betonades att varje vidarespridning ska bedömas för sig. Att den enskilde tidigare har delat med sig av bilden utesluter inte straffansvar.²³⁵

---

²³² Chamberlain, 2020, s. 49. Se Wetterberg, 2023, s. 62 för liknande resonemang.

²³³ NJA 2020 s. 917; Prop. 2016/17:222 s. 33 och 95.

²³⁴ Prop. 2016/17:222 s. 33.

²³⁵ Prop. 2016/17:222 s. 39.

Likt förtalsbrottet är bestämmelsen om olaga integritetsintrång teknikneutral. En bild kan spridas via internet, annan elektronisk kommunikation, papperskopior eller muntligen. Att bestämmelsen är teknikneutral synliggörs även genom att begreppet bild innefattar stillbilder och filmer oavsett vilken teknik som använts för framställningen.²³⁶ Till följd av att bilder som sprids i grundlagsskyddade medier inte omfattas av bestämmelsen tar kriminaliseringen framförallt sikte på integritetskränkande bilder som sprids via sociala medier och internet.²³⁷

4.4 Allvarlighetskravet

För straffansvar är det inte tillräckligt att en i första stycket uppräknad bild har spridits, utan spridningen måste även ha varit ägnad att medföra *allvarlig skada* för den som bilden avser. Kravet på att spridningen ska ha varit ägnad att medföra allvarlig skada motiverades i förarbetena med att kriminaliseringen annars skulle bli alltför vidsträckt. Att det straffbara området avgränsas till de allvarligaste situationerna ansågs även befogat ur yttrandefrihetshänsyn. Med begreppet skada avses skada på privatlivet och den personliga integriteten. Skadan uppkommer genom att privata bilder sprids i strid mot den berördes vilja, förtroende eller giltiga samtycke.²³⁸

En allvarlig skada kännetecknas enligt förarbetena av att den enskilde lider psykiskt till följd av intrånget i den personliga integriteten. Det psykiska lidandet kan komma till uttryck genom känslor av rädsla, obehag, otrygghet och ångest. Att spridningen ska ha varit ägnad att medföra allvarlig skada medför att bedömningen koncentreras till vilken skada spridningen typiskt sett kan leda till. Den enskildes subjektiva upplevelse av gärningen saknar betydelse och någon allvarlig skada behöver inte ha uppkommit i det enskilda fallet. Hur många som faktiskt tagit del av bilden är inte avgörande för bedömningen. Även en olovlig spridning till ett begränsat antal personer kan med hänsyn till bildens karaktär eller risken för vidare spridning vara ägnad att medföra allvarlig skada. Allvarlighetsgraden bedöms utifrån bildens koppling till den utsattes personlighet samt vilket intresse han eller hon typiskt sett har av att hålla bilden privat. Intrånget i privatlivet kan enligt förarbetena upplevas som starkare om bilden spridits till personer i den utsattes närhet, skolklass eller vänskapskrets.²³⁹

---

²³⁶ Axberger, 2023, s. 217; Wetterberg, 2023, s. 63; Prop. 2016/17:222 s. 94–95. Se avsnitt 1.3.

²³⁷ SOU 2016:7 s. 302.

²³⁸ Prop. 2016/17:222 s. 40 och 95–96.

²³⁹ Prop. 2016/17:222 s. 20, 38–39 och 96; SOU 2016:7 s. 294–295.

I NJA 2020 s. 917 tog HD hänsyn till att den aktuella bilden lagts upp på Instagram och därför kunde bli kvar på internet under lång tid framöver och enkelt spridas vidare. Det fästes även vikt vid att många av den tilltalades följare var vänner och bekanta till målsäganden. Intrånget i privatlivet förstärktes av att publiceringen åtföljdes av en nedsättande kommentar om målsäganden som även kunde identifieras genom en länk till hans Instagramkonto. Den bild som spridits visade målsäganden i ett berusat tillstånd hängande över en toalettstol. Hans ansikte syntes inte på bilden. Sammantaget kom HD till slutsatsen att publiceringen hade varit ägnad att medföra allvarlig skada.

4.5 Undantagsregeln

Även om kraven på privatlivsintrång, spridning och allvarlighet är uppfyllda utkrävs inte alltid ansvar för olaga integritetsintrång. Brottets tillämpningsområde inskränks genom undantagsregeln i andra stycket. Med stöd av undantagsregeln ska den som har spridit en integritetskänslig bild inte dömas för brott om spridningen med hänsyn till syftet och övriga omständigheter varit försvarlig. Till skillnad från undantagsregeln för förtal behöver den som spridit bilden inte visa att den var sann eller att det fanns skälig anledning att tro det.

Undantagsregeln infördes i syfte att åstadkomma en balans mellan rätten till respekt för privatlivet och rätten till yttrandefrihet. Frågan om spridningens försvarlighet avgörs efter en helhetsbedömning av omständigheterna i det enskilda fallet. I förarbetena framhölls att yttrandefriheten framförallt ges företräde när den bild som sprids är hänförlig till politiska, religiösa, fackliga, vetenskapliga eller konstnärliga angelägenheter. Av betydelse är även om spridningen skett som en del av nyhetsförmedlingen eller i ett opinionsbildande syfte.²⁴⁰

4.6 Förhållandet mellan förtal och olaga integritetsintrång

Vid införandet av 4 kap. 6 c § BrB framhölls i förarbetena att tillämpningsområdet för brottet olaga integritetsintrång till viss del överlappar med tillämpningsområdet för förtalsbrottet. Konkurrenssituationen ansåg ytterst vara en fråga för domstolarna. Frågan har aldrig prövats av HD. Vissa utgångspunkter för avvägningen mellan brotten går dock att utläsa av förarbetsuttalandena.²⁴¹

---

²⁴⁰ Prop. 2016/17:222 s. 41 och 96; SOU 2016:7 s. 303.

²⁴¹ Prop. 2016/17:222 s. 46.

Trots att det gemensamma tillämpningsområdet för brotten är relativt stort betonades i förarbetena att den personliga integriteten är skyddsintresset för 4 kap. 6 c § BrB och den objektiva äran och anseendet är skyddsintresset för 5 kap. 1 § BrB. Huvudregeln är därför att den tilltalade ska dömas för båda brotten i konkurrens. Om den utpekades personliga integritet är det skyddsintresse som gärningen framförallt hänförs till ska förtalsbrottet dock konsumeras. Om den utpekades ära och anseende är det skyddsintresse som i första hand angripits genom gärningen ska istället brottet olaga integritetsintrång konsumeras.²⁴²

4.7 Sammanfattande kommentar och diskussion

Med utgångspunkt i 4 kap. 6 c § BrB är det tydligt att olovlig spridning av nakenbilder uppgår till olaga integritetsintrång. Av den uttömmande uppräknings i första stycket följer att såväl olovlig spridning av bilder på någons sexualliv som på någons helt eller delvis nakna kropp utgör ett intrång i privatlivet. Frågan är dock om även olovlig spridning av manipulerade nakenbilder faller under bestämmelsens första eller femte punkt.

En förutsättning för *intrångskravet* är att nakenbilden spridits utan den berördes giltiga samtycke. Det är även en förutsättning för användningen av begreppet manipulerade nakenbilder. I det avseendet är tillämpningen av intrångskravet således oproblematiske. I förarbetena är utgångspunkten dock att den enskilde endast har ett berättigat intresse av att kontrollera spridningen av sanna och korrekta uppgifter. I en manipulerad nakenbilds natur ligger att den till viss del har konstruerats genom att en enskilds ansikte har tillförts en annan individs kropp. Bilden kan därför inte anses vara en korrekt återspeglning av verkligheten.

Förfarbetena öppnar samtidigt upp för att olovlig spridning av manipulerade bilder kan uppgå till ett privatlivsintrång om den uppgift som sprids i grunden är sann och därefter har manipulerats. Om det som upplevs som integritetskränkande endast kan hänföras till manipulationen är rekvisitet däremot inte uppfyllt. En manipulerad nakenbild är delvis sann och delvis fabricerad. Ansiktet tillhör den enskilde, samtidigt som kroppen inte gör det. Den bild som spridits har således såsom förutsatt en kärna av sanning. Vid olovlig spridning av manipulerade nakenbilder är det som upplevs som integritetskränkande att en enskilds ansikte olovligen tillförts en annan individs kropp. Att individen genom manipulationen porträtteras i en sexuell situation eller som naken är det som kunnat medföra att spridningen varit hänförlig

---

²⁴² Prop. 2016/17:222 s. 46 och 97.

till bestämmelsens första eller femte punkt. Utan manipulationen hade en nakenbild inte varit för handen. Intrångskravet kan därför som utgångspunkt inte tillämpas vid spridning av manipulerade nakenbilder. Viktigt att understryka är dock att frågan inte behandlades i förarbetena eller har prövats av HD.

Den tekniska utvecklingen har medfört att manipulerade bilder blivit allt mer verklighetstroga och ändringen av bilden svårare att urskilja för mottagaren av den. En fråga av intresse är därför om en manipulerad nakenbild skulle kunna bedömas som sann när det inte är tydligt att ansiktet tillhör en person och kroppen en annan individ. Den personliga integriteten är skyddsintresset för brottet olaga integritetsintrång. Det avgörande är om det har gjorts intrång i individens privata sfär. Inom ramen för brottet utgörs den privata sfären av individens egen kropp. Av motivuttalandena följer att det är nakenheten och sexualiteten av kroppen som den enskilde har ett berättigat intresse av att kontrollera exponeringen av. Vid olovlig spridning av en manipulerad nakenbild förekommer den enskildes kropp inte på bilden och att spridningen skulle ge upphov till ett privatlivsintrång framstår således som uteslutet även om manipulationen är verklighetstrogen.

Lagstiftarens hållning avseende att individen endast har ett berättigat intresse av att kontrollera spridning av sanna och korrekta uppgifter kan däremot ifrågasättas. I förarbetena framhölls att olovlig spridning av manipulerade bilder kan upplevas som mycket integritetskränkande. Vidare finns det forskning som indikerar att den kränkning som individen utsätts för vid olovlig spridning av manipulerade nakenbilder är att likställa med den som uppkommer vid spridning av andra nakenbilder, i synnerhet om manipulationen är verklighetstrogen.²⁴³ I ljuset av brottets skyddsintresse framstår det som anmärkningsvärt och motsägelsefullt att endast det sistnämnda anses skyddsvärt. En allvarlig skada kännetecknas enligt förarbetena av att den enskilde lider psykiskt till följd av intrånget. En verklighetstrogen manipulerad nakenbild är dessutom att likställa med en som inte har manipulerats. Vid verklighetstroga manipulerade nakenbilder finns således i enlighet med *allvarlighetskravet* en koppling till den utsattes personlighet.

Utöver intrångskravet kan även *spridningskravet* framstå som problematiskt vid spridning av manipulerade nakenbilder. Ansvar för olaga integritetsintrång förutsätter att den integritetskränkande bilden har tillgängliggjorts för fler än ett fåtal personer. HD har tolkat fler

---

²⁴³ Se avsnitt 1.1 med hänvisning till Flynn m.fl., 2021, s. 1343; Chesney och Citron, 2019, s. 1772–1774.

än ett fåtal som en större grupp än tre till fyra personer. Spridning av nakenbilder i rent privata kretsar riskerar därför att falla utanför bestämmelsens tillämpningsområde. Det framstår inte som straffbart att sprida nakenbilden vidare till en mindre grupp, trots att det till följd av vidare spridningen i slutändan kan leda till att den har fått stor spridning. Även om nakenbilden sammantaget har spridits till fler än fåtal personer kan svårigheter i att tillämpa spridningskravet för varje enskilt spridningstillfälle uppkomma.

Slutsatsen är således att olovlig spridning av manipulerade nakenbilder inte är kriminaliserat som olaga integritetsintrång. Den restriktiva tolkningen av intrångskravet förutsätter att den bild som spridits är sann och korrekt i fråga om det som ger upphov till integritetskränkningen, det vill säga bilden på en naken kropp eller en kropp i en sexuell situation.

5 En konventionsförenlig kriminalisering?

Mot bakgrund av det som framkommit tidigare i uppsatsen avser följande kapitel att analysera om regleringen till skydd för spridning av manipulerade nakenbilder i svensk rätt är förenlig med konventionsstaternas positiva ansvar att, såsom följer av artikel 8 Europakonventionen, inrätta adekvat lagstiftning till skydd för enskildas åtnjutande av privatlivet.

5.1 En konventionsstridig kriminalisering

Framställningen i uppsatsen har hitintills visat att Sverige i egenskap av konventionsstat till Europakonventionen har en positiv skyldighet att inrätta adekvat lagstiftning till skydd för den enskildes personliga integritet, däribland genom att beivra spridning av manipulerade nakenbilder. Om en kriminalisering är nödvändig eller om det är tillräckligt att införa civilrättsliga sanktioner framstår inte som klarlagt.

För att skydda den personliga integriteten har den svenska lagstiftaren dock konsekvent valt att vidta straffrättsliga åtgärder. I efterdyningarna av *Söderman mot Sverige* infördes brottet kränkande fotografering i 4 kap. 4 a § BrB. Det trots att Europadomstolen öppnade upp för att det var tillräckligt att införa civilrättsliga sanktioner till skydd för olovlig tagning av integritetskränkande bilder. Den hållningen har genom införandet av brottet olaga integritetsintrång visat sig vara konsekvent. Brottet olaga integritetsintrång har däremot till följd av intrångskravets utformning visat sig vara svårtillämpat i fråga om spridning av manipulerade nakenbilder. Utgångspunkten för den fortsatta analysen är därför att den svenska lagstiftaren vidtagit åtgärder till skydd för olovlig spridning av manipulerade nakenbilder genom förtalsbrottet i 5 kap. 1 § BrB. Det medför dock inte att Sverige per automatik uppfyllt sina positiva skyldigheter under artikel 8 Europakonventionen. Tillgänglig lagstiftning är endast ett av flera krav. Kriminaliseringen måste därutöver vara utformad i enlighet med vissa kvalitativa standarder.

Förtalsbestämmelsen har den utpekades objektiva anseende och ära som huvudsakligt skyddsintresse. Samtidigt har Europadomstolen uttalat att identitetsstöld och manipulation av privata bilder kränker den personliga integriteten. I *X och Y mot Nederländerna* klargjorde Europadomstolen att konventionsstaterna inte kan uppfylla sina positiva skyldigheter under artikel 8 Europakonventionen genom att utvidga tillämpningsområdet för befintlig strafflagstiftning vars skyddsintresse inte svarar mot den aktuella kränkningen.

Europadomstolens syn på kopplingen mellan skyddsintressena ära och personlig integritet är därför avgörande för frågan om förtalsbestämmelsens konventionsförenlighet. En förlust av anseendet medför enligt Europadomstolen inte per automatik att den personliga integriteten har kränkts. Angreppet på anseendet måste allvarligt skada individens åtnjutande av privatlivet för att falla under tillämpningsområdet för artikel 8 Europakonventionen. Europadomstolen ger således uttryck för att ära och personlig integritet är närliggande men inte likställda skyddsintressen.

Vad gäller olovlig spridning av nakenbilder ansåg Europadomstolen i *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3)* att en artikel, som hänvisade till en video som visade när klaganden hade samlag, allvarligt hade skadat hennes sociala och professionella anseende. Vid bedömningen av videon fäste Europadomstolen i *Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan* vikt vid att den hade publicerats på en pornografisk hemsida samt att klaganden arbetade som journalist. Vidare uppmärksammades att videon hade fått stor spridning. Det finns därmed likheter med den svenska rättstillämpningen, där HD bland annat lyft fram att nakenbilden publicerats på pornografiska hemsidor. Det faktum att det i en bestämmelse som har den utpekades anseende som skyddsintresse uppställs krav på ett ytterligare element utöver spridningen av nakenbilden framstår därför inte som konventionsstridigt. Den restriktiva tolkningen av missaktningskravet kan snarare anses vara i linje med Europadomstolens allvarlighetskrav.

Det medför dock inte att spridning av nakenbilder som inte allvarligt skadar den utpekades anseende faller utanför tillämpningsområdet för rätten till respekt för privatlivet i artikel 8 Europakonventionen. För att en kränkning av den personliga integriteten ska anses vara för handen är det tillräckligt att spridningen skett utan samtycke. Det enda kravet som Europadomstolen uppställt i fråga om manipulerade nakenbilder är att manipulationen ska vara verklighetstrogen eller åtminstone inte uppenbart fabricerad. Att bilden fått stor spridning är endast ett av flera kriterier som beaktas inom ramen för intresseavvägningen mellan artikel 8 och 10 Europakonventionen. I Europadomstolens mening är en lagstiftning endast att beteckna som adekvat om den är heltäckande. Genom kravet på ytterligare element täcker förtalsbestämmelsen inte in den integritetskränkning som olovlig spridning av en manipulerad nakenbild innebär. Till följd av att bestämmelsen om olaga integritetsintrång inte framstår som tillämplig är det således i svensk rätt inte kriminaliserat att sprida en manipulerad nakenbild som endast framställer en naken kropp respektive att eller hur ett samlag har genomförts. Vad som krävs för att en utomstående såsom förutsatt i svensk rätt ska ha fått intrycket av att den

som förekommer på nakenbilden inte motsatt sig spridningen av den framstår inte heller som helt klarlagt. I det avseendet har Europadomstolen i *Hannover mot Tyskland* understrukit vikten av att lagstiftning som inskränker privatlivet och i synnerhet rätten att kontrollera användningen av sin bild är tydlig och förutsebar för enskilda.

Det kan dock vara motiverat att överträda en positiv skyldighet om det görs till förmån för motstående konventionsrättigheter. Intresseavvägningen mellan artikel 8 och 10 Europakonventionen vid spridning av privata bilder görs utifrån de sex kriterier som Europadomstolen ställt upp i *Von Hannover mot Tyskland (nr 2)* och *Axel AG Springer mot Tyskland*. Utgångspunkten är att rätten till respekt för privatlivet ges företräde. Med hänsyn till förtalsbestämmelsens utformning är det av intresse att analysera huruvida det ur yttrandefrihetshänsyn är motiverat att tillåta olovlig spridning av manipulerade nakenbilder som endast framställer en naken kropp respektive att eller hur ett samlag har genomförts.

Nivån för vad Europadomstolen anser är en integritetskänslig bild som åtnjuter skydd framför yttrandefriheten tycks förhållandevis lågt ställd. I *Von Hannover mot Tyskland* ansågs bilder som visade prinsessan av Monaco när hon deltog i sportevenemang och umgicks med sin familj vara av rent privat karaktär. Till följd av att bidraget till den allmänna debatten är det centrala kriteriet för intresseavvägningen ska offentliga personer dessutom acceptera en mer närgången publicering. I ljuset av Europadomstolens generösa definition av en integritetskänslig bild framstår nakenbilder, som endast visar en naken kropp respektive att eller hur ett samlag genomförts, vara av uppenbart privat natur. I *Mosley mot Förenade konungariket* betonade Europadomstolen dessutom att framförallt publicering av fotografier och videor på en enskild som deltar i sexuella handlingar har en betydande inverkan på privatlivet.

I intresseavvägningen tar Europadomstolen även hänsyn till informationens tillförlighet. En manipulerad nakenbild kan omöjligen vara tillförlitlig, eftersom den är delvis fabricerad. Det centrala för bedömningen av tillförligheten är dock om en förnuftig mottagare hade uppfattat bilden som humoristisk eller satirisk. Uppenbart manipulerade nakenbilder på politiker åtnjuter därför skydd under rätten till yttrandefrihet. Med hänsyn till att bidraget till den allmänna debatten är det centrala kriteriet för intresseavvägningen framstår det som osannolikt att bedömningen skulle göras på samma sätt för personer utan officiella funktioner. Att en liknande bedömning skulle göras avseende verklighetstroga manipulerade nakenbilder framstår som ännu mindre sannolik, eftersom bilden i det avseendet upplevs som tillförlitlig. Till stöd för den

uppfattningen är att Europadomstolen vid intresseavvägningen mellan artikel 8 och 10 Europakonventionen även beaktar om den som förekommer på bilden varit medveten om och samtyckt till spridningen av den. I uppsatsen är en förutsättning för användningen av begreppet manipulerad nakenbild att bilden har framställts och spridits utan den berördes vetskap eller samtycke.

I NJA 1994 s. 637 kom HD till slutsatsen att även olovlig spridning av uppenbart fabricerade nakenbilder på politiker utgjorde förtal. Med avstamp i Europadomstolens resonemang i *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike* utgör den tolkningen en för långtgående inskränkning av yttrandefriheten. Vidare indikerar utgången i *Schüssel mot Österrike* att det saknar betydelse att den uppenbart förvrängda bilden åtföljts av en nedsättande kommentar om den som förekommer på den. Konventionsstaterna har samtidigt en vid bedömningsmarginal i fråga om intresseavvägningen mellan konkurrerande rättigheter i Europakonventionen. Att rättfärdiga spridning av verklighetstroga manipulerade nakenbilder som endast framställer en naken kropp respektive att eller hur ett samlag har genomförts med hänvisning till yttrandefriheten framstår dock oaktat bedömningsmarginalen som konventionsstridigt. Detsamma gäller för uppenbart fabricerade nakenbilder av samma karaktär på andra än politiker.

5.2 Slutsats

Efter en sammantagen bedömning framstår skyddet för olovlig spridning av manipulerade nakenbilder i svensk rätt som bristfälligt. Förtalsbestämmelsen är till följd av sin utformning och sitt skyddsintresse inte att beteckna som adekvat. Kriminaliseringen utelämnar olovlig spridning av manipulerade nakenbilder som endast visar en naken kropp respektive att eller hur ett samlag har genomförts. För straffansvar ska bilden ha åtföljts av en nedsättande kommentar, ha publicerats i en uttalat pornografisk kontext eller framställa den som förekommer på bilden som prostituerad. Det finns dessutom indikationer på att det inte är tillräckligt att nakenbilden endast har spridits i rent privata eller mindre kretsar. Det trots att förtalsbrottet i teorin är fullbordat redan när tredje man nåts av den nedsättande uppgiften samt att det i motiven framhölls att spridning i rent privata kretsar kan upplevas som mer integritetskränkande. Utgången i *Volodina mot Ryssland (nr 2)* talar dessutom för att spridning i den utsattes bekantskapskrets är att beteckna som allvarligare. Att den integritetskränkande bilden fått stor spridning är endast ett av flera kriterier som Europadomstolen beaktar vid intresseavvägningen mellan artikel 8 och 10 Europakonventionen. I ljuset av att Europadomstolen uttalat att olovlig

spridning av nakenbilder kränker den personliga integriteten, bildmanipulation och identitetsstöld inbegripet, framstår förtalsbestämmelsens utformning som konventionsstridig.

Frågan är dock om det krävs ny lagstiftning eller endast förändringar av befintlig för att hantera bristerna i gällande rätt. Det första alternativet är att missaktningskravet tolkas mindre restriktivt och anses uppfyllt redan när en manipulerad nakenbild har spridits. Med hänsyn till förtalsbestämmelsens skyddsintresse och Europadomstolens allvarlighetskrav framstår det inte som tillfredsställande. Det andra alternativet är att utvidga tillämpningsområdet för bestämmelsen om olaga integritetsintrång. En lämplig lösning hade kunnat vara att olovlig spridning av manipulerade nakenbilder som utgångspunkt utgör ett intrång i privatlivet och innefattas av bestämmelsen första och femte punkt. I den avslutande allvarlighetsbedömningen tas hänsyn istället till hur verklighetstrogen bilden varit, där kränkningen bedöms som allvarligare desto mer verklighetstrogen manipulationen varit. Ett annat alternativ är att det beaktas i undantagsregelns försvarlighetsbedömning. Vid den konstruktionen tas den integritetskränkning som spridning av manipulerade bilder innebär hänsyn till, samtidigt som yttrandefrihetsargument beaktas. Ordningen är dessutom i linje med utgången i *Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike*. Bedömningen av vad som är en verklighetstrogen kropp riskerar dock att bli godtycklig. Vad en domstol anser vara en realistisk framställning överensstämmer inte nödvändigtvis med den utpekades uppfattning. Likaså kan den utpekades uppfattning skilja sig från domstolens.

Om den svenska lagstiftaren inte vidtar åtgärder till skydd för den personliga integriteten hos den som fått sin bild manipulerad riskerar en ny situation likt den i *Söderman mot Sverige* att uppkomma. Risken är särskilt påtaglig med hänsyn till den allt mer avancerade framställningen av manipulerade nakenbilder som den tekniska utvecklingen ger upphov till. Att den svenska lagstiftaren agerar proaktivt i frågan och inte återigen betraktar den personliga integriteten som ett underordnat skyddsintresse är önskvärt med hänsyn till den kränkning som offer för spridning av manipulerade nakenbilder upplever och även nödvändigt för förenlighet med privatlivsskyddet i artikel 8 Europakonventionen.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Regeringens propositioner

Prop. 1962:10 Med förslag till brottsbalk.

Prop. 2012/13:69 Kränkande fotografering.

Prop. 2016/17:222 Ett starkt straffrättsligt skydd för den personliga integriteten.

Statens offentliga utredningar

SOU 1953:14 Förslag till brottsbalk.

SOU 2016:7 Integritet och straffskydd.

Kommittédirektiv

Dir. 2014:74 Ett modernt och starkt straffrättsligt skydd för den personliga integriteten.

Motioner

Mot. 2023/24:2509 Stoppande av deepfakeporr.

Rättspraxis

Avgöranden från Högsta domstolen

NJA 1950 s. 250

NJA 1987 s. 285

NJA 1991 s. 155

NJA 1992 s. 594

NJA 1994 s. 637

NJA 1999 s. 702

NJA 2003 s. 567

NJA 2012 s. 105

NJA 2014 s. 808

NJA 2015 s. 86

NJA 2015 s. 501

NJA 2016 s. 3

NJA 2020 s. 273

NJA 2020 s. 917

Hovrättsavgöranden

RH 1989:117

Hovrätten för Nedre Norrlands dom den 30 juli 2018, mål nr B 808–18.

Avgöranden från Europadomstolen

Handyside mot Förenade konungariket (5493/72), dom meddelad den 7 december 1976.

Tyrer mot Förenade konungariket (5856/72), dom meddelad den 25 april 1978.

Airey mot Irland (6289/73), dom meddelad den 9 oktober 1979.

Dudgeon mot Förenade konungariket (7525/76), dom meddelad den 22 oktober 1981.

X och Y mot Nederländerna (8978/80), dom meddelad den 26 mars 1985.

Plattform Ärzte für das Leben mot Österrike (10126/82), dom meddelad den 21 juni 1988.

Christine Goodwin mot Förenade konungariket (17488/90), dom meddelad den 11 juli 2002.

M.C. mot Bulgarien (39272/98), dom meddelad den 4 december 2003.

Radio France mot Frankrike (53984/00), dom meddelad den 30 mars 2004.

Von Hannover mot Tyskland (59320/00), dom meddelad den 24 juni 2004.

Vereinigung Bildender Künstler mot Österrike (68354/01), dom meddelad den 25 januari 2007.

Evans mot Förenade konungariket (6339/05), dom meddelad den 10 april 2007.

Pfeifer mot Österrike (12556/03), dom meddelad den 15 november 2007.

K.U. mot Finland (2872/92), dom meddelad den 2 december 2008.

Reklos och Davourlis mot Grekland (1234/05), dom meddelad den 15 januari 2009.

Karako mot Ungern (39311/05), dom meddelad den 28 april 2009.

A mot Norge (28070/06), dom meddelad den 9 april 2009.

Polanco Torres och Movilla Polanco mot Spanien (34147/06), dom meddelad den 21 september 2010.

A mot Kroatien (55164/08), dom meddelad den 14 oktober 2010.

A, B och C mot Irland (25579/05), dom meddelad den 16 december 2010.

Mosley mot Förenade konungariket (48009/08), dom meddelad den 10 maj 2011.

Von Hannover mot Tyskland (nr 2) (40660/08; 60641/08), dom meddelad den 7 februari 2012.

Axel Springer AG mot Tyskland (39954/08), dom meddelad den 7 februari 2012.

Söderman mot Sverige (5786/08), dom meddelad den 26 mars 2013.

Gross mot Schweiz (67810/10), dom meddelad den 14 maj 2013.

Ojala och Etukeno Oy mot Finland (69939/10), dom meddelad den 14 januari 2014.

Bohlen mot Tyskland (53495/09), dom meddelad den 19 januari 2015.

Delfi AS mot Estland (64569/09), dom meddelad den 16 juni 2015.

Couderc och Hachette Filipacchi Associés mot Frankrike (40454/07), dom meddelad den 10 november 2015.

Satakunnan Markkinapörssi Oy och Satamedia Oy mot Finland (931/13), dom meddelad den 27 juni 2017.

Bărbulescu mot Rumänien (61496/08), dom meddelad den 5 september 2017.

Arnarson mot Island (58781/13), dom meddelad den 13 juni 2017.

Alpha Doryforiki Tileorasi Anonymi Etairia mot Grekland (72562/10), dom meddelad den 22 februari 2018.

G.I.E.M. S.R.L m.fl. mot Italien (1828/06), dom meddelad den 26 juni 2018.

M.L. och W.W. mot Tyskland (60798/10; 65599/10), dom meddelad den 28 juni 2018.

Toranzo Gomez mot Spanien (26922/14), dom meddelad den 20 november 2018.

Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (65286/13; 57270/14), dom meddelad den 10 januari 2019.

Nicolae Virgiliu Tănase mot Rumänien (41720/13), dom meddelad den 25 juni 2019.

Denisov mot Ukraina (76639/11), dom meddelad den 25 september 2019.

Lopez Ribalda m.fl. mot Spanien (1874/13; 8567/13), dom meddelad den 17 oktober 2019.

Buturugă mot Rumänien (56867/15), dom meddelad den 11 februari 2020.

Khadija Ismayilova mot Azerbajdzjan (nr 3) (35283/14), dom meddelad den 7 maj 2020.

Volodina mot Ryssland (nr 2) (40419/19), dom meddelad den 14 september 2021.

Špadijer mot Montenegro (31549/18), dom meddelad den 9 november 2021.

C mot Rumänien (47358/20), dom meddelad den 30 augusti 2022.

Y.G. mot Ryssland (8647/12), dom meddelad den 30 augusti 2022.

Fedotova m.fl. mot Ryssland (40792/10; 30538/14; 43439/14), dom meddelad den 17 januari 2023.

Giuliano Germano mot Italien (10794/12), dom meddelad den 22 juni 2023.

Hurbain mot Belgien (57292/16), dom meddelad den 4 juli 2023.

Radio Broadcasting Company B92 AD mot Serbien (67369/16), dom meddelad den 5 september 2023.

Beslut från Europadomstolen

Schüssel mot Österrike (42409/98), beslut meddelat den 21 februari 2002.

Noveski mot Makedonien (25163/08; 2681/10; 71872/13), beslut meddelat den 13 september 2016.

Litteratur

Asp, Petter, Ulväng, Magnus, Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, Andra upplagan, Uppsala, Iustus, 2013.

Axberger, Hans-Gunnar, *Tryckfrihetens gränser*, Stockholm, Liber, 1984.

Axberger, Hans-Gunnar, *Yttrandefrihetsgrundlagarna: Rättigheter och gränser för medier och medborgare*, Femte upplagan, Stockholm, Norstedts Juridik, 2023.

Axberger, Hans-Gunnar, ”Ära och integritet”, i *Juridisk Tidskrift*, nr 4 1994/95, s. 716–728.

Bjereld, Ulf, Demker, Marie, Hinnfors, Jonas, *Varför vetenskap? Om vikten av problem och teori i forskningsprocessen*, Fjärde upplagan, Lund, Studentlitteratur, 2018.

Bäcklund, Agneta, Johansson, Stefan, Trost, Hedvig, Träskman, Per Ole, Wennberg, Suzanne, Wersäll, Fredrik, *Brottsbalken: En kommentar*, JUNO Version 23, Stockholm, Norstedts Juridik, 2023.

Cameron, Iain, *An introduction to the European Convention on Human Rights*, Nionde upplagan, Uppsala, Iustus, 2023.

Chamberlain, Johanna, *Integritet och skadestånd: om skyddet för personuppgifter och privatliv i svensk rätt*, Uppsala, Iustus, 2020.

Chamberlain, Johanna, ”Stig Strömholm och vägen till ett skadeståndsrättsligt integritetsskydd”, *Svensk Juristtidning*, 2022, s. 641–652.

Chesney, Bobby, Citron, Danielle, “Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy and National Security”, i *California Law Review*, Volym 107, 2019, s. 1753–1820.

Danelius, Hans, Danelius Johan, Bull, Thomas, Cameron, Iain, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis: En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, Sjätte upplagan, Stockholm, Nordstedts Juridik, 2023.

Derlén, Mattias, Lindholm, Johan, Naarttijärvi, Markus, *Konstitutionell rätt*, Andra upplagan, Stockholm, Norstedts Juridik, 2020.

Europaparlamentet, *Tackling deepfakes in European policy*, 2021.

Flynn, Asher, Powell, Anastasia, Scott, Adrian J, Cama, Elena, “Deepfakes and Digitally Altered Imagery Abuse: A Cross-Country Exploration of an Emerging form of Image-Based Sexual Abuse”, i *The British Journal of Criminology*, Volym 62, 2021, s. 1341–1358.

Harris, David J, O'Boyle, Michael, Bates, Edward, Buckley, Carla, *Harris, O'Boyle and Warbick: Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2023.

Heidenborg, Mari, ”Vad bör straffas?”, *Svensk Juristtidning*, 2013, s. 301–313.

Hjertstedt, Mattias, Om analys i rättsvetenskapliga uppsatser, i Derlén, Mattias, Landström, Lena, Nilsson Rådeström, Nina (red.), *Vänbok till Ulf Israelsson*, Umeå, Juridiska institutionen vid Umeå universitet, 2020, s. 143–152.

Hjertstedt, Mattias, Beskrivningar av rättsdogmatiskt metod: Om innehållet i metodavsnitt vid användning av ett rättsdogmatiskt tillvägagångs, i Mannelqvist, Ruth, Ingmanson, Staffan, Ulander-Wänman, Carin (red.), *Festskrift till Örjan Edström*, Umeå, Juridiska institutionen vid Umeå universitet, 2019, s. 165–173.

Jareborg, Nils, Friberg, Sandra, Asp, Petter, Ulväng, Magnus, *Brotten mot person och förmögenhetsbrotten*, Andra upplagan, Uppsala, Iustus, 2015.

Lavrysen, Laurens, Protection by the Law: The Positive Obligation to Develop a Legal Framework to Adequately Protect ECHR Rights, i Haack, Yves, Brems, Eva (red.), *Human Rights and Civil Liberties in the 21st Century*, Dordrecht, Springer, 2014, s. 69–130.

- Lehrberg, Bert, *Praktisk juridisk metod*, Fjortonde upplagan, Uppsala, Iustus, 2022.
- Lernestedt, Claes, *Kriminalisering: problem och principer*, Uppsala, Iustus, 2003.
- Nilsson, Göran, *Brottsbalk (1962:700)*, 5 kap. 1 §, avsnitt 2.2.2 Uppgift ägnad att utsätta någon för andras missaktning, Lexino 2023-07-01 (JUNO).
- Rainey, Bernadette, McCormick, Pamela, Ovey, Clare, Jacobs, *White and Ovey: The European Convention on Human Rights*, Åttonde upplagan, Oxford, Oxford University Press, 2021.
- Ramberg, Christina, Beshar, Alexander, Carlsson, Laura, Croon, Adam, Granmar, Claes, *Rättskällor – en introduktion i kritiskt tänkande*, Stockholm, Norstedts Juridik, 2018.
- Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod, argumentation och språk*, Femte upplagan, Stockholm, Norstedts Juridik, 2021.
- Sandén, Hans-Olof, *Förtal*, Stockholm, Norstedts Juridik, 2022.
- Schultz, Mårten, ”Förtal och integritet”, i *Juridisk Publikation* nr 2/2012, s. 207–237.
- Schultz, Mårten, Bestraffande skadestånd, i Skarhed, Anna, Hirschfeldt, Johan, Ruotsi, Mikael, Westman, Daniel, Carlsson, Stephan (red.), *Ord och rätt: festskrift till Hans-Gunnar Axberger*, Visby, Eddy.se AB, 2020, s. 535–543.
- Stoyanova, Vladislava, *Positive Obligations under the European Convention on Human Rights: Within and Beyond Boundaries*, Femte upplagan, Oxford, Oxford University Press, 2023.
- Wetterberg, Dag, *Medierätt: en handbok*, Andra upplagan, Stockholm, Norstedts Juridik, 2023.
- Xenos, Dimitris, *The positive obligations of the state under European Convention on Human Rights*, London, Routledge, 2012.
- Ågren, Jack, *Straffansvar*, Elfte upplagan, Stockholm, Norstedts Juridik, 2023.

Övriga källor

Hägström, Anders, "Fejkade nakenbilder på norska influencern", *Expressen*, 2023-08-23, [<https://www.expressen.se/noje/fejkade-nakenbilden-pa-norska-influencern/>], (granskad 2023-12-19).

För att brottsofferarbetet i Sverige ska kunna fortsätta ha en gynnsam utveckling är det viktigt att öka och fördjupa kunskapen inom området. För att väcka intresse för brottsofferfrågor på universitet och högskolor utlyste Rådet för Brottsofferfonden i juni 2022 den artonde omgången av uppsatstävlingen Brottsoffer i fokus.

I denna antologi presenteras de uppsatser som tilldelats första, andra, respektive tredje pris.

Den första uppsatsen Att hjälpa utan att stjälpa – Ofrivillighetsbedömning vid våldtäktsbrott när målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning har skrivits av Sara Pedersen, Juridiska fakulteten, Lunds universitet.

Den andra uppsatsen ”Jag tror viljan finns, men jag tror inte att förutsättningarna alltid finns” – En kvalitativ undersökning om socialtjänstens och tandvårdens samverkan gällande våldsutsatta barn har skrivits av Andreea Corbei och Serife Erdal, Institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola.

Den tredje uppsatsen Manipulerade nakenbilder i svensk straffrätt – Förtal och olaga integritetsintrång i ljuset av artikel 8 Europakonventionen har skrivits av Sara Strömstedt, Juridiska institutionen, Umeå universitet.

Brottsoffermyndigheten

Box 470, 901 09 Umeå

090-70 82 00

registrator@brottsoffermyndigheten.se

www.brottsoffermyndigheten.se

ISBN 978-91-988457-1-6